T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN PSİKOLOJİSİ BİLİM DALI

RADİKAL DİNİ GRUPLARA KATILIMIN PSİKO-SOSYAL ANALİZİ

Yüksek Lisans Tezi

İBRAHİM YILDIRIM

İstanbul, 2018

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN PSİKOLOJİSİ BİLİM DALI

RADİKAL DİNİ GRUPLARA KATILIMIN PSİKO-SOSYAL ANALİZİ

Yüksek Lisans Tezi

İBRAHİM YILDIRIM

Danışman: DR. ÖĞR. ÜYESİ SEVDE DÜZGÜNER

İstanbul, 2018

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAY BELGESİ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ Anabilim Dalı DİN PSİKOLOJİSİ Bilim Dalı TEZLİ YÜKSEK LİSANS öğrencisi İBRAHİM YILDIRIM'nın RADİKAL DİNİ GRUPLARA KATILIMIN PSİKOSOSYAL ANALİZİ adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 16.11.2018 tarih ve 2018-32/33 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği / ~~oy çokluğu~~ ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi 13 / 12 / 2018

Öğretim Üyesi Adı Soyadı			**İmzası**
1.	Tez Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi SEVDENUR DÜZGÜNER	
2.	Jüri Üyesi	Prof. Dr. ALİ AYTEN	
3.	Jüri Üyesi	Doç. Dr. ÜMİT HOROZCU	

GENEL BİLGİLER

İsim ve Soyadı	: İbrahim Yıldırım
Anabilim Dalı	: Felsefe ve Din Bilimleri
Programı	: Din Psikolojisi
Tez Danışmanı	: Dr. Öğr. Üyesi Sevde Düzgüner
Tez Türü	: Yüksek Lisans - Aralık, 2018
Anahtar Kelimeler	: Radikalizm, Radikal, Dini Grup, Fundamentalizm, Radikal Dini Grup

ÖZET

RADİKAL DİNİ GRUPLARA KATILIMIN PSİKO-SOSYAL ANALİZİ

Son yıllarda dünya gündeminde adından sıklıkla söz edilen radikal dini gruplar, birden bire ortaya çıkan yapılar değillerdir. Hristiyanlık, Yahudilik, İslam ve Hinduizm dinlerinde radikal gruplar mevcuttur. Temel hedefleri dinin ilk geldiği dönemdeki haline dönmesini sağlamak olan radikal gruplar, bu amacı gerçekleştirmek için farklı yöntemler seçmişlerdir. Bu yöntemler temel olarak şiddeti tercih etmek veya şiddeti reddetmek olarak ikiye ayrılmaktadır. Radikal grupların ortaya çıkmasında ve bireylerin radikal gruplara katılmasında toplumsal adaletsizlik, ekonomik sorunlar, sosyal sorunlar, şehirleşme ve toplumsal kimlik arayışı gibi çeşitli etkenler bulunmaktadır.

Bu çalışmada, Türkiye'de legal olarak vakıf ve dernek çatısı altında faaliyetlerini sürdüren ve şiddeti yöntem olarak kabul etmediklerini iddia eden gruplar esas alınmıştır. Araştırmamızda, yalnızca fikri olarak radikal düşünceye sahip olan gruplara katılıp ayrılan 42 bireyin bu radikal gruplara katılma ve ayrılma kararlarının ardındaki psiko-sosyal süreçler incelenmiştir. Ayrıca gruba katıldıktan ve ayrıldıktan sonra bireylerin çevre ile ilişkilerinin durumu, yaşadıkları manevi değişim, dini uygulamalardaki değişim ve dine bakış konusundaki değişim gibi hususlar irdelenmiştir. Araştırmada yöntem olarak nitel yöntem kullanılmıştır. Araştırmanın deseni olarak fenomonoloji/olgu bilim

deseni tercih edilmiştir. Araştırmada elde edilen veriler içerik analizi tekniği kullanılarak değerlendirilmiştir. Çalışmada elde edilen bulgulara uygulanan içerik analizi sonucunda bireylerin radikal dini gruplara katılımında arayış süreci, boşluk hissi, kendini düzeltme isteği, dini öğrenme isteği ve dini yaşama isteği gibi sebeplerin ön plana çıktığı görülmüştür. Elde edilen tüm verilere uygulanan içerik analizi sonucuna göre bireylerin radikal dini gruplara katılma ve radikal dini gruplardan ayrılma kararlarının psikolojik temelleri olduğu tespit edilmiştir.

GENERAL KNOWLEDGE

Name and Surname	: İbrahim Yıldırım
Field	: Philosophy and Religion Sciences
Programme	: Psychology of Religion
Supervisor	: Asst. Prof. Sevde Düzgüner
Degree Awarded and Date	: Master - December, 2018
Keywords	: Radicalism, Radical, Religious Group, Fundamentalism, Radical Religious Group

ABSTRACT

THE PSYCHO-SOCIAL ANALYSIS OF ATTENDANCE TO RADICAL RELIGIOUS GROUPS

Recently, radical religious groups have become the main topic in the world agenda they have not come from nowhere. There are radical groups in Christianity, Judaism, Islam and Hinduism. On the purpose of rebuilding religion to its first state the radical groups adopt several methods. These methods are mainly divided into two groups as preference of violence or rejection of violence. There are a number of factors in the emergence of radical groups and participation of individuals to radical groups such as social injustice, economic problems, social problems, urbanization and the search for meaning and social identity.

This study investigates psycho-social processes behind the decision to join and to leave these radical groups. 42 individuals were interviewed from legal radical religious groups that continue their activities under the roof of foundations and associations in Turkey. These groups also claim that they are against to violence. . this study investigates the changings of social relitionships, spiritual transformation and religious practices of the

participants during their attendece to gropus and leaving, them. Qualitative method was used in the study. The phenomenon/case science pattern was chosen as the pattern of the study. The data was collected via taking notes and content analysis were conducted to it.. As a result of this analysis it iş founded that the reasons for participation to radical religious groups are the search a meaning, desire to correct oneself, desire to learn religion and desire to live religious life. Depending on the results of content analysis applied to whole data , it can be said that the decisions of individuals to join radical religious groups and to leave them have psychological background.

ÖNSÖZ

Gerek medyada gerekse akademik çalışmalarda son dönemlerde adından sıkça söz edilen radikalizm, güncelliğini koruyan bir kavramdır. İnsanları etkileyen, onları radikalleşmeye veya radikal gruplara katılmaya iten bazı unsurlar bulunmaktadır. Literatüre bakıldığında hayatın anlamının olmaması, yaşanan boşluk hissi, şehirleşmenin sonucunda kişiler arasında geçmişten beri devam eden birincil ilişkilerin zayıflaması, samimi ortam arayışı vb. sebepler bireylerin gruplara ve radikal dini gruplara katılım gerekçeleri olarak göze çarpmaktadır.

Üzerinde yapılan araştırmalar gittikçe yoğunlaşan dini gruplar ve bilhassa radikal dini gruplar, fert ve toplum hayatını etkilemesi bakımından bu konuyu seçme noktasında araştırmamıza referans olmuştur. Bu çalışmadaki amacımız radikal dini gruplara katılıp ayrılmış olan bireylerin bu gruplara katılmasının ve ayrılmasının ardındaki süreçleri psiko-sosyal yönden analiz etmektir. Bu amaçla radikal dini gruplara katılıp ayrılmış olan bireylerle mülakatlar yapılmış ve bu mülakatlar sonucu elde edilen bulgu ve yorumlar analiz edilerek çalışmamız şekillenmiştir.

Araştırmamız beş bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm araştırmanın konusunun, amacının, kapsamının vb. anlatıldığı giriş bölümü, ikinci bölüm radikalizm ve grup kavramlarının anlatıldığı kavramsal çerçeve bölümü, üçüncü bölüm mülakatlar sonucu elde edilen verilerin paylaşıldığı ve yorumlandığı bulgu ve yorumlar kısmı, dördüncü bölüm araştırmanın yöntem ve teknikleri, son bölüm sonuç bölümüdür.

Bu noktada, çalışmanın her aşamasında bana yol gösteren, tecrübelerini aktaran ve hiçbir desteğini esirgemeyen değerli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Sevde Düzgüner Hanımefendiye şükranlarımı sunarım. Ayrıca yoğun araştırma sürecinde manevi açıdan desteklerini sürekli olarak hissettiğim anne ve babama teşekkürü bir borç bilirim.

İstanbul, 2018 İbrahim YILDIRIM

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖZET ..... **ii**
ABSTRACT ..... **iv**
ÖNSÖZ ..... **vi**
İÇİNDEKİLER ..... **vii**
TABLO LİSTESİ ..... **xii**
ŞEKİL LİSTESİ ..... **xiv**
KISALTMALAR ..... **xv**

BİRİNCİ BÖLÜM
GİRİŞ **1**

1. Araştırmanın Konusu 1
2. Araştırmanın Amacı 2
3. Araştırmanın Önemi 3
4. Araştırmanın Sınırlılıkları 3

İKİNCİ BÖLÜM
KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE **5**

1. RADİKALİZM **5**
1.1. RADİKAL DÜŞÜNCENİN DOĞUŞU **6**
1.2. RADİKALLİĞE GENEL BİR BAKIŞ **9**
1.3. RADİKALİZM VE DİN **12**
1.3.1. Hristiyanlık 13
1.3.2. Yahudilik 17
1.3.3. Hinduizm 19
1.3.4. İslam 20
1.4. İNSANLARIN RADİKALLEŞME NEDENLERİ **23**
1.4.1. Sosyal Sorunlar 23
1.4.1.1. Sosyal Adalet Yoksunluğu 24
1.4.1.2. Şehirleşme 27

1.4.2. Ekonomik Sorunlar 28
1.4.3. Psikolojik Sorunlar 29
1.4.3.1. Kimlik Arayışı 29
1.4.3.2. Anlam Arayışı 30
1.4.3.3. Güvende Olma İhtiyacı 31
1.4.3.4. Dini Yaşama İsteği 31
2. GRUP VE DİNİ GRUP 32
2.1. GRUPLARIN ÖZELLİKLERİ 34
2.2. GRUPLARIN SINIFLANDIRILMASI 39
2.2.1. Birincil Gruplar 41
2.2.2. İkincil Gruplar 43
2.3. DİNİ GRUPLAR 46
2.3.1. Doğal Dini Gruplar 47
2.3.1.1. Aile Temelli Dini Gruplar 48
2.3.1.2. Klan 49
2.3.1.3. Mahalli Birlikler: Köyler ve Şehirler 50
2.3.1.4. Kavim ve Millet 52
2.3.1.5. Cinsiyet ve Yaş Üzerine Kurulmuş Birlikler 52
2.3.2. Sırf Dini Gruplar 53
2.3.2.1. İlkel ve Milli Dinler Bazında Sırf Dini Gruplar 56
2.3.2.1.1. Gizli Dini Topluluklar 56
2.3.2.1.2. Sır Cemiyetleri 58
2.3.2.2. Evrensel Dinler Düzeyinde Sırf Dini Gruplar 59
2.3.2.3. Teşkilatlanma Bakımından Dini Gruplar 61
2.4. İSLAM MERKEZLİ DİNİ GRUPLAR 62
2.4.1. Züht ve Takva Yönelimli Dini Gruplar 64
2.4.2. Manevi Kardeşlik Birlikleri 64
2.4.3. Mezhepler 65
2.4.4. Tarikatlar 65
2.4.5. Cemaat Yapılanmaları 67
2.4.6. Sanal Cemaatler 68

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
ARAŞTIRMANIN YÖNTEM VE TEKNİKLERİ 70

3.1. Araştırmanın Yöntemi **70**
3.2. Araştırmanın Çalışma Grubu **71**
3.3. Araştırmanın Veri Toplama Teknikleri **74**
3.4. Verilerin Analizi **75**

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
BULGU VE YORUMLAR 77

1. KATILIMCILARIN DEMOGRAFİK BİLGİLERİNE YÖNELİK BULGULAR **77**
1.1. Katılımcıların Yaşlarına Yönelik Bulgu ve Yorumlar 77
1.2. Katılımcıların Medeni Durumlarına Yönelik Bulgu ve Yorumlar 78
1.3. Katılımcıların Eğitim Durumlarına Yönelik Bulgu ve Yorumlar 78
1.4. Katılımcıların Ekonomik Düzeylerine Yönelik Bulgu ve Yorumlar 80
1.5. Katılımcıların Yetiştikleri Sosyo-Kültürel Ortama Yönelik Bulgu ve Yorumlar 81
1.6. Katılımcıların Çocukluklarının Nasıl Geçtiğine Yönelik Bulgu ve Yorumlar. 83
1.7 Katılımcıların Ebeveynlerinin Eğitim Durumlarına Yönelik Bulgu ve Yorumlar 85
1.8. Ebeveynlerin Dine Bakışı ve Dindarlık Seviyelerine Yönelik Bulgu ve Yorumlar 86
1.9. Katılımcıların Kardeş Sayısına Yönelik Bulgu ve Yorumlar 91
1.10. Katılımcıların Benlik Algılarına Yönelik Bulgu ve Yorumlar 92
2. RADİKAL DİNİ GRUPLARA KATILIM ÖNCESİ 95
2.1. Katılımcıların Dini Gruplara Katılmadan önceki Günlük Yaşamlarına Yönelik Bulgu ve Yorumlar 95
2.3. Katılımcıların Dini Gruplara Bakışlarına Yönelik Bulgu ve Yorumlar 101
2.4. Katılımcıların Dini Gruplara Katılım Nedenlerine Yönelik Bulgu ve Yorumlar 102
2.5. Katılımcıların Dini Gruplara Katılmasını Etkileyen Duygusal Dönüm Noktalarına Yönelik Bulgu ve Yorumlar 106
2.6. Katılım Kararının Çevre ile İlişkilere Etkisine Yönelik Bulgu ve Yorumlar. 108

2.7. Katılımcıların Gruplara Katılma ve Grupta Kalma Süreleri Bilgilerine Yönelik Bulgu ve Yorumlar 111
2.7.1. Katılımcıların Gruplara Katılıma ve Ayrılma Yaşlarına Yönelik Bulgu ve Yorumlar 111
2.7.2. Katılımcıların Grup İçerisinde Kalma Sürelerine Yönelik Bulgu ve Yorumlar 113
3. GRUBA KATILDIKTAN SONRA 115
3.1. Katılımcıların Gruplara Katılımlarının Hemen Ardından Hissettiklerine Yönelik Bulgu ve Yorumlar 115
3.2. Katılımcıların Gruba Katıldıktan Sonra İlk Olarak Yaptıklarına Yönelik Bulgu ve Yorumlar 119
3.3. Bireylerin Gruplara Katılımlarının Ardından Günlük Hayatlarındaki Değişime Yönelik Bulgu ve Yorumlar 120
3.4. Katılımcıların Gruba Katıldıktan Sonra Çevre ile İlişkilerinin Ne Yönde İlerlediğine Yönelik Bulgu ve Yorumlar 123
3.5. Katılımcıların Gruba Katıldıktan Sonra Manevi Anlamda Yaşadıkları Değişime Yönelik Bulgu ve Yorumlar 126
3.6. Katılımcıların Gruba Katıldıktan Sonra Dine Bakışının Değişip Değişmediğine Yönelik Bulgu ve Yorumlar 129
3.7. Katılımcıların Dini Gruba Katıldıktan Sonra Dini Uygulamalarındaki Değişiklik Durumuna Yönelik Bulgu ve Yorumlar 132
4. GRUPTAN AYRILMA 135
4.1. Katılımcıların Gruptan Ayrılma Sebeplerine Yönelik Bulgu ve Yorumlar ... 136
4.2. Katılımcıları Grup İçerisinde Rahatsız Eden Uygulamalara Yönelik Bulgu ve Yorumlar 140
4.3. Grupların Dini İlkelerle Çatıştığını Düşünme İle İlgili Görüşlerine Yönelik Bulgu ve Yorumlar 145
4.4. Katılımcıların Gruptan Ayrıldıktan Sonra Çevre İle İlişkilerine Yönelik Bulgu ve Yorumlar 147
4.5. Katılımcıların Gruptan Ayrıldıktan Sonra Manevi Değişime Yönelik Bulgu ve Yorumlar 150
4.6. Katılımcıların Gruptan Ayrıldıktan Sonra Dine Bakışlarına Yönelik Bulgu ve Yorumlar 154
4.7. Katılımcıların Gruptan Ayrıldıktan Sonra Dini Uygulamalarındaki Değişimine Yönelik Bulgu ve Yorumlar 156
5. KATILIMCILARIN KELİME GRUBUNDAKİ KAVRAMLARA VERDİĞİ CEVAPLAR **159**

5.1. Katılımcıların İslam'ın Esası Kavramına Verdiği Cevaplara Yönelik Bulgu ve Yorumlar 159
5.2. Katılımcıların Cihat Kavramına Verdiği Cevaplara Yönelik Bulgu ve Yorumlar 163
5.3. Katılımcıların Halifelik Kavramına Verdiği Cevaplara Yönelik Bulgu ve Yorumlar 166
5.4. Katılımcıların Şeriat Kavramına Verdiği Cevaplara Yönelik Bulgu ve Yorumlar 169
5.5. Katılımcıların Sünnetin Bağlayıcılığı İfadesine Verdiği Cevaplara Yönelik Bulgu ve Yorumlar 171
5.6. Katılımcıların İslam'ın Yorumu Kavramına Verdiği Cevaplara Yönelik Bulgu ve Yorumlar 173

SONUÇ 177
ÖNERİLER 182
EKLER 183
KAYNAKÇA 186

TABLO LİSTESİ

Sayfa No.

Tablo 1. Araştırmanın Geçerlik ve Güvenirliği 75
Tablo 2. Katılımcıların Yaşa Göre Dağılımı 77
Tablo 3. Katılımcıların Medeni Durumlarına Göre Dağılımı 78
Tablo 4. Katılımcıların Eğitim Seviyesine Göre Dağılımı 78
Tablo 5. Katılımcıların Ekonomik Düzeylerine Göre Dağılımı 80
Tablo 6. Katılımcıların İçerisinde Yetiştikleri Sosyo-Kültürel Ortama 81
Tablo 7.Katılımcıların Çocukluklarının Geçtiği Duruma Göre Dağılımı 83
Tablo 8. Katılımcıların Annelerinin Eğitim Durumlarına Göre Dağılımı 85
Tablo 9. Katılımcıların Babalarının Eğitim Durumlarına Göre Dağılımı 86
Tablo 10. Katılımcıların Ebeveynlerinin Dindarlık Seviyelerine Göre Dağılımı 87
Tablo 11. Katılımcıların Ebeveynlerinin Dine Bakışlarına Göre Dağılımı 88
Tablo 12. Katılımcıların Ebeveynlerinin Dindarlık Seviyelerinin Karşılaştırılması 90
Tablo 13. Katılımcıların Kardeş Sayısına Göre Dağılımı 91
Tablo 14. Katılımcıların Benlik Algılarına Göre Dağılımı 92
Tablo 15. Katılımcıların Günlük Yaşamlarının Nasıl Geçtiğine Göre Dağılımı 95
Tablo 16. Katılımcıların Dini Bilgi Seviyeleri, Dine Bakışları ve İbadetleri Yerine Getirme Düzeylerine Göre Dağılımı 99
Tablo 17. Katılımcıların Dini Gruplara Bakışlarına Göre Dağılımı 101
Tablo 18. Katılımcıların Dini Gruplara Katılım Nedenlerine Göre Dağılımı 102
Tablo 19. Katılımcıların Dini Gruplara Katılmasını Etkileyen Duygusal Dönüm Noktalarına Göre Dağılımı 106
Tablo 20. Katılımcıların Dini Gruplara Katılım Kararının Çevreleri ile Kurdukları İlişkiye Etkisi 108
Şekil 2. Katılımcıların Gruplara Katılım Yaşlarına Göre Dağılımı 111
Tablo 21. Katılımcıların Grup İçerisinde Kalma Sürelerine Göre Dağılımı 113
Tablo 22. Katılımcıların Gruplara Katılımlarının Hemen Ardından Hissettiklerine Göre Dağılımı 115
Tablo 23. Katılımcıların Gruba Katıldıktan Sonra İlk Olarak Yaptıklarına Göre Dağılımı 119
Tablo 24. Katılımcıların Günlük Hayatlarındaki Değişime Göre Dağılımı 120
Tablo 25. Katılımcıların Gruba Katıldıktan Sonra Çevre ile İlişkilerinin Ne Yönde İlerlediğine Göre Dağılımı 123
Tablo 26. Katılımcıların Gruba Katıldıktan Sonra Manevi Anlamda Yaşadıkları Değişime Göre Dağılımı 126
Tablo 27. Katılımcıların Gruba Katıldıktan Sonra Dine Bakışının Değişip Değişmediğine Göre Dağılımı 129
Tablo 28. Katılımcıların Dini Gruba Katıldıktan Sonra Dini Uygulamalarındaki Değişiklik Durumuna Göre Dağılımı 132
Tablo 29. Katılımcıların Dini Gruptan Ayrılma Sebeplerine Göre Dağılımı 136
Tablo 30. Katılımcıları Grup İçerisindeyken Rahatsız Eden Uygulamaların Dağılımı 140

Tablo 31. Katılımcıların Grubun Dini İlkelerle Çatıştığını Düşünme İle İlgili Görüşlerine Göre Dağılımı 145
Tablo 32. Katılımcıların Gruptan Ayrıldıktan Sonra Çevre ile İlişkilerine Göre Dağılımı 147
Tablo 33. Katılımcıların Gruptan Ayrıldıktan Sonra Yaşadıkları Manevi Değişime Göre Dağılımı 150
Tablo 34. Katılımcıların Gruptan Ayrıldıktan Sonra Dine Bakışlarına Göre Dağılımı 154
Tablo 35. Katılımcıların Gruptan Ayrıldıktan Sonra Dini Uygulamalarındaki Değişimine Göre Dağılımı 156
Tablo 36. Katılımcıların İslam'ın Esası Kavramına Verdiği Cevaplara Göre Dağılımı 159
Tablo 37. Katılımcıların Cihat Kavramına Verdiği Cevaplara Göre Dağılımı 163
Tablo 38. Katılımcıların Halifelik Kavramına Verdiği Cevaplara Göre Dağılımı 166
Tablo 39. Katılımcıların Şeriat Kavramına Verdiği Cevaplara Göre Dağılımı 169
Tablo 40. Katılımcıların İslam'ın Yorumu Kavramına Verdiği Cevaplara Göre Dağılımı 173

ŞEKİL LİSTESİ

Sayfa No.

Şekil 1. Dini Grupların Yapısı 45
Şekil 2. Katılımcıların Gruplara Katılım Yaşlarına Göre Dağılımı 111
Şekil 3. Katılımcıların Dini Gruplardan Ayrılma Yaşlarına Göre Dağılımı…….112

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
s.	: Sayfa
çev.	: Çeviren
Ed.	: Editör
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
bkz.	: Bakınız
AİBÜ	: Abant İzzettin Baysal Üniversitesi
KSÜ	: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Yay.	: Yayınları
Hz.	: Hazreti
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
M.Ö.	: Milattan Önce
M.S.	: Milattan Sonra
M.Ü.	: Marmara Üniversitesi
DFÖ	: Dini Fundamentalizm Ölçeği
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu

İnsanlık tarihi incelendiğinde insanların sürekli olarak topluluk halinde yaşadıkları görülmektedir. Tarihsel devirlerin başından bu yana insanlar gruplar halinde yaşamış ve hayatlarını sürdürmüşlerdir. Bu durum insanın sosyal bir varlık olduğunun bir göstergesidir. Yine insanlık tarihine bakıldığında toplumsal bazda dinsiz bir yapı olmadığı görülmektedir. Kişisel olarak herhangi bir dine mensup olmayan bireyler bulunsa da topluluk olarak dinsiz bir topluluk bulunmamaktadır. Bu minvalde, insanlar başlarda kan bağlarına dayalı gruplar teşkil etmiş ve zamanla kan bağı temelli bu grupların yanında dini sebeplerle bir araya gelen topluluklar meydana gelmiştir.

Bilimsel sahada artan bilgi birikiminin neticesinde sosyal, ekonomik ve teknolojik alanda hızlı değişimler yaşanmıştır. Bilhassa sanayi inkılabının ardından yaşanan hızlı nüfus artışı ve kentleşme şehirlerin yapısını değiştirmiştir. Modern hayat olgusunun ortaya çıkmasıyla birlikte çalışmamızda ele alacağımız üzere birincil ilişkiler sarsılmış ve insanlar bu durumdan oldukça olumsuz yönde etkilenmiştir. Birincil ilişkilerin yok denecek kadar azalmasıyla yalnızlaşan bireyler yalnızlıklarını azaltmak amacıyla bir takım gruplar meydana getirmişlerdir. Çalışmamızda da görüleceği üzere bu gruplar genellikle din temelli olmuştur.

Yukarıda bahsi geçen din temelli grupların bazıları toplumda yaşanan olumsuz değişimlerin nedenini dinden uzaklaşma olarak görmüş ve bu sorunun ancak dini köklere inilerek diğer bir deyişle öze dönülerek aşılabileceğini iddia etmişlerdir. Söylemleri dinin köklerine inme hedefleri üzerine şekillenen bu gruplar, amaçları doğrultusunda çeşitli faaliyetler yürütmüşlerdir. Bulundukları dönemin şartlarını benimsemeyip dinin ilk yaşandığı dönemlere dönmek istedikleri için bu tür gruplar radikal veya köktenci olarak isimlendirilmişlerdir. Radikal grupların bazıları bulundukları ülkenin sosyal ve siyasal ortamında faaliyetlerinde aşırılığı tercih etmeden legal olarak çalışmalarını yürütmekte olup yalnızca fikri açıdan radikal olarak kabul edilmektedirler. Kimi radikal gruplar ise legal faaliyetleri benimsemeyip aşırı denebilecek eylemleri benimsemektedirler.

Hristiyan dünyasında yirminci yüzyılın başlarında ortaya çıkan radikal gruplar, Müslümanlar arasında aynı yüzyılın ikinci yarısından itibaren belirginleşmeye başlamışlardır. Bilhassa 1980'li yıllardan bu yana gündemde olan radikal gruplar 11 Eylül saldırısıyla belki de zirve noktaya ulaşmışlardır. Bakış açılarına göre haklarında çeşitli değerlendirmelerde bulunulan radikal dini grupların siyasi tarihin son yıllarına damga vurduğu açıktır.

Çalışmamızda son dönemlerde haklarında oldukça fazla yazılıp çizilen radikal dini gruplardan legal olarak faaliyet yürütenlerinin psiko-sosyal analizi yapılmıştır. Bu amaçla legal bir şekilde dernek veya vakıf olarak faaliyetlerini yürütmekte olan radikal gruplara katılıp ayrılmış olan bireylerin katılma ve ayrılma aşamalarındaki psikolojik ve sosyal süreçler analiz edilmiştir. Bu doğrultuda birinci bölüm olan giriş bölümünde araştırmamızın konusu, amacı, önemi ve sınırlılıkları hususları ele alınmıştır. İkinci bölüm olan kavramsal ve kuramsal çerçeve bölümünde radikalizm, gruplar ve dini gruplar ele alındıktan sonra radikal dini gruplara değinilmiştir. Üçüncü bölümde araştırmanın yöntem ve teknikleri açıklanmıştır. Dördüncü bölüm olan bulgu ve yorumlar kısmında yapılan görüşmeler sonucunda elde edilen verilere göre radikal dini gruplara katılımın psiko-sosyal analizi yapılmıştır. Çalışmamızın son bölümü sonuç bölümüdür. Sonuç bölümünde kavramsal ve kuramsal çerçeve kısmında verilen bilgiler ve saha çalışması sonucu elde edilen bulguların analiz sonuçları ana hatlarıyla özetlenmiştir.

2. Araştırmanın Amacı

Tarihte dini amaçlar doğrultusunda birçok grup oluşturulmuştur. Bu gruplar insanların dinlerini yaşamalarında güdüleyici bir rol üstlendiğinden dolayı tercih edilmiş olup büyük bir kısmı günümüze kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir. Son birkaç yüzyılda meydana gelen gelişmelerden dolayı oldukça zayıflayan birincil ilişkiler, insanların bir takım anlamsal sorunlar yaşamasına sebep olmuştur. Bu sorunların çözülmesi amacıyla insanlar samimi ilişkiler kurabileceğine inandığı gruplar meydana getirmiş ve bu gruplar vasıtasıyla tekrar samimi ilişkiler edinmeye çalışmıştır. Oluşturulan gruplar ise çoğu zaman din temelli gruplar olmuştur.

Bizim bu çalışmadaki amacımız legal olarak faaliyet yürüten radikal dini gruplara katılmayı tercih eden bireylerle görüşmeler yaparak onların bu tercihlerinin ardındaki psikolojik ve sosyal etkenleri anlamak ve analiz etmektir.

3. Araştırmanın Önemi

Radikal dini gruplar son yıllarda siyasi ve sosyal hayatı oldukça etkilemektedir. Gerek söylemleri gerekse eylemleri, medyanın ve bu alandaki uzman kişilerin dikkatlerini üzerlerine çekmiştir. Dünyanın farklı bölgelerinde ortaya çıkmakta olan bu gruplara katılım günümüzde de devam etmektedir. Bundan dolayı sosyal, siyasal ve psikolojik alanda birçok uzman son yıllarda insanlığı etkilemekte olan bu yapıları incelemektedir. Konuya din psikolojisi açısından bakılacak olursa, çalışmamızı tamamladığımız tarih itibariyle literatürde bu şekilde bir saha araştırmasının olmaması çalışmamızın önemini ortaya koymaktadır.

Çalışmamızda radikal dini gruplara bizzat katılıp ayrılmış olan bireylerle yapılan görüşmeler bu açıdan büyük önem taşımaktadır. Çalışmamızda ulaşılan ve radikal dini grupların içerisinden henüz ayrılmamış olan bireyler, böyle bir araştırmaya katıldıkları duyulduğu takdirde olası tepkilerden çekindikleri için görüşme teklifimizi reddetmişlerdir. Bundan dolayı araştırma kapsamında radikal dini gruplara katılıp ayrılmış olan bireylerle mülakatlar yapılmıştır. Araştırmamızın neticesinde ulaştığımız bulguların bu konuda çalışma yapacak olanlara yardımcı olması amaçlanmaktadır.

4. Araştırmanın Sınırlılıkları

Çalışmamızda belirttiğimiz üzere radikal dini gruplar legal olanlar ve legal olmayanlar olarak iki kısma ayrılmaktadır. Ülkemizde sadece fikri açıdan radikal olarak kabul edilen, yasadışı hiçbir faaliyet yürütmeyen, şiddeti yöntem olarak seçtiğine dair herhangi bir bulgu olmayan, dernek ve vakıf adı altında çalışmalarını sürdüren kuruluşlar bulunmaktadır. Araştırmamızda Türkiye'deki yukarıda bahsi geçen sadece fikri açıdan radikal olan gruplardan Adana ve Gaziantep'te bulunanlarına katılıp ayrılmış olan bireylerle görüşülmüş ve veriler bu yolla elde edilmiştir. Çalışmada adı geçen şehirlerin seçilmesinin nedenleri; araştırmacının bölgeyi iyi tanıması ve kartopu örneklem yöntemi ile ulaşılan bireylerin bu şehirlerde yaşamasıdır. Çalışmamıza katılan kişiler bu

gruplardan ayrılmış kişilerden seçilmiş 42 erkek bireyle sınırlıdır. Çalışma 2017 Eylül ve 2018 Aralık tarihlerinde tamamlanmış olup, alan çalışması 2018 Temmuz – 2018 Eylül arasında yapılmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM
KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

1. RADİKALİZM

Son yıllarda oldukça sık bir şekilde duyulmakta olan Radikalizm kavramının zihinde meydana getirdiği anlamlarla ilişkisini görebilmek için onun sözlük anlamına bakmak gereklidir. Latincede *"kök"* anlamını taşıyan *"radix"* kelimesinden türeyen ve Türkçede son yıllarda köktencilik olarak karşılık bulan[1] Radikalizm kavramı sözlükte; *"Ele alınan konunun temel nedenlerine, köklerine kadar inen düşünce biçimi; kurulu düzenin temellerine yönelik toplumsal ve ekonomik değiştirmelerden yana olan tutum veya öğreti"*[2] şeklinde tanımlanmaktadır. Kirman'a göre ise "*Mevcut toplumsal düzenden ve statükodan hoşnut olmayan ve mümkün olan en kısa zamanda sert yöntemlerle değiştirilmesini savunmadır*.[3] Mehmet Doğan'a göre radikalizm "*köktencilik*" ile eş anlamlıdır.[4] Latince kökenleri olan, katı ve keskin farklılığı ifade eden 'radicalis' anlamına gelir. Gelenekle, kurumlaşmış ve yerleşik geçmişle olan tüm ilişkileri koparmak ve yeni bir sayfa açmak isteyen kişilere radikal denir.[5] Bu akımın savunucularına ise radikaller denmektedir.[6] İngilizce karşılığı 'radicalism' olan kavramın eş anlamlısı olarak kullanılan ve İngilizce karşılığı 'fundamentalism' olan kelime ise 'köktencilik'tir. Sözlükte; *"Köklü, temelli değişiklik ve yenilik yapma eğilimi, radikalizm, cezriye"* anlamlarına gelen köktencilik kavramının dini yönelimli olanına ise 'köktendincilik' adı verilmektedir.[7] Köktenciliğe dair çeşitli tanımlamalar mevcuttur. Bu tanımlardan birinin sahibi olan Burrel'e göre köktencilik; "*Çoğunlukla kutsal metinlerden ve genellikle belli bir kişinin öğretilerinden ve yaşamından alınan, doğru olanı tartışmaya kapalı bir şekilde temsil ettiği savunulan ve inanan insanların yaşamlarını ve*

[1] Mustafa E. Erkal, Burhan Baloğlu ve Filiz Baloğlu, **Ansiklopedik Sosyoloji Sözlüğü**, 1. Basım, İstanbul: Der Yayınları, 1997, s.225
[2] *Radikalizm*, http://www.tdk.gov.tr/?option=com_karsilik&view=karsilik&kategori1=abecesel&kelime2=R (4 Ocak 2018)
[3] Mehmet Ali Kirman, **Din Sosyolojisi Terimler Sözlüğü**, 1. Basım, İstanbul: Rağbet Yay., 2004, s.185
[4] D. Mehmet Doğan, **Büyük Türkçe Sözlük**, 21. Basım, İstanbul: Pınar Yayınları, 2008, s. 1357.
[5] Mehmet Ali Kirman, a.g.e., s.185
[6] Mustafa E. Erkal, Burhan Baloğlu ve Filiz Baloğlu, a.g.e, s.225
[7] D. Mehmet Doğan, a.g.e., s. 1008.

etkinliklerini ona göre düzenlemelerinin bir vazife addedildiği belirli inançlar bütününe olan sağlam ve güvenilir teslimiyettir."[8]

Bu noktada Büyükkara, tüm görüşlerin aksine radikalizm ile köktenciliğin tam olarak aynı şeyler olmadığını belirtmektedir. O, radikalizmin köktencilikten çok daha geniş bir kavram olduğunu ifade etmektedir. Büyükkara'ya göre köktencilik; dini indirildiği şartlar içerisinde anlamaya çalışırken, radikalizm; dini güncel şartlar içerisinde anlamak ve yorumlamaktır.[9]

Genel olarak yukarıda verilen anlamlara gelen kavram dini alanda ise, *"temel alınan mukaddes kitabın yalnızca metin anlamı göz önünde tutularak ilmi, felsefi veya tarihi hiçbir yorumu kabul etmeyen görüş"* anlamına gelmektedir.[10] Birçok konuyla bağlantı kurabilmek mümkünken genellikle Müslümanlarla anılmaktadır. Fundamentalist olarak adlandırılan Müslüman dünyadaki hareketler farklı politik ve entelektüel arka planlara sahiptir.[11] Douglas Pratt'e göre bu konuda dikkat edilmesi gereken nokta fundamentalizmin sadece belli bir dine özgü bir olgu olmadığıdır. O, fundamentalist düşüncenin sadece İslam'da olmadığını, aksine Hristiyanlıkta, Hinduizmde ve Yahudilikte de köktenci düşüncelerin olduğunu belirtmektedir.[12] Her ne kadar günümüzde köktenci kavramı ile Müslümanlar özdeşleştirilmek istense de ilk köktendincilerin bir zamanlar batılıların nazarında kendilerini olumlu ve gururlu göstererek geleceklerini belirleme çabası içinde olan Protestanlar olduğu unutulmamalıdır.[13]

1.1. RADİKAL DÜŞÜNCENİN DOĞUŞU

19. yüzyıldan itibaren Birleşik Devletler Protestanları, kendi aralarındaki öğreti farklılıklarına rağmen mezhep ayırt etmeksizin sanayileşme ve şehir hayatının hızlı ve düzensiz gelişmesinden dolayı ortaya çıkan sorunları çözmek için büyük çaba

[8] Davut Ateş, "İslam Köktenciliği", **Akademik Orta Doğu Dergisi**, Cilt.3, Sayı.2, (2009) , s.81.
[9] Mehmet Ali Büyükkara, **Çağdaş İslami Akımlar**, 6. Basım, İstanbul: Klasik Yayınları, 2017, s. 253-254.
[10] Halil Aydınalp, **Terör ve Köktencilik Ekseninde Canlı Bomba Sosyolojisi**, 2. Basım, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2016, s.117.
[11] Martin Van Bruniessen, "Muslim Fundamentalism: Something to be Understood or to be Explained Away?", **Islam and Muslim-Christian Relations**, Cilt.6, Sayı.2, (1995), s.157.
[12] Douglas Pratt, "Terrorism and Religious Fundamentalism: Prospects for a Predictive Paradigm", **Marburg Journal of Religion**, Sayı.11, (2006), s.1.
[13] Domenico Losurdo, **Köktendincilik Nedir?,** Selin Dingiloğlu (çev.), İstanbul: Yordam Kitap, 2012, s.9.

harcamışlardır. Bu hususla alakalı olarak Birleşik Devletlerdeki Hristiyanlar mezhep farkı gözetmeksizin içki yasakları veya eğitimin daha iyi hale getirilmesi için yurtdışı görevlerinde ve faaliyetlerinde birlikte görev almışlardır. Nitekim bu konuyla ilgili olarak liberal teolog Walter Rauschenschbusch, 1912 yılında Amerika 'Hristiyanlaştırılmıştı' diye yazmıştır.[14] Köktencilik ifadesi böyle bir ortamda laik düşüncenin ileri sürdüğü rekabetten korkan Amerikan Protestanlarından bir grubun[15] 1915 ve 1916 yılları arasında "The Fundamentals" başlığıyla yayınladığı 12 serilik kitapçığa dayanmaktadır.[16] Başlarda İncil'in metinlerinin insanlar tarafından değiştirilip değiştirilmediği ve metni okuyan insanın metnin lafızlarına olduğu gibi sadık kalması zorunluluğu veya metnin yorumlarla değişik manalar kazanıp kazanmadığı hususu ile ilgili ortaya çıkan tartışmalar, daha sonra dinin istediği yaşam tarzına uygun bir toplumun nasıl ve hangi şekilde oluşturulabileceği tartışmasına dönüşmüştür.[17] O dönemde Amerikan Protestanları için vazgeçilmez olan "Fundamentals" bilhassa şu fikirleri barındırmaktaydı: İncil'in yanılmazlığı, dünyanın günahkarlığı ve Hz. İsa'nın yaklaşan dönüşü.[18]

Tarihi olarak bakıldığında Amerikan köktenciliğinin temelleri 19. yy'a dayanmaktadır.[19] Birleşik Devletlere yapılan dış göçler yukarıda belirtildiği üzere mezhep farkı gözetmeksizin Birleşik Devletlerin artan problemlerini çözmek için bir araya gelen Hristiyanların, Özcan'ın tabiriyle *"Koruyucu Nesil"*in mevcut kimliğini tehdit etmiştir. Ekonomik alandaki ilerlemeler, Birleşik Devletlere sürekli olarak dış göçü çekmiştir. Protestan Amerikalılar 19. yüzyılın ortasında meydana gelen toplu haldeki İrlandalı Katolik göçmen yerleşimi ve yüzyılın bitmesine yakın gelen Doğulu göçmenler yüzünden kendi kimlik özelliklerinin tehlike altında olduğunu hissetmişlerdi. Bu süreçte Amerika Birleşik Devletleri bir tarım ülkesinden sanayi ülkesine dönüşmüştü. Bu durum bilhassa bundan etkilenen bölgelerde özellikle de Birleşik Devletlerin Kuzeydoğusunda toplumsal yapıda ve hayat alışkanlıklarında temelli değişikliklere sebep olmuştur. Ve

[14] Karen Armstrong, **Tanrı Adına Savaş**, Murat Erdem (çev.), İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım, 2016, s.267
[15] Türkkaya Ataöv, **Amerika'da Hıristiyan Köktendinciliği**, 1. Basım, İstanbul: İleri Yayınları, 2010, s.37.
[16] H. Şule Albayrak, "Tarihi ve Sosyal Bir Realite Olarak Amerika Birleşik Devletleri'nde Gelişen Protestan Fundamentalizmi", **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı.42, (2012), s.121.
[17] Ali Bulaç, **İslam ve Fundamentalizm**, 1. Basım, İstanbul: İz yayıncılık, 1997, s.31.
[18] Mustafa Özcan, **Fundamentalizm**, 1. Basım, İstanbul: İklim Yayınları, 1995, s.19.
[19] Karen Armstrong, a.g.e., s.267.

köktencilik ilk olarak buralarda yayılmıştır. Değişen yaşam koşullarına Kilise kaynaklı hareketler, İncil'in sosyal bir yorumu ile tepki göstermişlerdir.[20]

Bahsi geçen Protestan topluluğun en büyük endişesi akılcılık, evrim teorisi, sekülerizm, dinî liberalizm ve Kutsal metinlere eleştirel yaklaşım gibi dinin savlarının yanlış olduğunu ifade eden ve toplum üzerindeki nüfuzunu azaltan modernist yaklaşımların günden güne etkinliğini artırıyor olmasıdır. Köktenci hareketler, seküler kirlenmeye karşılık kendi kemikleşmiş omurgasını koruma, hatta modernleşmenin zayıf yönlerinden yararlanarak yeniden filizlenme ortamı oluşturma çabasında olan tehlike altındaki dini yapılardan çıkmış karşı ataklardır.[21]

Dini köktencilik, köktenciliğe göre daha dar bir alanı kapsamaktadır. Bununla birlikte dini köktencilik, ibadetler ve öğretilerin yanlış anlaşılmaması, bilhassa kutsal metnin direkt tercümesi ve Hristiyan köktenciliğinden farklı olarak İslam köktenciliği sünnetin kutsallığını sürdürerek devam etmesini istemektedir. Diğer bir ifadeyle radikaller, inanılan kutsal metnin yetkesini ve onun olduğu gibi yaşanması gerektiğini belirtmekte ve bu konuda ısrar etmektedir. Bunlara ek olarak doğru öğretinin ve modernizmin kuvvetlerine karşı topyekün mücadele edilmesi gerektiğine büyük önem vermektedir.[22]

Yukarıda verilen bilgiler ışığında dini köktencilik terimi, aşağıdaki özellikleri kendinde barındıran bir dini tutum ya da planlı, düzenli birlikler olarak tanımlanmaktadır. Bahsi geçen özelliklerin ilki; yaşamın tüm sorularını yanıtlayan dinin bütünsel yorumu ve yorumda bulunurken dini metinlere lafzi yaklaşım sergileme eğilimidir. Bir diğer özellik ise dinin kusursuz olarak uygulandığı düşünülen kurucu döneme benzer bir dönemi yeniden inşa etmek ve seküler değerleri tamamen reddetmektir.[23]

---

[20] Mustafa Özcan, a.g.e., s.20.
[21] Şule Albayrak, a.g.m., s.122.
[22] N. D. Danjibo, "İslami Fundamentalizm ve Mezhep Şiddeti: Kuzey Nijerya'daki "Maitatsine" ve "Boko Haram" Krizleri", Zeynep Alimoğlu Sürmeli (çev), , **Mezhep Araştırmaları Dergisi**, Cilt.10, Sayı.1, (2017), s.212.
[23] Halil Aydınalp, **Yüksek Din Öğretimi ve Dini Köktencilik**, 1. Basım, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2011, s.46.

1.2. RADİKALLİĞE GENEL BİR BAKIŞ

Çalışmamızın ilk kısmında verilen tanımlara ek olarak J. Horgan radikalleşmeyi, *"Aşırı politik veya dini ideolojilere karşı artan psikolojik ve sosyal bağlılık süreci"* olarak tanımlamaktadır.[24] Armstrong'a göre kendilerine has bir takım hususiyetlere sahip olan radikallerin en belirgin özelliklerinden biri dinî metinleri literal yani lafzi olarak değerlendirmeye önem vermeleridir.[25] Aslında bu tür belirgin özelliklerin benzer dinî temayüllere sahip grupların hemen hepsi için ortak olduğunu söylemek yanlış olmaz. Bu radikal eğilimler, bilhassa İslamcı radikalizm noktasında yapılan araştırmalar göz önünde bulundurulduğunda bahsi geçen eğilimlerin ortak noktalarını aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür;

1. Geleneksel unsurları inkar: Kültürleri yozlaştırıcı ve dine karşı bir tehdit olarak algılamak.

2. Lafzi yaklaşım: Dinî metinlerdeki hükümleri sadece görünen anlamına göre anlamak ve hiçbir şekilde yorumlamadan olduğu gibi uygulamak.

3. Dışlayıcılık: Yegane doğrunun temsilcisi olma anlamında kendi taraftarları ile başkaları arasında kesin bir ayrım yaparak, başkalarını şeytani güçler olarak göstermek.

4. "Mutlak hakikat" ve "kurtuluş" ile alakalı sade ve net bir dille belirtilen hazır çözümler sunmak.

5. Kendileri gibi olmayan kim varsa mücadele etmek.

6. Kendi dinî bakış açılarını yaymak için geleneksel ve modern her türlü imkan ve araçları kullanmak.[26]

---

[24] Kamaldeep Bhui, Sokratis Dinos ve Edgar Jones, "Psychological Process and Pathways to Radicalization", **Journal of Bioterrorism & Biodefense**, Sayı.5, (2012), s.1.
[25] Karen Armstrong, a.g.e, s.286.
[26] Bahram Hasanaov, "Dini Fundameztalizmi Ayakta Tutan Temel Faktörler", **AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, sayı:3, (2016), s.242.

7. Geleneğin dini metinlerin söz sahibi yorumlayıcıları olarak algıladıkları karizmatik ama erkek liderlerin izinden gitmek.[27]

Yukarıda verilen maddelerdeki yaklaşım dikkate alındığında, radikallik olarak adlandırılan olgunun, dini topluluklarda söz hakkına sahip kişilerin veya grupların somut hale getirdiği ve grubun ayırt edici niteliğini korumaya yönelik davranışlar olarak ortaya çıkan zihinsel bir durum veya meyil olduğu görülmektedir.[28] Psikolojik bir olgu olarak fundamentalizmin, bireylerin gündelik ihtiyaçlarıyla baş edememelerinden kaynaklandığı iddia edilir. Bu durumda kişi, ontolojik anlamda kaygıya sürüklenir ve mutlak bir kesinlik arayışı süreci başlar.[29]

Radikalizm, dinin bir tür muğlak ve spesifik şekilde kendisinin geçerli olduğunu iddia eden tutumunu kabul etmeyen, aslında dinin özünün, salt söylediği şeylerden müteşekkil olmadığını benimseyen modern görüşü kabul etmemektedir. Radikalizm, modern görüşün aksine sıradan insanların geçmişte doğal bir şekilde inanmış oldukları şeylerin dinin kendisi olduğu fikrini benimsemektedir.[30] Bu bağlamda Thelma McCormack radikal bireyleri tanımlarken onların herhangi bir alanda kökten bir değişiminin savunucuları olduğunu belirtmektedir.[31]

Dini radikalleşme farklı yollarla tezahür etmektedir. Bu yolların yaygın olarak kullanılanlarından biri İslam toplumunun dıştan gelecek saldırılara karşı savunulmasıdır. Bu bağlamda modern dönem radikal toplulukların cihatçı faaliyetlerinin Pakistan'ın Hindistan'da bağımsızlığını ilan etmesi sürecinde başladığı genel kabul görmektedir. Birçok Müslüman toplumun istiklal mücadelelerinde de dini milliyetçilik öne çıkmıştır.

Fakat İslam adına savaş (Cihat) fikrinin bir sistem haline gelmesi ve milletler üstü bir nitelik kazanması daha çok Afgan-Rus savaşıyla olmuştur. Bu savaş Müslüman toplumlardaki silahlı radikal İslamcı grupların 'Müslüman olmayanlara' karşı mücadele etmek için toplanmasına zemin hazırlamıştır. Aynı şekilde Bosna ve Çeçenistan'da

---

[27] Recep Yaparel, "Dinsel Fundamentalizm: Modernitenin İstenmeyen Çocuğu", **Din-Kültür ve Çağdaşlık**. Ankara: Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık, Mayıs 2007, s.141.

[28] Recep Yaparel, a.g.m, s.141

[29] Michal Stricenec, "Dindarlık ve Bilişsel Süreçler", Abdulvahid Sezen (çev.), **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, Cilt.10, Sayı.3, (2010), s.282.

[30] Necdet Subaşı, "Fundamentalizm İslam ve Hayat", **İslami Araştırmalar Dergisi**, Cilt.8, Sayı.3-4, (1995), s.252

[31] David A. Snow ve Remy Cross, "Radicalism within the Context of Social Movements: Processes and Types", **Journal of Strategic Securty**, Sayı.4, (2011), s.116.

meydana gelen cihat adı altındaki faaliyetler de aynı grupta değerlendirilmektedir.[32] 20. Yüzyıl'ın sonlarından itibaren radikal İslam'da sürekli bir yükseliş görülmektedir. 1979 yılında Sovyetler Birliği'nin Afganistan'a saldırması, dünya genelindeki Müslüman ülkelerde yaşayan cihatçıların adı geçen ülkedeki savaşa katılmalarına sebep olmuştur. 1980'nin sonunda el-Kaide adlı terör örgütü kurulmuştur. Bu örgüt tarafından farklı bölgelerde spesifik saldırılar yapmak amacıyla dünyanın etkili terörist iletişim ağlarından biri oluşturulmuştur.[33]

Radikalizmin insanların zihninde kötü bir çağrışım yapması kendiliğinden oluşmuş bir durum değildir. Hardt ve Negri'ye göre Batı'nın radikalizmi, bilhassa İslami radikalizmi özellikle medya aracılığıyla insanlara kötü ve düşman göstermesinin sebebi, kendi gücünü ve iktidarını pekiştirerek meşrulaştırmaktır. Bu bağlamda İslamcıların gündelik ve siyasi sahadaki etkisinin günden güne artmasının sonucunda köktencilik, Sovyetler Birliğinin dağılmasının ardından ortaya çıkan yeni global düşman olarak ilan edilmiştir. Nitekim onlara göre düşman hayati öneme sahiptir çünkü iktidar boşluktan korkar ve nefret eder.'[34]

Radikalizm her ne kadar dini bir nitelikle meydana gelmiş ve dinin başlangıç dönemlerinde yaşanan özünü toplumsal yaşama hakim kılma mücadelesi olan bir hareketse de, günümüzde sahip olduğu görünüm, modern dönem insanının zihninde oluşturduğu izlenim olumsuzdur.[35] Bu olumsuz düşüncenin temelinde ise radikal olarak nitelendirilen dini grupların şiddet yönelimli faaliyetleri bulunmaktadır. Bu anlamda Radikal İslamcı gruplar dini kaynaklarda elde ettikleri terimleri kendi fikri eğilimleri doğrultusunda yeniden yorumlayıp yaşanmakta olan döneme uyarlayarak şiddeti meşru sınırlar içerisinde göstererek müntesiplerini arzu ettikleri doğrultuda motive etmeyi başarmaktadır. Bu bağlamda birçok İslamcı grup, Müslümanların bugünkü geri kalmışlığını, İslam'ın esası olarak gördükleri cihat görevini yerine getirmemeye

[32] Mehmet Yanmış, "Fundamentalizm Korkusunun Müslüman Toplumlara Etkileri", **Günümüz İslam Toplumları ve Problemleri**, İstanbul: Akademi Titiz Yayınları, 5-6 Eylül 2015, s.265.

[33] Anja Wehler-Schoeck, Anja. "Foreword", **The Rise of Religious Radicalism in the Arab World: Significance, İmplications and Counter-Strategies**, Amman: Dar Al Jeel Al Arabi Publishers. 2015, s.7.

[34] Michael Hardt ve Antonio Negri, **İmparatorluk**, Abdullah Yılmaz (çev.), 5. Basım, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2003, s.37

[35] Satılmış Öz, "Sosyolojik Bir Olgu Olarak Dini İhya Hareketlerinin Temelleri", **Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı.14, (2014), s.191.

bağlamaktadır. Eski ihtişamlı günlere ulaşmanın yolunun silahlı mücadeleden geçtiğini ve Müslümanlıktan uzaklaşmış gördükleri yöneticilerini iktidardan uzaklaştırmak için şiddeti kullanarak silahlı eylemi dini bir vazife kabul eden radikal hareketler, özellikle gençleri amaçları doğrultusunda kullanmaktan çekinmemektedir.[36]

Yukarıda bahsi geçen radikalleşmedeki yükselişin insanlar arasında birden bire meydana gelen bir durum olmadığı belirtilmektedir. İnsanoğlunun yapısı gereği mutlu olmadığı durum ve şartları değiştirme isteğinin tezahürü radikalizmin yükselişidir. Bu bağlamda bireylerin mevcut durumlarını kabullenmeyip radikal dini gruplara katılmasına sebep olarak sayılabilecek birçok sosyo-ekonomik faktör bulunmaktadır. İleride detaylıca anlatılacak olsa da şiddet, işsizlik, toplumsal depresyon, toplumsal adaletsizlik, kötü sosyal çevre ve yoksulluk bu faktörlerden ilk göze çarpanları olarak ifade edilmektedir.[37]

1.3. RADİKALİZM VE DİN

Din, insanları radikalleştirmede kullanılan başlıca araçlardan biridir. Bunun örneklerinden biri Arap Hükümetleri zamanında soğuk savaş döneminden sonra yaşanmıştır. Bu hükümetler İslamcı radikalleri ülkedeki kötü yönetimin, yolsuzlukların, yetersizliklerin ve baskıların sorumlusu olarak gösterdikleri Batı'ya karşı bir propaganda aracı olarak kullanmak istemişlerdi. Bununla birlikte bu hükümetlere göre Batıya ve İsrail'e karşı kin merkezli bir radikal İslamcı hareket, kendi görevlilerine ateş açan inkılapçı bir İslami hareketten çok daha faydalı olduğunu düşünmekteydi. Bu durumda çözüm Arap dünyasının yönetim sistemlerinin değişmesi değil Batının Arap hükümetlerine daha fazla para, itibar ve ayrıcalık sağlaması olarak görülmekteydi.[38]

Radikallik, genel kabulünden dolayı dini gelenekle alakalı tartışmaların içerisinde yer almaktadır. Dinlerde, şiddet odaklı bir tanımlama bulunmamasına rağmen çatışma ve şiddete yorulabilecek unsurlar bulunduğu da reddedilemeyecek bir gerçek

---

[36] H. Ezber Bodur, "Dini Motifli Terör Fenomeni Ve İslam'ın Siyasal İstismarı", **KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı.5, (2005), s.82.

[37] Mohammad Ebu Rumman, "Is It Al Qaeda Spring?", [37] **The Rise of Religious Radicalism in the Arab World: Significance, İmplications and Counter-Strategies**, Amman: Dar Al Jeel Al Arabi Publishers. 2015, s.20.

[38] Barry Rubin**, Radikal İslam**, Rengin Gün (çev.), Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yay., 2002, s.1-2.

olarak ifade edilmektedir. Kişi ve toplum kimliğinin tanımlanmasında önemli role sahip olan din kurumu, toplumsal statüleri tayin eden ana etkenlerden birisidir.[39]

Toplum psikolojisi hakkında bir klasik sayılabilecek olan 'Kitleler Psikolojisi' kitabının yazarı olan Gustave Le Bon'a göre dini duygular sade niteliklere sahiptir ve insanları farkında olarak ya da olmayarak radikalleştirebilmektedir. Bon'a göre emirlere körü körüne itaat etmek, kişinin sahip olduğu dini inancı kesin bir şekilde tartışmaya açmaktan kaçınmak, onları etrafa yayma ve başka insanlara ulaştırma isteği, sahip olduğu inancı kabul etmeyenleri düşman olarak görmek gibi radikal davranışların birçok sebebi vardır. Bon, insanların davranışlarındaki radikalleşmenin sebeplerinden biri olarak da dini duyguları göstermektedir. O, böyle duyguların ister gözle görülmeyen bir tanrıya, ister taştan yapılmış bir puta, bir kahraman veya siyasi bir düşünceye bağlı olsun, köken olarak hep dini içerikli olduğunu belirtmektedir.[40] Bu bağlamda Kimhi ve Even da dini motivasyonları insanları radikalleştiren sebepler arasında göstermektedir.[41]

Ateş'e göre radikalizm ile din arasındaki bir diğer bağlantı radikal insanların dini, kurmak istedikleri siyasal düzene erişme yolunda bir araç olarak kullanmalarıdır. İslam'ın modern radikalleri olarak adlandırılan Mevdudi, Seyyid Kutup ve Humeyni bu hususstaki önemli örneklerdir. Bu fikre sahip radikaller toplumdaki adaletin sağlanması ve ulusal kaynakların insanların faydasına kullanılmasının ancak İslam'la sağlanabileceğini savunmuşlardır.[42]

1.3.1. Hristiyanlık

Sanayi inkılabıyla beraber ortaya çıkan zenginleşme ve refahın sonucu olan modern hayat ve sekülerleşme, Hristiyan aleminde birçok sosyal değişikliğe yol açmıştır. Bu değişikleri kendi varoluşları için bir tehdit olarak gören bazı Hristiyanlar bu duruma tepki olarak, çalışmamızın ilerleyen kısımlarında görüleceği üzere, ilki Birleşik

[39] Halil Aydınalp, **Yüksek Din Öğretimi ve Dini Köktencilik,** s.124.
[40] Gustave Le bon, **Kitleler Psikolojisi**, Hasan Can (çev.), Ankara: Tutku Yayınevi, 2014, s.72
[41] Kamaldeep Bhui, Sokratis Dinos, Edgar Jones, a.g.m., s.3.
[42] Davut Ateş, a.g.m, s.87

devletlerde ardından İtalya'da, Latin Amerika'da ve İrlanda'da farklı radikal hareketler meydana getirmişlerdir.[43]

Albayrak'ın Hristiyan fundamentalizminin ortaya çıkış sebebi olarak gösterdiği modernliğe ek olarak Özkan da Hristiyan fundamentalizmini doğuran bazı etkenleri dile getirmiştir. Ona göre bu sebeplerden biri dünyanın gidişatı ve bundan duyulan kaygıdır. Hızla değişen ve tahrifata uğrayan ahlaki değer mekanizmalarının ve toplumsal yapının bozulması ciddi bir tehdit olarak görülmektedir. İşte fundamentalistler bu gidişatı durdurmak ve geleneksel değerlere dönmeyi amaçlamaktadır. Tarihsel/eleştirel İncil yorumları ve bilhassa "Evrim Teorisi" olmak üzere modern doğa bilimleri de köktenciler tarafından kabul edilmemekte ve uzmanlar tarafından fundamentalizmi doğuran nedenler arasında gösterilmektedir. Evrim teorisine ek olarak İncil'de yer almayan hiçbir doğa bilim bulgusu kabul edilememektedir.[44]

Dinde bozulmayı engelleme arzusu da Hristiyan köktenciliğini doğuran sebeplerdendir. Hristiyan köktencilere göre Hz. İsa ve ilk Hristiyanlar (Ebionitler) zamanında olmayan birçok pratik Hristiyanlar arasında uygulanmaktadır. Örnek olarak; ilk Hristiyanlar döneminde Pazar Ayini, Çocuk Vaftizi, Yılbaşı Kutlaması gibi uygulamalar mevcut değildi. Tüm bunlar sonradan dine sokulmuştur ve Hristiyanlık bunların hepsinden arındırılmalıdır. Nitekim fanatik köktenci Hristiyan gruplarından olan Yedinci Gün Adventizmi, bu konulara büyük önem vermekte ve ilk Hristiyanlar döneminde olmayan bu gibi tüm uygulamalara ve inançlara savaş açmaktadır.[45]

Çalışmamızın başında belirttiğimiz gibi fundamentalizm kavramı Amerika Birleşik Devletlerinde doğmuştur. Birleşik Devletlerde 17. Yüzyıldan itibaren başlayan dindarlaşma akımı mezhepleşmenin (denominationalizm) sonucu olarak Amerikan inkılabından çok daha önce başlamıştır. Büyük uyanış, İngiltere'den Amerika'ya gelerek kolonilerdeki dini inancı canlandırmaya çalışmak amacıyla geziler yapan George Whitefield'ın vaazlarının neticesi olarak yaklaşık 1739/40 yıllarında başlamıştır. Bu vaazlarla Hristiyanların Tanrı'nın gazabıyla korkutularak uyandırılması ve Protestanlığın

[43] Şule Akbulut Albayrak, **Hıristiyan Fundamentalizmi**, 1. Basım, İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2007, s.57.
[44] Ali Rafet Özkan, **Fundamentalist Hristiyanlık**, 1. Basım, Ankara: Alperen Yayınları, 2002, s.13.
[45] Ali Rafet Özkan, a.g.e., s. 14.

ülke genelinde yayılması hedeflenmiştir. Bahsi geçen hedefin gerçekleştirilmesi için özellikle Presbiteryenler, Kongregastyonalistler, Baptistler, Methodistler ve Yedinci Gün Adventistleri misyonerlik faaliyetleri yürütmüşlerdir.[46]

Bu misyonerlik faaliyetleri sonucu meydana gelen *"Büyük canlama"* (great revival)'nın etki ve sonuçları Amerika'nın dini gelişiminde oldukça tesirli olmuştur. Büyük canlanma sadece dini umutların değil, aynı zamanda milli ve ekonomik gelişmelerinde ilham kaynağı haline gelmiştir. Ülkedeki gelişmenin dini, ekonomik ve siyasi eğilimleri *"Millenium"* inancı yani Hz. İsa'nın 1000 yıl sürecek olan hükümranlığı etrafında birleşmişlerdir. Bu inanca göre tüm Yahudi ve putperestler Hristiyan olacak, bahsi geçen dönem boyunca hiçbir savaş olmayacak ve dünyanın Hristiyanlık kurallarına göre yönetileceği 1000 yıllık saltanat gerçekleşecek akabinde ise Hz. İsa yeryüzüne inerek ölüleri diriltecek ve onları mahkeme edecektir. Bu görüş hızlı bir şekilde yayılarak 1800'lü yıllarda tüm Kuzey Amerika'ya hakim olmuştur.[47]

Yukarıda bahsedilen "Büyük canlanma" sonucunda, amaçları Batı'yı Hristiyanlaştırmak olan birçok kuruluş ve topluluk oluşturulmuştur. Bu kuruluşların ilki 1802 yılına Boston'da kurulmuş olan "Massachusetts Baptist Missionary Society" (Massachusetts Baptist Misyon Topluluğu)'dur. Akabinde 1810 yılında William College ve Andover Seminary "American Board of Commissioners for Forein Missions" (Amerikan Harici Misyoner Komisyon Heyeti) adı altında kurulmuştur. Yine bu doğrultuda 1816 yılında Samuel Mills tarafından amacı iki yıl içinde Amerika'daki tüm ailelere İncil ulaştırmak olan "American Bible Society" (Amerikan İncil Grubu) kurulmuştur. Amerika'da Hristiyanlığı yaymak ve yerleşik hale getirmek amacıyla kurulan bu topluluklar, Amerika'nın dini yapısında önemli rol oynamışlardır.[48]

Sözünü ettiğimiz Protestan gruplar fundamentalizm kavramını hiç kullanmamış olsalar bile faaliyetlerini tamamen köktenci bir biçimde sürdürmüşlerdir. Takriben 1915 yılında "The Fundamentals" adı altında yayımlanan yazı dizisiyle Amerikan Protestanlığı içerisinde kilise ve cemaatlerde modernleşmeye karşı verilen mücadelede büyük bir

[46] Ali Rafet Özkan, "Amerikan Fundamentalizminin Dünü Bugünü", **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,** sayı.18, (2002), s.35.
[47] Ali Rafet Özkan, a.g.m., s. 36.
[48] Ali Rafet Özkan, a.g.m., s. 37.

gruplaşma meydana gelmiştir. Bahsi geçen yazı dizisini yayımlayan Protestan Hristiyanlar, 1919 yılında esas gayesi saf bir öğreti ile insanların kiliseye bağlılığını sağlamak olan "World's Christian Fundamentals Association"ı (Dünya Fundamentalist Hıristiyanlar Birliği) kurmuşlardır.[49]

Genel olarak bakılacak olursa köktencilik kavramının özellikle Hristiyanlıkta belirgin olduğu görülecektir. Çünkü köktencilik kavramı Protestan Hristiyanlığına ait bir olgudur ve Evanjelizmin bir alt türüdür. 1920'li yıllardan itibaren Amerika'da sıkça kullanılmaya başlanan fundamentalizm kavramı, modernizmi savunan teolojiye ve uhreviyattan uzaklaştırıcı tüm kültürel tandanslara karşı, içerisinde kesinlikle hoşgörü barındırmayan bir savaş vermeyi ve tüm bunları iyi bir Hristiyan olmanın göstergesi olarak kabul eden bir akımın ismidir.[50]

Özkan'a göre Protestan köktenciler, felsefi ve bilimsel teorilerin Hristiyan öğretisi için bir tehdit oluşturduğunu düşündüklerinde militanca tepkiler sergilemekten kaçınmamaktadır. Çünkü Amerikan Fundamentalizmini doğuran en önemli sebeplerden biri, insanları kiliseden ve İncil'den uzaklaştırdığı için sekülerleşme ve modernleşmeye karşı durmaktır. Hristiyanlıktan uzaklaşan insanları tekrar dine yaklaştırmanın yolu onları İncil'e yönlendirmektir. Nitekim tüm Fundamentalist Hristiyanlara göre dünyadaki Hristiyanların tamamı İncil'e uygun yaşamamaktadır. Onlara göre Hz. İsa zamanında olmayan meselelerin tüm Hristiyanların yaşamından kesin olarak çıkartılması gerekmektedir. Bu anlamda denilebilir ki Protestan köktenciliği hakiki manada öze, asıl İncil'e ve olması gereken Hristiyan hayat tarzına dönmektir. Tüm bunların sonucunda fundamentalizm, tehdit edilen kimliğini muhafaza etmek ve gittikçe özünden uzaklaşan Hristiyanlığı tekrar ihya etmek amacıyla ortaya çıkmıştır.[51]

Özkan'ın fundamentalist Hristiyanların şiddete olan meyillerine ilaveten Albayrak'a göre de Fundamentalist Hristiyan hareketler bazen şiddete başvurmuş bazı korkunç eylemler gerçekleştirmişlerdir. Amerika Birleşik Devletlerinde Rahip Jim Jones önderliğindeki "Halk Tapınağı" kilisesinin mensuplarının 18 Kasım 1978 yılındaki toplu

[49] Ali Rafet Özkan, a.g.m., s.39.
[50] Ali Rafet Özkan, a.g.m., s. 40.
[51] Ali Rafet Özkan, a.g.m., s. 41.

intihar neticesinde ölenlerden bazılarının silahla vuruldukları ve birçoğunun da üzüm suyu aromalı potasyum siyanid içtikleri tespit edilmiştir.[52]

Kendisinin Hz. İsa'nın reenkarne olarak dünyaya dönmüş hali olduğunu söyleyen Jim Jones, kendisine bağlı olanlara kıyamet savaşı yani "Armageddon"un oldukça yakın bir zamanda nükleer bir katliamla gerçekleşeceğini ve dünyada sadece Birleşik Devletlerdeki ve Brezilya'daki belli bölgelerin bu durumdan etkilenmeyeceğini ifade etmiştir. Basında bu topluluğun çocuklara ve kadınlara uygulanan kötü uygulamalarıyla ilgili haberler yer alınca San Francisco'dan kongre üyesi Leo Ryan ve beraberindeki gazeteciler topluluğun merkezi olan Guyana'ya gitmişlerdir. Fakat Leo Ryan ve gazeteciler Guyana'da cemaat mensupları tarafından katledilmişlerdir.[53]

1.3.2. Yahudilik

Hristiyan radikalizmi ve İslami radikalizm tüm dünyada bilindiği halde Yahudi radikalizmi İsrail dışında neredeyse hiç bilinmemektedir. Mevcudiyetinin kabul edildiği dönemlerde bile Yahudi radikalizmi İsrail dışındaki uzmanlar tarafından küçümsenmekte ve sadece bir takım gizli dini ayinler ile eski Orta Avrupa giysilerinden ibaret görülmektedir.[54]

Belli bir topluluktan daha çok bir kategoriyi ifade eden Yahudi köktencileri, modernizm karşısında özünü ve kimliğini kaybetmemiş ve kaybetmemek için de mücadele eden, Yahudiliğin modernizm öncesi şekline dönmesi için çaba harcayan Yahudileri ifade etmektedir. Günümüzde Yahudi dünyasında çeşitli formlarda tezahür eden radikalizm şu şekilde tasnif edilebilir: Haredi (Haredim) Yahudileri, Rabbi Meir Kahane'nin meydana getirdiği Kach hareketi ve Gush Emunim.[55]

Bahsi geçen radikal Yahudi hareketlerden Haredi topluluğu, İsrail Yahudilerinin en eski köktenci topluluğudur. Haredim, tek tip düşünceye sahip bireylerin oluşturduğu bir grup olmayıp ultra-ortodoks gelenek temsilcilerinin, Hasidic meclislerin, dini

[52] Şule Akbulut Albayrak, a.g.e., s. 58.
[53] Şule Akbulut Albayrak, a.g.e., s. 59.
[54] Israel Shahak ve Nortin Mevzinsky, **İsrailde Yahudi Fundamantalizmi**, 1. Basım, İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2015, s. 7.
[55] Şule Akbulut Albayrak, a.g.e., s. 49.

grupların, dini şahsiyetlerin ve fikir adamlarının bir araya gelmesiyle teşekkül etmiş radikal bir topluluktur. Haredi'lerin en fanatiği olan Eda Haredit (dindar toplum) mensupları, muhafazakar din adamlarının kontrolü altında olan, diğer Yahudilere nispeten daha yoksul olan orta ve orta-alt tabaka Yahudilerdir. Haredimlerin büyük çoğunluğu yaşam tarzı olarak diğer Yahudilerden ayrıdır ve bundan dolayı yaşamlarını ayrı şehir ve semtlerde sürdürmektedir.[56]

Radikal Yahudiler başta ifade hürriyeti olmak üzere İsrail'de insan özgürlüklerinin genişlemesine karşı çıkmaktadır. Bu hususta 1990'lı yıllarda İsrail'de yapılan akademik bir araştırmaya göre radikal Yahudiler demokrasiye düşmanlık beslemektedir. Bahsi geçen radikal Yahudiler, Yahudi olmayanlara ve sapkın olarak gördükleri eşcinsellere aynı düzeyde karşı çıkmaktadır. Radikallerden etkilenmiş olan dindar Yahudilerin çoğunluğu, tamamen olmasa bile belli ölçülerde bu fikirlere sahiplerdir.[57]

Yahudi radikaller, Talmud literatürüne göre doğru bir şekilde yorumlanmaması durumunda kutsal kitaba dahi itimat edilmeyeceği düşüncesine sahiplerdir. İsrail'deki radikal Yahudiler İsrail dışındaki radikallerden para yardımı aldıklarından dolayı devlete değişik yollarla nüfuz edebilmektedir. Yahudi radikalizminin İsrail'deki çeşitliliği dikkate değerdir. Örnek olarak kimi radikal Yahudiler, Müslümanlar için de kutsal olan Tapınak Dağı üzerindeki tarihi tapınağı tekrar inşa etmek istemekte, bunu başaramasalar bile en azından oraya Yahudi olmayanların girişini engellemek için çaba harcamaktadır.[58]

Radikal Yahudilerin aşırılıklarına, 19. yüzyılın ortalarında öncelikle Almanya ve Macaristan'da kurulan, kelime olarak "Haredi" (korku) anlamına gelen ve Dindar Yahudilerin teşkil ettiği Aşkenazi Haredim partisi örnek olarak verilebilir. Bahsi geçen topluluk, hahamların mutlak otoritesini reddeden ve Yahudi hayat tarzına yeniliklerin girmesi için çaba harcayan Yahudilere karşı bir tepki hareketi olarak ortaya çıkmıştır. Tüm Yahudilerin zamanın getirisi olan yenilikleri kabullendiklerini gören Haredim Yahudileri oldukça aşırı bir tepki göstermişler ve her türlü yeniliği yasaklamışlardır.

[56] Şule Akbulut Albayrak, a.g.e., s. 50.
[57] Israel Shahak ve Nortin Mevzinsky, a.g.e., s. 10.
[58] Israel Shahak ve Nortin Mevzinsky, a.g.e., s. 36.

Örneğin, yeniliklere karşı çıkışın güncel bir göstergesi olarak onların hala siyah giysiler giymektedirler. Haredimler Yahudi yasaları (halacha), Yahudilerin siyah giyinmelerinin yanında yaz aylarında ağır yün şapkalar takmalarını emrettiği için iklimsel zorluklara rağmen bu şekilde giyinme konusunda ısrar etmektedir.[59]

Bir diğer radikal Yahudi grup olan Gush Emunim (İmanlılar bloğu), İsrail devletindeki en militan topluluk olarak algılanmaktadır. Üye sayısı bakımından Haredim'e göre oldukça geride olan Gush Emunin'in mensupları genellikle teknolojiye uzak olmayan ve seküler bir eğitim almış olan bireylerdir.[60]

Gush Emunim hareketi Müslümanların en kutsal mekanlarından birisi olan Kudüs'teki Kubbetüs's – Sahra'yı bombalamayı düşünmüşler ve bu düşünce bazı Yahudi siyasiler tarafından desteklenmişse de gerçekleştirilememiştir. 1987 yılındaki İntifada'nın başlamasının ardından Gush Emunim mensupları, Müslümanlara karşı daha radikal ve şiddet yanlısı eylemlerde bulunmuşlardır.[61]

1.3.3. Hinduizm

Hindu köktenciliğinin ilk örneği 1907 yılında Punjab eyaletinde faaliyetlerine başlayan ve amacının Hindu toplumunun çıkarlarını gözetme olduğunu iddia eden Sabha hareketidir. Bir diğer köktenci hareket olan Hindu Mahasabha 1915 yılında Müslüman birliğine karşı mücadele etmek için kurulmuş ve cihat hareketine karşı militan bir konuma gelmiştir. Hinduların köktenci militanlığının temel ilkelerini Viyanak Damador Savarkar'ın 1923/1924 yıllarında yazmış olduğu Hinduvata isimli kitabı belirlemiştir.[62]

Keith Suter'e göre Hindu köktenciliği Hindistan'da gittikçe artmakta olan bir olgudur. Bu durumun en büyük göstergelerinden biri, ülkedeki yabancı etkisine karşı yürütülen faaliyetlerdir. Hindu Fundamentalist partisi Rashtriya Swayamsevak Sang önderliğinde Coca Cola ve Pepsi aleyhine yürütülen kampanya Hindistan'daki yabancı eşya boykotu bu konuda önemli bir örnek teşkil etmektedir. RSS hareketi tarafından "Swadeshi" olarak adlandırılan bu kampanya ona göre Mahatma Gandhi'nin Hindistan

[59] Israel Shahak ve Nortin Mevzinsky, a.g.e., s. 41.
[60] Şule Akbulut Albayrak, a.g.e., s. 51.
[61] Şule Akbulut Albayrak, a.g.e., s. 53.
[62] Şule Akbulut Albayrak, a.g.e., s. 59.

özgürlük savaşı boyunca sürdürdüğü İngiliz malı ürünlere karşı uyguladığı boykotun bir devamıdır.[63]

RSS hareketi Gandhi'nin başlattığı özgürlük savaşını devam ettirdiğini ileri sürse de onun barışçıl yönetimini benimsememektedir. Hareketin kurucusu olan Hedgewar'ın ölümünden sonra onun yerine geçen Madhav Sadashiv Golwarkar tarafından sistematik bir ideoloji kazandırılan RSS, Hindu olmayanlara karşı büyük bir hoşnutsuzluk hissetmektedir.[64]

1.3.4. İslam

Müslüman dünyası siyasi açıdan tek parça olmadığından farklı bölgelerdeki Müslümanların birbirinden farklı radikalizm örnekleri mevcuttur. Fakat genel olarak bakıldığında tümünün sömürgecilik ve Batı egemenliği altındayken oluşmaya başladığı görülmektedir. Türkiye, Afganistan ve İran dışındaki tüm Müslüman ülkelerin Batı'nın etkisinde ya da hegemonyasında bir dini kimlik meydana getirmiştir. Bu kimliğe bağlı oluşturulan özgürlük taraftarı ve kurtuluşu dini bir sistemde gören hareketler, kimliklerine ve faaliyetlerine göre İslamcı militanlar olarak adlandırılmışlardır.[65]

Müslümanlar içerisinde radikal bir takım hareketlerin oluşması bazı siyasi, toplumsal, iktisadi, psikolojik ve ahlaki sebeplerin sonucu olarak görülmektedir. Seküler ve Marksist ideolojilere duyulan tepkiler, fakirlik ve mesleki açıdan tatmin olmama durumu, modernizmin getirdiği yaşam koşullarına karşı ruhsal yabancılaşma, hızlı şehirleşme ve toplumsal ahlaki çöküntü bu sebeplerden bazıları olarak sayılmaktadır.[66] Bu bağlamda Aydınalp, hem Protestan hem de İslam radikalizminin modernizmin beraberinde getirdiği liberal değerlere tepki gösterme hususunda genel manada benzerlikler gösterdiğini belirtmektedir.[67]

---

[63] *Religious Fundamentalism*, http://www.global-directions.com/articles/religion/religiousfundamentalism.pdf, s.3. (3 Temmuz 2018)
[64] Şule Akbulut Albayrak, a.g.e., s. 60.
[65] Halil Aydınalp, **Yüksek Din Öğretimi ve Dini Köktencilik**, s.62.
[66] Şule Akbulut Albayrak, a.g.e., s. 54.
[67] Halil Aydınalp, Yüksek Din Öğretimi ve Dini Köktencilik, s.61.

Radikal Müslüman fikir adamları arasında Cemaat-ı İslami'nin kurucusu olan Ebu'l-Ala el-Mevdudi[68] ve Seyyid Kutup iki mühim isimdir. Mevdudi'nin devrim öngören fikirleri emperyalizmin çöküşünün akabinde tüm İslam alemine yayılmış ve Müslümanlar arasında etkili olmuştur. Seyyid Kutup ise öncelikle Mısır'da ve daha sonra birçok Müslüman ülkede etkili olmuştur. Ayrılıkçı bir fikre sahip olan Kutup, Müslümanların özünden uzaklaşmış olan bozuk toplumlardan hicret etmesi ya da en azından hicret etme gayreti içerisinde olması gerektiği düşüncesini ileri sürmüştür.[69] Nitekim Seyyid Kutup'un Radikal İslamcılar arasındaki yerini anlatmak amacıyla Büyükkara, Kutup'un 1964 yılında hapishaneden tahliyesinin ardından yazdığı "Yoldaki İşaretler" isimli kitabın radikal İslamcılığın rehber kitabı sayıldığını ifade etmektedir.[70]

Radikal İslam'ın yayılması noktasında tarihsel sürece bakıldığında Kral Faysal yönetiminin etkisinin olduğu görülmektedir. Bu hususta Suudi Arabistan Kralı Faysal, diğer Arap ülkelerinde olan Baas tipi Arap sosyalizminin kendi ülkesine girmemesi için büyük çaba harcamıştır. Bu amaçla ülkeye şeriat fakülteleri kurmuş, İslam üniversiteleri açmıştır. Diğer ülkelerde baskı gören selefi eğilimli öğretim üyeleri, Suudi Arabistan'ı güvenli liman görerek buraya sığınmışlardır. Arabistan'a sığınan bu kişilerin etkisiyle o zamana kadar radikal ve siyasal İslam ile tanışmamış olan Suudi Arabistan'ı İslamcılıkla tanıştırmışlardır.[71]

İran'daki İslam devriminden etkilenen selefi eğilimli İslamcılar siyasete yönelmişlerdir. 1979 yılında başlayan Afganistan savaşı, İslamcıların siyasi bilincinin uygulamaya geçirilmesi için belli topluluklara fiili ve lojistik imkanlar vermiştir. Bu süreçte Afganistan'a giden gönüllü Arap savaşçılar, savaş ortamında radikalleşmişlerdir.[72]

Ortadoğu'daki İslamcı radikal gruplara bakıldığında bu grupların soğuk savaş döneminden sonra güç kazandıkları görülmektedir. Soğuk savaş döneminde iki kutup arasında kalan Müslümanlar ateizmi teşvik eden Sovyetler yerine en azıdan tanrı inancına

[68] W. Montgomery Watt, **İslami Hareketler ve Modernlik**, Turan Koç (çev.), 2. Basım, İstanbul: İz Yayıncılık, 2016, s. 89.
[69] Şule Akbulut Albayrak, a.g.e., s.55.
[70] Mehmet Ali Büyükkara, a.g.e., s. 165.
[71] Mehmet Ali Büyükkara, a.g.e., s. 66.
[72] Mehmet Ali Büyükkara, a.g.e., s. 67.

sahip Hristiyan Amerika Birleşik Devletleri safında yer almayı tercih etmiştir. Bu dönemde Afganistan, Sovyetlere karşı savaşmak amacıyla dünyanın dört bir tarafından gelen İslamcıların toplanma merkezi haline gelmiştir. Soğuk savaş dönemindeki taktik birliktelik daha sonra İslamcıların da aralarında bulunduğu ABD bloğunun zaferiyle sonuçlanacaktır. Bu dönemden sonra İslamcıların gündelik hayattaki etkileri gözle görünür derecede artmış, büyük oranda muhafazakar şekilde yorumlanan dinsel kuralların somut uygulamaları temelli İslamcı söylem siyasal açıdan radikal hale gelmiştir.[73]

Radikal İslami hareketlere bakıldığında; Pakistanda 1941 yılında Mevdudi tarafından kurulan "Cemaat-ı İslami", Hasan el-Benna tarafından 1928 yılında Mısır'da kurulan "Müslüman Kardeşler", Şükri Mustafa tarafından 1970'li yıllarda Mısır'da kurulan "Tekfir ve'l-Hicre", Fas'ta kurulan "Front İslamique de Salut (FIS)"[74] ve 1982 yılında Güney Lübnan'da İsrail'e karşı kurulan "Hizbullah" dikkat çeken radikal topluluklardır. Bu noktada Aydınlap'e göre dikkat edilmesi gereken husus radikal İslami Hareketlerin hepsinin Batı'nın lanse ettiği gibi demokrasi düşmanı olmadığıdır. Nitekim o, Müslüman Kardeşler'in, Cemaat-ı İslami'nin ve 1996'dan sonraki süreçte Lübnan Hizbullahı'nın demokrasiye ve çoğulculuğa karşı çıkmadıklarını belirtmektedir.[75]

Şiddet karşıtı olan radikal İslami hareketler yanında yöntem olarak şiddeti seçenler de mevcuttur. 1980'li yıllarda dünya gündeminde ağırlıklı olarak telaffuz edilmeye başlanan ve 90'lı yıllardan itibaren eskisi gibi dillendirilmeyen İslami radikalizm 11 Eylül 2001 saldırısından sonra yoğun bir tartışmanın içerisinde tekrar gündeme gelmiştir.[76] Bu saldırının ardından öne çıkan iki örgüt Taliban ve el-Kaide'dir. Pakistan'da Vahhabi etkisindeki okullarda eğitim alan Taliban'ın kurucusu Molla Ömer, uygulamalarında militarist radikal bir örnek teşkil etmektedir.[77] Diğer yandan el-Kaide adlı örgüt, henüz yapısı tam netleşmemiş olmakla beraber dünyanın çeşitli bölgelerinde

[73] Amin Maalouf, **Çivisi Çıkmış Dünya**, Orçun Türkay (çev.), 21. Basım, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2009, s.23
[74] Şule Akbulut Albayrak, a.g.e., s. 55.
[75] Halil Aydınalp, Yüksek Din Öğretimi ve Dini Köktencilik, s. 52-53.
[76] Övünç Meriç ve Nesrin Yarar, "İmparatorluğu Sorunsallaştırmak: Charliehebdo Saldırısı ve İslami Radikalizm", **Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, Sayı.2 (1), (Bahar 2015), s. 21.
[77] Vamık D. Volkan, **Körü Körüne İnanç**, Özgür Karaçam (çev.), İstanbul: Okuyan Us Yayıncılık, 2005, s.94.

Müslüman veya gayrimüslim ayırt etmeksizin terörist uygulamalar yapmaya devam etmektedir.[78]

1.4. İNSANLARIN RADİKALLEŞME NEDENLERİ

Mohammad Ebu Rumman'a göre Radikal İslami grupların yükselişini açıklamaya yardım edecek birçok sosyo-ekonomik değişken bulunmaktadır. Bu gruplaşmanın yoksulluktan, işsizlikten, sosyal mahrumiyetlerden ve sosyal adaletin mevcut olmamasından dolayı toplumlarda yayılması normaldir. Ayrıca güvenliğin eksikliği, mezhepleşme ve dini kutuplaşma da bu durumu arttıran çevresel destekleyicilerdir.[79] Eli Berman'a göre ise radikalliğin artmasındaki faktörlerden biri de radikal dini grupların, mensuplarına ölümden sonraki vaatleridir.[80] Gilles Kepel gibi bazı analistlere göre şehir yaşamındaki karmaşıklık (hengame) radikalleşme nedenlerinden biridir.[81] Alan Richards, verilen sebeplere ek olarak ülkelerdeki (özellikle Müslüman ülkelerdeki) hükümetlerin başarısızlıklarını radikalleşme sebepleri arasında saymaktadır.[82]

1.4.1. Sosyal Sorunlar

Radikalliğin kişinin içinde yaşadığı toplumsal şartlardan kaynaklandığını ileri süren düşünceye göre radikallik insanların içinde bulunduğu sosyal durumun bir neticesidir. Kimlik krizi, meşruiyet krizi, adaletsizlik ve sınıfsal farklar gibi krizlerle boğuşan bir toplumda çatışma sürecinin yükseldiği görülmektedir.[83] Bu açıdan bakıldığında insanların taşkın hareketler sergilediği ve en fanatik olduğu dönem olan ergenlik dönemindeki[84] gençlerin, özellikle de lise çağlarındaki gençlerin en büyük problemleri geleceğe ait sorunlar ve okulla alakalı sorunlardır. Bu çağlardaki gençlerin geleceğe yönelik başlıca endişeleri ise; üniversiteye girememe düşüncesi, işsizlik ve

[78] Şule Akbulut Albayrak, a.g.e., s.57.
[79] Mohammad Ebu Rumman, "Is It Al Qaeda Spring?", **The Rise of Religious Radicalism in the Arab World: Significance, İmplications and Counter-Strategies**, Amman: Dar Al Jeel Al Arabi Publishers. 2015, mohs.20.
[80] Eli Berman, "Radical, Religious and Violent", **The MIT Press,** London, 2009, s.9.
[81] Alan Richards, **Socio-Economic Roots of Radicalism? Towards Explaining the Appeal of İslamic Radicals**, 1. Basım, Strategic Studies Institute Pub., 2003, s.22.
[82] Alan Richards, a.g.m, s.24.
[83] Halil Aydınalp, **Terör ve Köktencilik Ekseninde Canlı Bomba Sosyolojisi**, s. 210
[84] Hüseyin Peker, **Din Psikolojisi**, 12. Basım, İstanbul, Çamlıca Yayınları, 2015, s.171.

meslek sahibi olmadaki zorluklardır.[85] Bunun yanında gelişim psikologlarına göre gençlik dönemi insan hayatının en güzel, en mutlu ve en güçlü dönemi olmasının yanı sıra buna mukabil bir kriz ya da bunalım evresi olarak da nitelendirilir.[86] Ergenlik döneminde vücutta meydana gelen ani değişiklikler gencin duygu, düşünce ve davranışlarını temelinden etkiler. Hayatın bu evresinde gençler kendilerini değersiz görüp özgüven eksikliği yaşamaktadır. Ani ve sık şekilde yaşanan duygu dalgalanmaları onların önemsiz sayılabilecek durumları da kendileri için problem haline getirdiklerini ve bunun sonucunda davranışlarında değişiklikler meydana geldiğini göstermektedir.[87] Tüm bunların sonucunda gençler bu karmaşık evreyi atlatabilmeleri için özdeşim kuracakları kuvvetli bir figüre gereksinim duyarlar. Bu figür kimi zaman aileden biri, kimi zaman arkadaş çevresinden bir birey, kimi zaman ise bir terör örgütü veya bir suç örgütü olabilmektedir.[88] Bu dönemde gençler din ile ilgili konularda da bir çatışma ve sorgulama dönemine girmektedir. Bilhassa dindar ailelerden gelen gençlerin kendilerini dine verme ve dolayısıyla dini söylemleri olan bireylere bağlanmaları da böylece ortaya çıkabilmektedir.[89]

1.4.1.1. Sosyal Adalet Yoksunluğu

Radikalizm özellikle batılılar tarafından işgal edilen, sömürge haline getirilen Müslüman ülkelerde, varoluş ve kendini yenileme sorununa binaen meydana getirilen siyasi ve fikri bir kurtuluş yolu olarak görülmektedir. Örnek olarak İsrail devletinin kurulması, ülke yönetimlerine askerler tarafından el konulması, petrol menşeili zenginliğe rağmen sosyal adaletin tesis edilemeyişi, belirgin toplumsal sınıflaşma, Müslümanların var olma ve kendini içinde bulundukları çağa güncelleme sürecini güçleştirmiştir. Sözü edilen çağa ayak uydurma süreci, toplumsal kriz durumunun meydana getirdiği memnuniyetsizlikle birleşince, kapitalizm ve sosyalizm adı altında ortaya atılan batı kaynaklı çözümlere güveni zedelemiş ve İslam'ı güçlü bir seçenek konumuna getirmiştir.[90]

[85] Necati Alkan, **Gençlik ve Radikalizm**, 1. Basım, İstanbul: Karakutu Yayınları, 2013, s.112-113.
[86] Necati Alkan, a.g.e, s. 115
[87] Hüseyin Peker, a.g.e., s. 171.
[88] Necati Alkan, a.g.e, s. 117
[89] Faruk Karaca, **Dini Gelişim Psikolojisi**, 1. Basım, Trabzon: Eser Ofset Matbaacılık, 2016, s.150.
[90] Halil Aydınalp, **Terör ve Köktencilik Ekseninde Canlı Bomba Sosyolojisi**, s.211.

Radikal dini gruplar her ne kadar birbirinden farklı niteliklere sahiplerse de onları birleştiren şeyler modernlik karşıtı söylemler, doğuştan gelen kimlik ve değerlere başkaldırı ve tarihsel ters akıntıdır.[91] Görüldüğü gibi insanların modernliğe tepkisi, kültürel bozulma söylemi ve dikkat çekme ihtiyacından kaynaklanan toplumsal ortak söylemin tersine iddialarda bulunma durumu radikal dini gruplar tarafından istismar edilmekte ve gruplar tarafından insanlara köktenci fikirleri empoze etmek amacıyla kullanılmaktadır.

İslam temelli toplumsal ve kültürel değerlerin batılı ve Hristiyan yorumların baskısı altında kaldığı ve bu durumun Müslüman toplumlarda krizler meydana getirdiği fikri ortaya atılmaktadır. Bu durumla karşı karşıya kalan Müslüman toplumlarda yukarıdaki bölümlerde bahsedilen bazı İslamcı hareketler meydana gelmiş ve bu İslamcı hareketlerin amacının her yönden İslam'ın ve Müslümanların bu bozulmuşluktan kurtarılması olarak ifade edilmiştir. Bunun sonucunda ortaya çıkan İslamcı hareketlerin mütefekkirleri, yabancı değerler karşısında İslam'ın temelleri hususuna yoğunlaşmışlardır. Bu bağlamda İslam'ın yeniden üstün duruma gelmesini amaçladıklarını iddia eden grupların bu doğrultuda hareket tarzları belirlemesinin önü açılmıştır.[92]

Ateş'e göre bilhassa Arap hükümetler tarafından modernleşme adı altında uygulanmaya çalışılan batılılaşma programları, sosyal olarak tanımlanmış olan Müslüman kimliğini tehdit etmiş ve Müslümanlar bu durumu kabul edilemez bulmuşlardır. Bir başka deyişle bazı Müslüman ülkelerdeki hükümetler, halk ile yönetici arasındaki geleneksel gizli antlaşmayı bozmuştur bu durum ise bazı Müslümanları kendince batı yanlısı gördükleri hükümetlerden uzaklaştırmış ve radikal dini gruplara yöneltmiştir.[93] Dökmeciyan radikal hareketlerin laiklik-muhafazakarlık, milliyetçi İslamcılar-ümmetçi İslamcılar, sufi gelenekçi-köktenci militanlık gibi karşıtlıklardan beslendiğini söyleyerek yukarıda yazılanları destekler mahiyette fikirler ileri sürmektedir.[94]

[91] Michael Hardt ve Antonio Negri s.165.
[92] Davut Ateş, "İslam Köktenciliği", **Akademik Orta Doğu Dergisi**, Cilt.3, sayı.2, (2009), s.67.
[93] Davut Ateş, a.g.m, s. 64-65
[94] Halil Aydınalp, a.g.e, s.211

İslam alemindeki radikallerin şiddete yönelmesi, bu grupların kendilerini anlatabilecekleri herhangi bir aracın olmaması ve politikada kendilerini temsil etme şanslarının ellerinden alınması ile alakalıdır. Hasan Hanefi'ye göre öncelikle Müslüman ülkelerde olmak üzere Müslümanların hukuki hakları verilmeyerek adaletten uzak bir tutum sergilenmektedir. İhvan-ı Müslimin, Cemaat-ı İslami, İttihadü'l-İslam olmak üzere birçok İslami grup kapalı durumdadır ve Müslümanların herhangi bir politik hareketleri mevcut değildir. Bahsi geçen ülkelerde her türlü ideolojiye sahip insanların siyasi partileri varken Müslümanlara bu hak verilmemiştir. Bundan dolayı bu hareketler illegal yollardan insanları etkilemeye çalışmaktadır.[95]

Radikal grupların ve bireylerin sosyal olarak haksızlıklara uğradığı ve bu durumu kullanarak taraftar topladıkları bir gerçektir. Örnek olarak Cezayir ve Tunus gibi dini yönü belirgin olan partilerin legal olarak kabul edilmediği ülkelerde radikallerin aday olmalarına engel olunmakta veya sadece bağımsız olarak ya da başka siyasi partilerin listelerinden aday olmalarına müsaade edilmektedir. Ayrıca bu gibi ülkelerde radikal kişi veya gruplar diğer sosyal-siyasal hareketlerin aksine faaliyetlerinde söylem ve seyahat hürriyetine sahip olmamakla beraber, herhangi bir sebebe dayanmaksızın arama ve gözaltına alınma durumuyla sürekli olarak karşılaşmaktadır.[96] Yukarıda anlatılan tüm durumlara ek olarak dini söylemlere sahip bir parti seçimlerde barajı aşan hükümette yer aldığı zaman bile yaptığı çalışmalar kısa aralıklarla herhangi bir şey bahane edilerek engellenmekte, kendilerine sadece ikincil bakanlıklar verilmekte ve diğer grupların aksine İslamcıların tüm bunlarla yetinmeleri istenmektedir.[97]

Ansari'ye göre militan bakış açısına göre İslami bir yaşam ile modern hayat arasındaki farklılıklar, toplumu yöneten esas kurallar, şahsi yaşam ile siyasi otorite arasındaki ilişkiler ve tüm bunların yanı sıra Müslümanlara haksızlık yapan hükümetlerinin adaletsizlikleri silahlı eylemlerin meşru sayılmasının temel sebepleridir.[98]

[95] Halil Aydınalp, **Terör ve Köktencilik Ekseninde Canlı Bomba Sosyolojisi**, s.207.
[96] Barry Rubin, a.g.e, s.37
[97] Barry Rubin, a.g.e, s.39
[98] Davut Ateş, a.g.m, s.70

1.4.1.2. Şehirleşme

Sanayi devriminin ardından tüm dünyada meydana gelen hızlı şehirleşmenin insan ilişkilerine bazı noktalarda olumsuz olarak yansıdığı iddia edilmektedir. Bu bağlamda Celaleddin Çelik, şehirleşmenin sonucu olarak fiziksel mesafeler azalırken sosyal mesafelerin arttığını, birincil ilişkilerin yerini ikincil ilişkilere bıraktığını, akrabalık bağlarının zayıfladığını, ailenin sosyal açıdan öneminin azaldığını ve toplumsal dayanışmanın geleneksel temellerinin sarsıldığını ifade etmektedir.[99]

Bu noktada İslami radikalleşmenin şehirleşmenin bir neticesi olarak geleneksel toplumsal bağların ortadan kalkması sonucunda gerçekleşen bir olgu olduğu fikri ortaya atılmaktadır. Modernliğin değiştirdiği şartlar içinde bilhassa genç jenerasyonun maddi imkansızlıklardan dolayı ümitsizlik içerisinde olduğu ve bu durumun Müslümanlar arasındaki gerginliği arttırdığı belirtilmektedir. Bu bağlamda yukarıda belirtildiği gibi kırsal kesimde yaşayan insanların çok hızlı bir süreçte, gerekli önlemler alınmadan şehir ortamına göç etmeleri sonucunda köylerin, kasabaların, geleneksel aile bağlarının, yüzlerce yıllık değerlerin kent hayatı ve Avrupai kültür içinde sıkıştığı ve neticede insanların genelinde umutsuzluğun artış gösterdiği ifade edilmektedir.[100]

Planlı şekilde olmayan göçler kentlerdeki kurulu düzeni bozup demografik yapıyı olumsuz yönde değiştirerek şehirlerin çarpık olarak büyümesine neden olmuştur. Plansız şehirleşme süreci alkol, fuhuş, hırsızlık, uyuşturucu madde bağımlılığı, suç ve intiharların artmasına yol açmıştır. Toplumsal sorunlar çoğunlukla ahlaki yozlaşma ile açıklanmaya çalışılmış, bu durum değerlerin temsilcisi olarak görülen ulemanın etkisini arttırarak ilahi atıflarla yeniden oluşturulacak toplumsal düzen görüşünü pekiştirmiştir. Şehirleşme, sayılan tüm olumsuzlukların yanı sıra aile bireyleri arasındaki ilişkinin uzun yıllardır devam düzenini bozmuştur. Geleneksel ve modern değerler arasında fikir çalkantıları yaşayan gençler, baba yetkesinden çok toplumsal aktörlerin etkisiyle kimliğini inşa etmeye çalışmaktadır. Bu anlamda radikal hareketler, sürekli olarak

[99] Celaleddin Çelik, "Kentsel Dindarlık", Ünver Günay ve Celaleddin Çelik (Ed.), **Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi** içinde (81-112), Adana: Karahan Kitabevi, 2006, s.85.
[100] Davut Ateş, a.g.m, s.69

toplumsal kılavuz rolüne bürünmüşler ve çeşitli yöntemlerle gençlerin ilgisini çekmişlerdir.[101]

Çelik, bu konuda kuşatıcı aile ve akrabalık bağlarının çözüldüğü şehirleşme sürecinde bireyin şehirde yaşanan hızlı toplumsal hareketlilik ortamına ayak uydurabilmek için yeni ortam ve dayanışma yöntemleri bulmaya çalıştığını belirtmektedir. Ona göre bireyin dayanışma gereksinimini giderebileceğini düşündüğü himaye ağlarında dini grupların özel bir yeri bulunmaktadır.[102]

1.4.2. Ekonomik Sorunlar

Ekonomik sıkıntılar insanları maddi olarak etkilemekle beraber ruhsal yönden de etkilemektedir. Bundan dolayı bir toplumdaki gelirin adaletsiz dağılımı düzen aleyhtarı bazı örgütlerin ve grupların en sık yararlandığı etkenlerden bir tanesidir. Bu anlamda bilhassa genç yaştaki bireyler bu örgütlerin ve grupların ilgi alanına girmektedir.[103] Modernliğin değiştirdiği şartlardan dolayı özellikle gençlerin kendilerini işsizlik, evsizlik vb. nedenlerle ümitsizlik içerisinde buldukları ve bu durumun Müslüman toplum içindeki gerginliği artırdığı iddia edilir.[104] Bu doğrultuda Byung-Ock Chang'a göre İslami radikalizmin etkili olduğu ülkelerde zenginlerle fakirler arasında ekonomik yönden uçurum vardır. Bu ekonomik farklılığı kullanarak insanları etkileyen radikal gruplar, yaşama dair tüm umutlarını kaybeden insanlar için bir cazibe merkezi haline gelmektedir.[105]

Ekonomik durum toplumsal memnuniyetsizliğin temel unsurlarından biri olarak dini hareketlerin gelişme sürecini etkilemektedir. Bu duruma birçok örnek verilebilir ancak Mısır örneğine bakılacak olursa; Mısır'da Enver Sedat'ın liberal ekonomi politikaları yabancı yatırımcıları ülkeye çektiği, dolayısıyla ülkede zengin ile fakir arasında bir gelir farkı uçurumuna sebep olduğu için eleştirilmiş ve Sedat bu sebeple suçlanmıştır. Buna mukabil alt ve orta sınıf halkın ekonomik hareketlilik içinde dikey olarak hareket etme fırsatı sadece eğitimle mümkün olmuş ama eğitim için gerekli

---

[101] Halil Aydınalp, **Terör ve Köktencilik Ekseninde Canlı Bomba Sosyolojisi**, s. 212-213.
[102] Celaleddin Çelik, "Kentsel Dindarlık", Ünver Günay ve Celaleddin Çelik (Ed.), **Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi** içinde (81-112), Adana: Karahan Kitabevi, 2006, s. 102.
[103] Necati Alkan, a.g.e, s.39
[104] Davut Ateş, a.g.m, s.69
[105] Byung-Ock Chang, "Islamic Fundamentalism, Jihad and Terrorism", **Journal of International Development and Cooperation**, cilt.11, sayı.1, (2005), s.60.

minimum ekonomik imkanlarda yalnızca belirli gruplara verilmiştir. Ayrıca eğitim süreci sonrası istihdamla ilgili gerekli planlama ve uygulamaların yapılmamış olması tam bir kaosa sebep olmuştur. Tüm bunların sonucunda zenginliğin ve müreffeh yaşamın belirli bir zümrede toplanması ve halkın geneline intikal etmemesi süreci radikalliğin toplumda kabul edilmesine etki eden faktörlerden biri olmuştur.[106]

Ekonomik şartların olumsuzluğunun radikalliğe sebep olduğuna Suudi Arabistan da örnek olarak gösterilebilir. Rubin'e göre Suudi Arabistan kralı Faysal döneminde Körfez savaşı sırasında Irak tehlikesine karşı 500.000 yabancı askere güvenmesi, devlet hazinesinden takriben 80 milyar dolar harcanması, krallığın ekonomik olarak zor durumda kalmasına sebep olmuş ve kralın imajına büyük bir zarar vermiştir.[107]

O güne kadar Suudi Arabistan'ı güvende tutan parasal gücün risk altında olması, petrol varil fiyatının sürekli olarak düşmesi, zarar edilen yatırımlar ve bunların sonucunda kişi başı gayrisafi milli hasılanın 1980'lerde 17 bin dolar iken 1995 yılında yedi bin dolara gerilemesi toplumsal şartlarda bozulmalara yol açmıştır. İşsizliğin artması ve sağlık hizmetlerinin azalması halkı zor durumda bırakmıştır. Tüm bunlar, sonucunda Kral Faysal'ın kurmuş olduğu düzeni olumsuz yönde etkilemiştir. Yeni ekonomik durumun Suudi halkını memnun etmemesi, toplumun radikal muhalefet grubunu desteklemesine sebep olmuştur.[108]

1.4.3. Psikolojik Sorunlar

İnsanların radikal dini gruplara katılmalarının sebeplerinden biri de yaşamış oldukları psikolojik problemlerdir. Psikolojik problemler ifadesi geniş bir yelpazeye sahip olsa bile biz, çalışmamızın bu kısmında kimlik arayışı, anlam arayışı, güvende olma ihtiyacı ve dini yaşama isteği hususuna değineceğiz.

1.4.3.1. Kimlik Arayışı

Tüm insanlar aile ve arkadaşlardan meydana gelen küçük gruplardan cinsiyet, dil ve ırk gibi büyük gruplara mensuptur. İşte insanlar bu gruplar vasıtasıyla pek çok kişiyle etkileşim kurar ve benliği bu süreçten oldukça fazla bir şekilde etkilenir.

[106] Halil Aydınalp, Terör ve Köktencilik Ekseninde Canlı Bomba Sosyolojisi, s.211-212.
[107] Barry Rubin, a.g.e, s.95
[108] Barry Rubin, a.g.e, s.96

Kağıtçıbaşı ve Cemalcılar, kişilerin dini arayışına cevap bulmak için çeşitli gruplara dahil olduğunu belirtmektedir. Birey "ben kimim?" sorusunun yanıtını sosyal gruplarda bulmaktadır.[117]

Sosyal kimlik kuramı insanların kendilerini diğer gruplarla özdeşleştirmenin psikolojik boyutunu incelemektedir. Bu kurama göre insanların tutumları, içerisinde bulundukları grubun fikir ve davranış özelliklerinden etkilenmektedir. Bireyin kendi şahsı hakkında sahip olduğu fikirler ve benlik kavramı, içinde bulunduğu gruba göre şekillenmektedir.[118] Kişiler zaman zaman mensubu olduğu grup içinde bireysel kimliklerini kaybedebilmektedir. Nitekim normalde bir karıncayı bile incitmeyeceği düşünülen kişiler bir grup içerisinde oldukça saldırgan davranışlar sergileyebilmektedir. Sosyal kimlik arayışı ile dahil olunan gruplar bireyleri yalnızken asla yapmayacağı saldırganlıkları yapmaya itebilmektedir. Sosyal psikologlar topluluk içerisinde bir kişinin yaşadığı duyguların telkin yoluyla diğer bireylere sıçrayabileceğini belirtmektedir. Gustave Le Bon, kişilerin topluluk içinde kontrol mekanizmalarının ortadan kalktığı bu durumu *"Sosyal Bulaşma"* olarak adlandırmaktadır. Sosyal bulaşma fikren ve davranışsal olarak kişilerin zarar verici ve ahlak dışı olmalarına sebep olabilmektedir.[119] Tüm bu bilgiler doğrultusunda toplumsal kimlik kazanmak isteyen bireylerin radikal gruplara katılarak başlangıçta öyle olmasalar bile zamanla mensubu olduğu topluluktan etkilenerek radikalleştiği görüşü ileri sürülebilir.

1.4.3.2. Anlam Arayışı

Düzgüner'e göre bireylerin dini gruplara katılmasının ardında çeşitli psikolojik etkenler bulunmaktadır. O, bu etkenleri; maddi refahın artması ve tüketim kültürünün yaygınlaşmasından dolayı meydana gelen maneviyat eksikliği, kişinin dinini nasıl yaşayacağını bilmemesi, bireyin hayatına anlam katma arzusu, toplumda artan bireyselleşmeye karşın insanların bir dini gruba katılarak aidiyet ve güven hissi duyma isteği ve kırsal kesimlerde dini gruba katılma yoluyla kişisel ve toplumsal güç elde etme amacı olarak ifade etmektedir.[120]

---

[117] Çiğdem Kağıtçıbaşı ve Zeynep Cemalcılar, **Dünden Bugüne İnsan ve İnsanlar Sosyal Psikolojiye Giriş**, 16. Basım, İstanbul: Evrim Yayınları, 2014, s. 262.
[118] Çiğdem Kağıtçıbaşı ve Zeynep Cemalcılar, a.g.e., s.263.
[119] Çiğdem Kağıtçıbaşı ve Zeynep Cemalcılar, a.g.e., s. 268.
[120] Sevde Düzgüner, a.g.e., s. 284-285.

Benzer şekilde Baynal ve Yaman da bireylerin dini gruplara katılımlarında hayatın anlamı olmaması ve yaşanan boşluk hissinin etkili olduğunu belirtmektedir.[121]

1.4.3.3. Güvende Olma İhtiyacı

Düzgüner'e göre çalkantılı zamanlarda ve bireyselleşmenin arttığı dönemlerde kişilerin bir dini gruba ait olmasının onlara güvende olma hissi verdiğini belirtmektedir.[122] Benzer şekilde Baynal ve Yaman da bireylerin dini gruba katıldıktan sonra kendini daha iyi hissettiğini ve problemlerinin üstesinden daha rahat bir şekilde geldiğini ifade etmektedir.[123] Bu doğrultuda Baynal, insanların yalnızlıklarını ve zayıflıklarını telafi edebilmek amacıyla bir gruba katılabileceğini belirtmektedir.[124]

Bu noktada dini grup çeşitlerinden birisi olan cemaatlere katılım hususunda Zygmunt Bauman'ın görüşleri dikkate değerdir. Bauman'a göre kelimelerin anlamları ve aktardıkları duygular birbirinden bağımsız değillerdir ve bu bağlamda "cemaat" kelimesi insanlara iyi hisler vermektedir. Kişilerin tatmayı istediği ama bir türlü tadına bakamadığı lezzetlerin hazzını vermektedir. O, cemaatlerin kötü durumlarda sığınılacak sıcak ortamlar olduğunu ifade etmektedir.[125]

1.4.3.4. Dini Yaşama İsteği

Değişen yaşam koşulları ve sosyal dönüşümler, bazı toplumlarda ekonomik, politik ve kültürel değişikliklere neden olmuştur. Bunların sonucunda kadın ve erkeğin sorumlulukları değişmiş, istek ve beklentiler eskisinden farklı hale gelmiş, inançlar zayıflamış, bilimin ilerlemesine karşın insani sorunlar çözülemez hale gelmiştir. Tüm bu durumların sonucunda insanların inanç arayışları artmıştır. Bu noktada dini bilgi edinme ve dini daha iyi yaşama isteği öne çıkmıştır. Bu bağlamda Baynal 'ın yaptığı bir araştırmaya göre dini gruplara katılan bireylerden bazıları, dini bilgi öğrenmek ve öğrenmiş oldukları bu bilgileri hayatlarında uygulamak için gruba katıldıklarını ifade etmişlerdir.[126]

---

[121] Fatma Baynal ve Erkan Yaman, a.g.m., s.165.
[122] Sevde Düzgüner, a.g.m., s. 285.
[123] Fatma Baynal ve Erkan Yaman, "Kadınların Dinî Gruplara Yönelme, Katılma ve Bağlanma Nedenleri", **Değerler Eğitimi Dergisi**, Cilt.12, Sayı.30, (Aralık 2015), s. 164.
[124] Fatma Baynal, **Cemaat ve Tarikat Ekseninde Kadın**, 1. Basım, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2017, s. 85.
[125] Zygmunt Bauman, **Cemaatler**, Nurdan Soysal (çev.), Say Yayınları, İstanbul, 2016, s. 7.
[126] Fatma Baynal, a.g.e., s. 122-123.

İnsanlığın son birkaç yüzyılda yaşadığı teknolojik ve endüstriyel gelişmeler onun birçok alanda olduğu gibi toplumsal alanda da hayatını derinden etkilemiştir. Bu gelişmeler sonucunda adına modern hayat denen olgu meydana gelmiş ve insanlığın kadim yaşam tecrübesini oldukça sarsmıştır. Refah seviyesinin yükselmesi ile hızlı bir şekilde artışa geçen ve tarihte görülmedik seviyelere ulaşan insan nüfusu beraberinde bir takım sorunlar doğurmuştur. Şehirleşme, kimlik arayışı, adaletsizlik vb. problemlerden kaynaklanan huzursuzluklardan dolayı arayış içerisinde olan insanların bir kısmı bazı din temelli akımlar ve gruplar oluşturmuşlardır. Değişen yaşam koşullarına itiraz eden ve bunun sebebinin dini yozlaşma olduğunu iddia edip bu sorunun çözümünü dini köklerde arayan ve bu doğrultuda alışılmışın dışında fikirler üretip uygulamalar ortaya koyan topluluklar radikal olarak isimlendirilmişlerdir.

Bahsi geçen radikal topluluklar, modern hayatın getirisi olan birçok sorunla uğraşmak zorunda kalan insanların bir bölümü tarafından desteklenmiş ve tüm insanlığı etkileyen fiiller gerçekleştirmişlerdir. İşte çalışmamızın bu kısmında ele alınan husus, tüm insanlığı bir şekilde etkileyen radikallik ve insanları radikal olmaya iten sebeplerdir. Bu bağlamda çalışmamızın ilk bölümünde radikallik fikrine, radikalizmin tarihine, radikalizmin dinler ile olan ilişkisine ve insanları radikalleştiren sebeplere değinilmiştir.

2. GRUP VE DİNİ GRUP

Grup sözcüğü günlük hayatta sıkça kullanılan ve bireyler tarafından farklı durumlarda tercih edilen bir kavram olup bu kavramın birden fazla tanımı ve birçok alt başlığı vardır. Sosyologlar ve sosyal psikologlar arasında tam bir fikir birliği bulunmamakla beraber, genelde büyüklüğü, sayısı ve yoğunluğu farklı olan insan toplulukları grup olarak nitelendirilmektedir.[127] Mehmet Doğan'a göre grup*, "Bir yerde mevcut olan ya da aralarında muhtelif şekillerde alaka, benzerlik ve menfaat bulunan kişiler ve objeler topluluğudur."*[128] Mehmet Ali Kirman'a göre ise grup, *"Bir takım ortak özellikleri bulunan kişiler topluluğudur."* Kirman grupların dış görünüş, dil, sosyo-ekonomik durum ya da kültür ve pratiklerle diğer insan topluluklarından farklı olduğunu belirtir. Ona göre gruplar genellikle kolektif benlik hissi, üyeler arasındaki ortak

[127] Ünver Günay, **Din Sosyolojisi**, 12. Basım, İstanbul, İnsan Yayınları, 2017, s.256.
[128] D. Mehmet Doğan, a.g.e, s. 609.

menfaatler ve hedefler ile şekillenir. Ancak bir grup, üyeleri bazı objektif özellikleri paylaştıklarından dolayı var olabilir ve grup olarak nitelendirilebilir.[129] Sulhi Dönmezer'e göre yukarıda verilen ve daha birçok kişi tarafından benzer şekilde tanımlanan grup kavramı ancak 18. Yüzyılın başlarından itibaren bugünkü gibi kullandığımız sosyal anlamını elde etmiştir ve günümüzde hemen hemen tüm dillerde en fazla kullanılan kelimelerden biri haline gelmiştir.[130]

Kağıtçıbaşı ve Cemalcılar'a göre grup kavramı en genel manada çoğul olmak anlamına gelse bile sosyal psikolojide herhangi bir kalabalığın grup sayılabilmesi için gerekli bazı koşullar bulunmaktadır. Ona göre bu koşulların başlıcaları şunlardır: Ortak gayeler, ortak kurallar ve kendilerini bir grup olarak hissetmeleri. Kağıtçıbaşı ve Cemalcılar, grup olabilmek için gerekli koşulları sayarken bu koşullardan en asgarisinin *"etkileşim"* olduğunu özellikle vurgulamaktadır. Bu bağlamda onlar, grubu *"etkileşim halinde olan birden fazla insan"* şeklinde tanımlamaktadır.[131]

Sibel Arkonaç da Kağıtçıbaşı ve Cemalcılar gibi her türlü topluluğun grup sayılamayacağını belirtmektedir. Grubun tarifi birçok nitelik üzerinden değişmektedir. Cinsiyet grupları, milliyet grupları gibi büyük grupların üye sayısı fazla olurken; aile, komite, kurul gibi grupların üye sayısı azdır. Bazı grupların ömrü kısa iken, din ve kültür grupları gibi grupların ömrü binlerce yıl devam edebilmektedir.[132] O grubu *"Kendilerini aynı grubun mensupları olarak algılayan, bundan dolayı grup içinde diğer üyeler ile aynı psikolojik anlamı ve önemi paylaşan, bu grup mensubiyetinin özellik ve değerleri ile ilgili toplumsal bir anlaşmayı bir ölçüde sağlayan bireyler topluluğu"* olarak tanımlamaktadır.[133]

Toplumsal sistemlerin üzerine bina edildiği üç temel binadan biri olarak nitelendirdiği grup kavramı Niyazi Akyüz'e göre ortak gayelerini gerçekleştirebilmek, ihtiyaçlarını tamamlamak ve inançlarını yaşayabilmek için birden fazla bireyin bir araya gelerek oluşturdukları sosyal yapılardır. İnsanoğlunun gereksinimleri grupların meydana

[129] Mehmet Ali Kirman, a.g.e, s.93.
[130] Sulhi Dönmezer, **Sosyoloji**, 8. Basım, Ankara: Savaş Yayınevi, 1982, s.185.
[131] Çiğdem Kağıtçıbaşı ve Zeynep Cemalcılar, a.g.e., s. 272.
[132] Sibel A. Arkonaç, **Ana Akım ve Eleştirel Sosyal Psikoloji İnsan İnsan İçinde**, 1. Basım, İstanbul: Hiperlink Yayınları, 2016, s. 282.
[133] Sibel A. Arkonaç, a.g.e, s. 284.

gelmesinin doğal zeminini oluşturur. Ona göre gruplar, bireylerin insan olmalarından kaynaklanan esas ihtiyaçlarını gidermek ve kişiyi içinde yaşadığı topluma daha farlı açılardan yaklaştırması ve bağlılık kurmasını sağlaması hasebiyle önemli işlevleri yerine getirir.[134]

Sosyal grupları *"Toplumsal hayatı şekillendiren ve insanların belli seviyedeki gereksinimlerini karşılamalarını sağlayan temel sistemler"* olarak tanımlayan Salih Güney'e göre kişisel davranışları en iyi öğrenme ortamları insanların meydana getirdikleri sosyal gruplardır. Ona göre insan davranışlarının sebep ve neticelerini öğrenmeyi amaçlayan tüm sosyal bilimciler araştırmalarına sosyal gruplardan başlamaktadırlar. Bunun sebebi ise insanların geri kalmış ya da uygar olması fark etmeksizin hangi toplumda yer alırsa alsın kesinlikle bir veya daha fazla gruba mensup olmasıdır.[135]

Joseph Fichter grup kavramını yukarıdaki tanımların tamamını kapsayacak şekilde, "*kategori ve yığınlardan farklı olarak karşılıklı ilişkide bulunan insanlar"* olarak tanımlamaktadır.[136] Genel çerçeveden bakılacak olursa grup kavramı *"ihtiyaç ve amaçlar sebebiyle etkileşime giren üç veya daha fazla sayıda bağımsız insan topluluğudur."*[137]

2.1. GRUPLARIN ÖZELLİKLERİ

Yukarıda "Grup" kavramının genel olarak kabul gören tanımları verilmiştir. Verilen tanımların yanı sıra insanların oluşturduğu grupların temel niteliklerinin neler olduğu konusu da bilinmelidir. Bu bağlamda bir grubun var olabilmesi için öncelikle birden fazla insanın bir arada olması gerekmektedir. Ayrıca bahsi geçen topluluğun diğer insanlardan ayrı, kendi başına bir teşkilat meydana getirmesi, mevcudiyet kazanması, kendini kabul ettirmesi ve mezkur topluluktaki her bireyin bir sosyal rolü ve statüsü bulunmalıdır. Yukarıda anlatılanlara binaen karşımıza çıkan şey teşkilatlı bir yapı ve bu yapının içinde üyeler tarafından paylaşılmış roller sistemidir.[138]

---

[134] Niyazi Akyüz ve İhsan Çapcıoğlu (Ed.), **Din Sosyolojisi**, Ankara: Grafiker Yayınları, 2013, s.464.
[135] Salih Güney, **Sosyal Psikoloji**, 4. Basım, İstanbul: Nobel Yayıncılık, 2017, s.179.
[136] Joseph Fichter, **Sosyoloji Nedir**, Nilgün Çelebi (çev.), 3. Basım, Ankara: Anı Yayıncılık, 2012, s.61.
[137] Elliot Aronson, Timotky D. Wilson ve Robin M. Akert, **Sosyal Psikoloji**, Okhan Gündüz (çev.), Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2010, s. 496.
[138] Ünver Günay, a.g.e, s.257

Gruplar konusunda yanılgıya düşülen ve karıştırılan bazı hususlar bulunmaktadır. Bunlardan biri birden fazla insanın bir araya gelip oluşturduğu her yapının grup olamayacağı konusudur. Kitleler, yığınlar ve insan birikmeleri sosyal grupları oluşturmazlar. İnsan yığınlarında sosyal grupların aksine yapı içerisindeki bireyler arasında karşılıklı bağlılık, tutum ve davranışlarda aynı standartların paylaşılması, aynı kuralların uygulanması gibi birlik ve beraberlik oluşturacak birleştirici ve bütünleştirici etkenler bulunmamaktadır. Sosyal grup özelliklerine sahip olmayan bir takım insan yığınlarında her ne kadar kendilerini edici bazı toplumsal niteliklere sahip olsalar da aralarında karşılıklı bağlılık oluşturacak davranış standartları mevcut değildir. Bunun gibi insan birikimlerine sosyal kategoriler, zümreler denilmektedir. Bir toplumdaki kadınlar, evliler, boşanmışlar vb. Sosyal kategoriler genellikle sosyal grupların oluşmasındaki yardımcı unsurlardandır. Örneğin bir ülkedeki çalışanların bir araya gelerek işçi sendikalarını oluşturması bu durum için geçerlidir.[139]

Yukarıda yapılan kısa açıklamanın ardından grupların temel özellikleri şu şekilde sıralanabilir:

1) Grup olarak isimlendirilen sosyal birim, hem grup içerisindeki üyeler tarafından hem de dışarıdaki bireyler tarafından tanınabilmelidir. Bu özellikten grubun her üyesinin tüm üye veya yabancı birey tarafından bilinip tanınması gerektiği anlaşılmamalıdır. Gizli dernek, dostluk-akrabalık birlikleri, locales gibi grupların üyelerinin isimleri gizli tutulabilir ama grupların varlığı herkes tarafından bilinmektedir. Büyük şehirlerde birçok grup bulunur ama hiç kimse bu grupların tamamını bilemez fakat sözü edilen gruplar bilimsel araştırmalara konu edinilebilir.[140] Güney, grupların bu özelliğini "Görülebilirlik" olarak adlandırmıştır.[141]

2) Grup içerisindeki üyeler bir sosyal yapı oluşturmalıdır. Bunu anlamanın yolu ise üyeler arasında belli tabakalamanın olup olmaması, gruba dahil olan bireylerin kendine ait rollerinin bulunup bulunmaması, grup üyeleri kendilerine ait rolleri ve görevleri yerine getirmediğinde veya üyeler gruptan ayrıldığı zaman grubun dağılıp

[139] Sulhi Dönmezer, a.g.e, s.189.
[140] Joseph Fichter, a.g.e, s.61
[141] Salih Güney, a.g.e., s. 183.

dağılmaması durumlarıdır. İnsanların bir araya gelmesinin onların bir grup oluşturacağı anlamına gelmediğini daha önce belirtmiştik. İnsan birliklerinin grup olarak nitelendirilmesi için onların bulundukları yapının sistemli bir halde olması gerekmektedir.[142]

3) Grup içerisindeki her üye, öteki konumdaki bireylerle alakalı bir konumdadır. Statü adı verilen bu yapı içerisinde bireyler farklı pozisyon ve rollere sahiptirler. Statü sistemi gruptaki muhtelif rollere ve bu roller gereği yapmaları gereken vazifelilere yüklenmiş farklı boyutlardaki güç, yetke ve prestijin oluşturduğu bir hiyerarşik yapıdır. Farklı gruplar hiyerarşik konumlanmalarını sistemli hale getirirken birbirinden farklı ölçütler oluşturmuşlardır. Mesela grubun birliğini muhafaza etme, onu uygun şekilde yönlendirme ve grup adına karar alma gibi yetke ve prestij barındıran roller, genellikle bu vazifeleri layıkıyla gerçekleştirebileceği düşünülen ve grup içinde sevilen kişilere verilir. Bununla birlikte soyluluk, zenginlik, hısımlık da sosyal statü edinmeyi sağlayan unsurlardandır.[143]

4) Fischer, grup üyelerinin sürekli olarak etkileşim içerisinde olduklarını belirtmektedir.[144] Aynı grubun üyeleri, beraber paylaştıkları bir içerisinde birbirleriyle etkileşim halindedirler ve davranışlarında diğer üyelerin tepkilerini de göz önünde bulundurmak durumundadırlar. Buradan anlaşılması gereken grup içerisinde bir örgütlenmenin mevcut olduğudur ve her bir grup üyesinin ayrı ayrı rolleri yerine getirdiğidir. Yani grup üyeleri birlikte olma olayını beraber yaşamaktadır. Bu durum grubun *yapısal* ve *fonksiyonel* boyutları olduğunu ortaya koymaktadır.[145]

5) Grup içerisindeki her üye kendine ait sosyal rolü yerine getirerek gruba dahil olmakta[146] ve grup içerisinde bulundukları süre boyunca bu rolleri yerine getirmeye devam etmektedir.[147] Örgütlü, kendine ait sınıflaşmanın bulunmadığı bir grubu hayal etmek mümkün değildir.[148]

---

[142] Sulhi Dönmezer, a.g.e, s. 187.
[143] Adem Efe, **Dini Gruplar Sosyolojisi**, 1. Basım, İstanbul: Dönem Yayıncılık, 2013, s.25.
[144] Salih Güney, a.g.e., s. 183.
[145] Sulhi Dönmezer, a.g.e, s.186.
[146] Niyazi Akyüz ve İhsan Çapcıoğlu, a.g.e, s. 467.
[147] Salih Güney, a.g.e., s. 183.
[148] Joseph Fichter, a.g.e, s.62.

6) Grup içerisindeki her birey kendisini grubun bir üyesi saymaktadır ve diğer üyeler de onları bu şekilde kabul etmektedir. Bu durum grupların *psikolojik* boyutunu oluşturmaktadır. Ek olarak gruplar da tıpkı canlılar gibi doğan, gelişen, kendini muhafaza edebilen yahut dağılan yapılardır ve bir tarihe sahiplerdir.[149] Bu bağlamda McDougal'a göre grup kavramı, tüm mensupların zihninde bir bütün olarak gelişmiştir.[150]

7) Kuşku bulunmamaktadır ki toplumdaki bireyler birbirine ihtiyaç duymaktadır ve bundan dolayı birbirleriyle iletişim ve etkileşim halindedirler. Bu açıdan karşılıklı ilişki ve iletişim, kişi ve grup açısından hayati önem arz etmektedir. Aralarında iletişim ve etkileşim bulunmayan birey ve toplumlar mevcudiyetlerini devam ettiremezler.[151]

8) Grup üyeleri gruba karşı bir bağlılık duygusuna, birlik bilincine ve biz duygusuna sahiptirler. Sosyologlar çoğunlukla duygusal bağın bulunmadığı sosyal kategorilerden ayrı tutmakta ve onları İngiliz sosyolog Gingsber'in deyimiyle 'Quasi' (Şibih) gruplar olarak isimlendirmektedir. Örneğin bir toplumda aynı yaşta bulunan insanlar sayı olarak büyük bir kalabalık ifade etseler bile aralarında rol paylaşımı ve gruba bağlılık duygusu bulunmadığı için sosyal grup olarak kabul edilmezler.[152] Nitekim gruplarda bireyler arasında yaş, cinsiyet, inanç ve fikirler bakımından birbirine benzeme yönelimi bulunmaktadır.[153]

9) Belli bir yapı içerisindeki bireylerin sadece iletişim ve etkileşim halinde olması o birlikteliğin grup olması için yeterli değildir. Bir yapının grup sayılabilmesi için yapı içindeki kişilerin sahip oldukları özelliklerin farkında olarak ilişki halinde olmaları gerekmektedir.[154]

10) Tüm gruplar, bünyesinde rollerin yerine getirildiği yolları etkileyen davranış kurallarını barındırmaktadır. Davranış kurallarının yazılı olma gibi bir zorunluluğu

[149] Sulhi Dönmezer, a.g.e, s.186.
[150] Salih Güney, a.g.e., s. 184.
[151] Adem Efe, a.g.e, s.25.
[152] Ünver Günay, **Din Sosyolojisi Dersleri**, Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1. Basım Kayseri: 1996, s.165.
[153] Elliot Aronson, Timotky D. Wilson ve Robin M. Akert, a.g.e., s.498.
[154] Mustafa Erkal, **Sosyoloji**, 9. Baskı, İstanbul: Der Yayınları, 1997, s.31.

bulunmamaktadır. Sözü edilen kuralların grup mensubu üyeler tarafından bilinmesi, anlaşılması ve uygulanması yeterlidir.[155]

11) Gruba mensup bireyler ortak ilgi ve değerlere sahiptir.[156] Grup üyeleri bu ilgi ve değerleri sağlam bir şekilde sahiplenir ve benimser. Fakat tüm gruplarda bahsi geçen ilgi ve değerler kesin bir şekilde belirli olmayabilir. Bu durumda ortak değer ve ilgilerin varlığı sadece değerlerle alakalı bir çatışma ortamı olduğunda anlaşılır.[157]

12) Grup faaliyetlerinin ağırlık verildiği bazı sosyal amaçlar bulunmalıdır. Tüm gruplar farklı kuvvette olmasına karşın sonuç olarak bir gayeye sahiptir. Bu gaye grubun neden ve niçin var olduğu sorusuna cevap verir.[158]

13) Bazı hak ve sorumluluklar grup mensuplarını birbirine bağlamakta ve gruptan olmayanlarla böyle bir bağlılığın oluşmasına mani olmaktadır. Bu durum grup yaşamının *işlevsel* kısımları olduğunu göstermektedir. Grup, kendisini meydana getiren bireyler arasında *etki-tepki* (enteraksiyonlar) meydana getirmektedir.[159]

14) Bir grubun göreceli bile olsa sürekliliği olmalıdır. Diğer bir deyişle grubun zaman içinde görülür şekilde bir dayanıklılığı bulunmalıdır.[160]

Verilen bütün özellikler göz önünde bulundurulduğunda en genel grup tanımı, ortak toplumsal amaçlar doğrultusunda ilerleyen, sosyal kurallar, yönelimler ve değerlere göre karşılıklı rolleri yerine getiren sosyal bireylerin bilinen, tanınan, sistemleşmiş sürekli birlikteliğidir. Toplumlar gruplardan meydana gelmektedir. Toplumdaki gruplar birbirinden merkezi fonksiyonları ile ayırt edilmekte, toplumlar ise kültürleri vasıtasıyla diğerlerinden ayırt edilebilmektedir.[161]

[155] Joseph Fichter, a.g.e, s.62.
[156] Salih Güney, a.g.e., s. 183.
[157] Niyazi Akyüz ve İhsan Çapcıoğlu, a.g.e, s.467.
[158] Joseph Fichter, a.g.e, s.62
[159] Sulhi Dönmezer, a.g.e, s.186.
[160] Adem Efe, a.g.e, s.26.
[161] Joseph Fichter, a.g.e, s.63.

2.2. GRUPLARIN SINIFLANDIRILMASI

Herhangi bir toplum içerisinde pek çok sosyal grup mevcuttur. Bu grupları belli ölçütler ışığında temel bir tasnife tabi tutmadan incelemek ve araştırmak mümkün değildir. Bu açıdan bakıldığında sosyal gruplar oldukça karmaşık özelliklere ve birçok yönden çeşitliliğe sahip olduğu için onları tasnif etmek de zor olacaktır. Bu konuda yapılmış olan çok sayıda görüşe rağmen fikir birliğine varılmış bir tasnif bulunmamaktadır. Sosyal gruplar araştırmacının fikirlerine göre değişmek üzere farklı bakış açılarına göre sınıflandırılabilirler. Sosyal grupları büyüklükleri, geçici olup olmamaları, yapıları, oynadıkları toplumsal roller, üyelerinin etkileşimleri, grubun yönelimleri, grup içi ilişkilerin samimi olup olmaması, sistemli olup olmamaları ve bunun derecesi gibi birçok yaklaşıma göre sınıflandırmaya tabi tutmak mümkündür. Bu noktada Sulhi Dönmezer'e göre gruplar; *1) Küçük gruplar ve ilk gruplar, 2) Cemaatler, 3) Menfaat birlikleri, 4) Geçici insan birikimleri, 5) Tüm toplum* olarak beş başlık altında incelenebilir.[162]

Ünver Günay'a göre de çok sayıda sosyal grup çeşidi bulunmaktadır. Klan, aile, kabile, köy, şehir, dernek, millet gibi topluluklar sosyal gruplar olarak sayılabilirler. Ayrıca sosyal grupları farklı niteliklere göre ayırarak sınıflandırmak mümkündür. Bu sınıflandırmada tercih edilen kriter oldukça önemlidir. Örneğin, büyük ve küçük sınıf ayırımı çoğunlukla grupların üye sayılarına göre yapılmış bir sınıflandırmanın sonucudur. Amaçlarına göre sosyal gruplar ise; *basit gruplar* ve *kümülatif gruplar* olarak ikiye ayrılır. Basit gruplar, tek bir amaç uğruna oluşmuş gruplardır. Kümülatif gruplar ise pek çok gayenin bireyleri birbirine yaklaştırdığı kişilerden oluşan gruplardır.[163] Diğer birçok uzman gibi Çiğdem Kağıtçıbaşı ve Zeynep Cemalcılar da grupları tasnife tabi tutmuştur. Onlara göre gruplar; *samimi (birincil) gruplar, görev (ikincil) gruplar, sosyal gruplar* ve *zayıf bağlı gruplar* olarak dörde ayrılmaktadır.[164]

Stainton Rogers grupları üç ana başlık altında incelemektedir. Rogers'ın tasnifine göre gruplar şunlardır:

[162] Sulhi Dönmezer, a.g.e, s.191.
[163] Ünver Günay, a.g.e, 2017, s.259.
[164] Çiğdem Kağıtçıbaşı ve Zeynep Cemalcılar, a.g.e., s.273.

"Küçük gruplar" veya *"Geçici gruplar"*: Az sayıda insanın diğer gruplara nazaran daha kısa süre için bir araya geldiği gruplardır. Konferans için bir araya gelen insanlar topluluğu bu grup türüne örnektir.

"Üyelik grupları": Bu tür gruplar mensubiyet ve aidiyet ile tarif edilir. Bu gruplardaki üyelik haftalar, aylar ya da yıllar boyu devam edebilmektedir. Dernekler, komiteler, kulüpler vb. yapılar bu grup türüne örnektir.

"Kimlik temelli aidiyet grupları": Bu gruplardaki aidiyet kavramı, grupla özdeşleşmeyi temsil etmektedir. Bu gruplar kişinin sosyal kimlikleridir.[165]

Günay'a göre sosyal grupları yine gayeleri doğrultusunda mesleki, siyasi, ailevi, dini vb. amaçlı gruplar olarak sınıflandırmak mümkündür. Sosyal grupların sistemli olup olmaları ve bunun derecesi de onların sınıflandırılmasında önemli bir etkendir. Bu açıdan gruplar, "teşkilatı olmayan gruplar" (kalabalık, halk) ve "teşkilatlı gruplar" olmak üzere ikiye ayrılmaktadırlar. Teşkilatlı gruplar da kendi içerisinde "resmi gruplar" ve "gayrı resmi gruplar" , "demokratik gruplar" ve "otoriter gruplar" vb. farklı şekillerde tasnife tabi tutulmaktadırlar. Sosyal grup sınıflamalarında "ilk gruplar" ve "ikincil gruplar" şeklindeki ayrım önemli bir sosyal grup sınıflandırmasıdır.[166]

Sosyoloji alanındaki önemli isimlerden biri olan Joseph Fichter, sosyal grupların oldukça karmaşık ve farklı olduğunu belirtip bu noktada kolay tasnifin sosyolojik yönden herhangi bir değere sahip olmadığını belirtmiştir. Mesela, mensupları bir takım toplumsal nitelikleri barındırmadıkça, grupları büyükten küçüğe sıralamak faydasız bir girişimdir. Fichter, grupları yapılarına göre katı yapılı ve gevşek yapılı; sosyal role göre mensuplarından çok şey bekleyenlerden az şey bekleyenlere doğru; karşılıklı ilişkilere göre iletişimin çok yoğun ve yakın olması ile az ve uzak olması vb. çeşitli ölçütlere göre tasnife tabi tutmuştur.[167]

[165] Sibel Arkonaç, a.g.e., s. 283.
[166] Ünver Günay, a.g.e, 2017, s.260.
[167] Joseph Fichter, a.g.e, s.64.

Salih Güney, grupları diğer uzmanlara benzer şekilde sınıflandırmaktadır. Ona göre gruplar; "Birincil ve ikincil gruplar",[168] "Sürekli ve sürekli olmayan gruplar",[169] "Biçimsel ve biçimsel olmayan gruplar",[170] ve "Referans ve üyelik grupları" olarak dört ana başlıkta ele almaktadır.[171]

Fichter'e göre diğer bir sosyolojik tasnif ise iç-grup ve dış-grup arası ayrıma göre yapılabilir. İç-grup, grup üyelerine göre kendileri ile birlikte olanlara, dış-grup ise üyelerine göre kendilerine yabancı olanlara işaret eder. İç-grup kendini soyutlamış ilkel kabilelere, suçlu bireylerin bir araya geldiği suçlu çetelerine, küçük ve topluma kapalı kulüplere üye olan kişiler için kullanılmaktadır. Bu tür gruplar için, grup haricindeki tüm bireyler "dışarlıklı"dır. Referans grubu olarak isimlendirilen bir grup tipi sosyolojik açıdan ilginç bazı niteliklere sahiptir. Bu grup birçok birey için davranış açısından örneklik teşkil eder. İlginç olmasının sebebi şudur: Referans grubu tarafından etkilenmiş birey, bu gruba üye olarak kabul edilmemiş olabilir. Bu hususta güzel bir misal, davranışları üç farklı referans grubu tarafından etkilenmiş bir satıcıdır. Satıcının davranışları patronların direktifleri, müşterilerin istekleri ve aynı işi yaptığı arkadaşlarının gizli uygulamalarından etkilenir. Fakat bakılacak olursa bu satıcı sözü edilen üç gruptan herhangi birine üye değildir. Referans grupları, bireylerin hayatlarında oynadıkları rolleri etkileyen önemli ve devamlı bir toplumsallaşma vasıtasıdır.[172]

Yukarıda verilen bilgilerde görüldüğü üzere sosyal grup sınıflandırmasında üzerinde uzlaşılmış bir tasnif mevcut değildir. Üzerinde genel bir fikir birliği olmayan grup çeşitleri hakkında genel geçer bilgiler geçmiş kısımlarda aktarıldı. Bizim burada ele alacağımız asıl husus incelenen tüm kaynaklarda ortak olarak kabul edilen birincil ve ikincil grup sınıflandırmalarıdır.

2.2.1. Birincil Gruplar

C.H. Cooley, 1909 yılında birincil grup kavramını ilk kullanan kişidir. O, bu gruplardaki ilişkileri devamlılığı olan, samimi, kişisel, yakın ve küçük ilişkiler şeklinde

[168] Salih Güney, a.g.e., s. 192.
[169] Salih Güney, a.g.e., s. 195.
[170] Salih Güney, a.g.e., s. 196.
[171] Salih Güney, a.g.e., s. 201.
[172] Joseph Fichter, a.g.e, s.65.

açıklamıştır.[173] Kişiler bazı gruplarda kalabalık olmayıp bireysel ilişkilerini yüz yüze sürdürmektedir. Bireyler bu gruplarda ilişkilerini samimi olarak idame ettirmektedir. Örnek verecek olursak; aşk ve muhabbet gibi içten duygularla hareket ederek grup hayatlarını sürdürürler. Bu gruplardaki kişiler arasında güçlü bir dayanışma şuuru mevcuttur ve bu kişiler bir takım ortak sosyal değerlere bağlıdırlar. Bu gruplarda ilişkileri akıl temelli mantıksal hareketler idare etmez. İş birliği içten ve dolaysız olarak yapılır. Sulhi Dönmezer'e göre sosyolojide bu tür gruplara "*Birincil gruplar (Primary Groups)*" , bu tür ilişkilere de *"Birincil İlişkiler (Primary Relations)"* denmektedir. [174]

Yukarıda belirtildiği gibi birincil gruplar; grup mensupları arasındaki ilişkilerin daha özel, bireysel, sık ve yoğun olarak yaşandığı gruplardır. Akrabalık bağları, dışa kapalılık ve içtenlik mensuplar arasında yoğun ve sıkı bir ilişkinin oluşmasını sağlar. Psikolojik açıdan bakıldığında birincil ilişkiler; içten etkileşimler sonucunda kişiselliklerin belli oranda yok olması, bireyin benliğinin en azından bir takım amaçlar doğrultusunda grubun ortak amaçlarıyla bir olmasıdır.[175] Birincil grupları önemli yapan hususlardan biri bu grupların sosyal olarak kontrol ve baskı sağlayabilecek kuvvete sahip olmasıdır. Birincil gruplardaki ilişkiler ve cezalar diğer gruplarda olduğu gibi antlaşma şeklinde veya şekilsel değildir. Şahsidir, yapay değil kendiliğindendir, hislere dayanır ve kapsamı geniştir.[176]

Birincil gruplar Joseph Fichter'e göre diğer tanımlarda görüldüğü gibi bazı temel özelliklere sahiptir. Ona göre birincil gruplar; aralarında sık bir şekilde yüz yüze ilişki bulunan, dayanışma duygusuna sahip, ortak toplumsal değerlere sıkıca bağlı bireylerin oluşturduğu sıkı birlikteliklerdir. Bu gruplar bireyler açısından önem arz ettiğinden birincil olarak isimlendirilmektedir. Bireylerin ilk ve onun davranışlarına en fazla şekil veren tecrübeleri birincil aile grubu içerisinde meydana gelmektedir. Aile, en uzun süreli ve en etkili toplumsallaşma grubudur. Arkadaşlık grupları da aynı şekilde kişinin hayatı boyunca etkileşim halinde bulunduğu topluluklar olduğu için birincil gruplar kategorisinde sayılmaktadır. Bu gruplar kişinin sevdiği, güvendiği ve rol model olarak

[173] Salih Güney, a.g.e., s. 192.
[174] Sulhi Dönmezer, a.g.e, s.206.
[175] Adem Efe, a.g.e, s.28.
[176] Adem Efe, a.g.e, s.29.

benimsediği bireylerden meydana gelmektedir. Bu gruplar, kişinin "asıl" kişiliğinin içerisinde ortaya çıktığı gruplar olması noktasında da birincil olarak nitelendirilmektedir.[177]

Toplumsal bireyin birincil grubu, kavramın en sert şekliyle iç grup olarak isimlendirilebilir. Bu gruplarda birey, ait olma hissine ve beraber olma bilincine sahip olur. Gruba dahil olamayan insanları kendisine yabancı olan dış grup olarak görür.[178] Bireyin dış grup olarak görmediği, kendinden saydığı gruplar temel olarak; aile, dostluk ve oyun gruplarıdır.[179]

2.2.2. İkincil Gruplar

İkincil gruplar, mensupları arasında samimiyet ve duygulardan ziyade mantık temelli ve sınıfsal ilişkilere yer veren ve çoğunlukla bireylerin isteyerek ve genellikle antlaşma aracılığıyla oraya katıldıkları toplumsal gruplardır. Verilen tanıma bakıldığında ikincil gruplardaki kişiler arası ilişkilerde esas olan duygudan ziyade belli bir şekiller, hukuki unsurlar ve nesnel kurallardır.[180] Bu gruptaki ilişkileri birincil gruptaki ilişkilerden ayıran temel fark, fiziki açıdan yakınlık değil toplumsal ilişkiyi belirten davranışların niteliğidir. İkincil gruplardaki ilişkilerde bireyler kişiliklerinin sadece bir kısmı ile etkileşimde bulunurlar. Bu tür ilişkilerde çoğunlukla aşk, kin, imrenmek gibi duygusal tepkiler görülmez. Dönmezer'e göre ikincil gruplardaki ilişkileri duygular değil hukuk kuralları, adalet ilkeleri, belli şekillere bağlı işlemler ve antlaşmalar yönetir. Ona göre bu tür ilişkilere *"İkinci derecede ilişkiler (Secondary relations)"* denir.[181]

Cooley'e göre ikinci gruplara giriş ve çıkış birincil grupların aksine kişinin tercihine bağlıdır yani gönüllülük esastır. Grup mensuplarının kendi arasındaki etkileşimleri çoğunlukla bir konu ya da sorun çevresinde yoğunlaşır. Bundan dolayı ikincil gruplardaki üyeler birbirlerini tüm yönleriyle tanıyamazlar. Bu tür gruplarda "Biz şuuru" zayıf olduğundan ve birliktelikler kalıcı olmadığından dolayı grubun devamı için

[177] Joseph Fichter, a.g.e, s. 71.
[178] Joseph Fichter, a.g.e, s.72.
[179] Ünver Günay, a.g.e, 2017, s. 260.
[180] Ünver Günay, a.g.e, 2017, s. 260.
[181] Sulhi Dönmezer, a.g.e, s. 206.

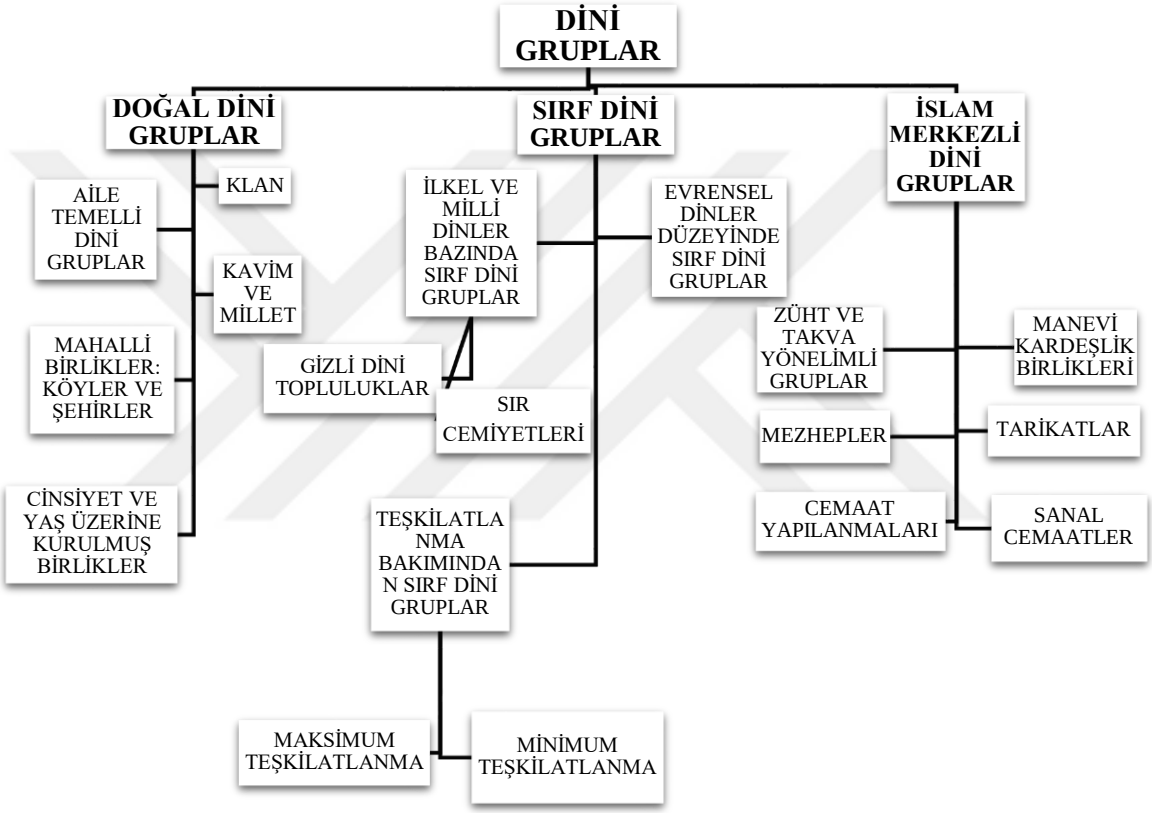
bürokratik teşkilatlanmalar zorunludur. İkincil gruplardaki üyelerin kendi aralarındaki ilişkileri Durkheim'in tabiriyle organik dayanışma şeklindedir.[182]

Fichter'e göre ikincil gruplardaki ilişkiler kurallara dayandığı ve samimiyet temelli olmadığı için kişi bu grup içinde diğer üyelere en iyi halini göstermelidir. Bebekler dışında, toplumsal bireyler aynı anda hem birincil hem de ikincil gruplara mensupturlar. Bireyin ailesi birincil grubu iken aralarında sadece kan bağı bulunan akrabaları ikincil gruptur. Aynı şekilde ekonomik çıkarlar için girdiği birliktelikler de ikincil gruplardır. Ona göre birincil ve ikincil gruplar arasındaki sınır belirgin değildir. Birincil gruplar zamanla ikincil grup; İkincil gruplar ise toplumsal ilişkileri geliştirerek birincil gruplar haline gelebilirler.[183]

İlkel toplumlarda, küçük şehirlerdeki komşuluk birlikteliklerinde ve akrabalık esasına dayalı toplumların ilişkilerde birincil ilişkiler eğmendir. Fakat zaman geçtikçe ve uygarlık seviyesi arttıkça, sanayileşme sonucunda büyük şehirlere göçlerle karmaşık toplumlar oluştukça birincil ilişkiler ortadan kalkmakta ve onun yerini ikincil ilişkiler almaktadır.[184] Bununla beraber modern toplumlarda tamamen ikincil ilişkilerin hakim olmadığını, birincil grupların yaşayış özelliklerini barındıran ilişki şekillerinin de hala bulunduğunu ifade etmek gerekir.[185]

[182] Adem Efe, a.g.e, s.29.
[183] Joseph Fichter, a.g.e, s.72.
[184] Sulhi Dönmezer, a.g.e, s.207.
[185] Ünver Günay, a.g.e, s. 260.

Şekil 1. Dini Grupların Yapısı

2.3. DİNİ GRUPLAR

Toplum ve din arasındaki ilişki ve iletişim detaylı bir şekilde incelendiğinde, öncelikli olarak dinin toplum üzerinde etkili olduğu görülür. Tarihsel süreçte toplumsal teşkilatlanma, şekil ve davranışların yapısı bu etki doğrultusunda biçimlenmiştir. Bundan dolayı din, kültürün en ilkel seviyelerinden başlamak suretiyle aile, oymak, kabile, boy ve millet gibi tabii gruplarla sürekli olarak yakın ilişkide bulunmuştur. Söz konusu gruplar hem fikri yapı hem de teşkilatlanma açısından dinin etkisini sürekli olarak hissettirir ve gösterir. Din kaynaklı birliktelikler insanlığın ilk bilinçli birlikteliklerdir. Bununla beraber bu bilinçli birliktelikler diğer sosyal yapılarda olduğu gibi, dini yapılarda da ortaya çıkmıştır. Belirtilen durum insanlık tarihi incelendiğinde kolaylıkla gözlenebilir.[186] Bu doğrultuda dini grup, *"Dini eğilimler ile bütünleşen kişilerin meydana getirdiği toplumsal bir birim"* şeklinde tanımlanabilir.[187] Benzer şekilde bir dini grup tanımı da Cezayirli tarafından yapılmıştır. O dini grubu, *"Eski toplumsal yapılardan farklı, din kaynaklı gruplar"* olarak tanımlamaktadır.[188] Bu noktada, yapılan araştırmalar sonucunda literatürde yer alan tüm dini grup yapıları tarafımızca hazırlanan bir şema ile konunun başında gösterilmiştir.

Dini grup üyeleri diğer grup üyelerinden farklı olarak, dolaylı kanallardan veya direkt etkileşime dayalı, değişken yapısalcı ilişkilerden ayrı bir şekilde daha yakın ve samimi birliktelikler oluşturmaktadır. Bu gruplar, yapıları, büyüklüğü ve bağlanma seviyelerine göre başlangıcı aile olmak üzere toplum düzeyine kadar genişlik göstermektedir.[189]

Grupların yukarıda belirtildiği gibi birçok özelliği vardır. Bunlardan temel olarak dikkati çekenler küçük ve büyük gruplardır. Bu ayrım grupların nüfusunun azlık ya da çokluğu dikkate alınarak yapılmaktadır. Sınıflamada yapılan başka bir ayrım grupların amaçlarına göre basit ve karmaşık olarak ele alınmasıdır. Basit gruplar tek bir amaç için oluşmuş sosyal yapılardır. Karmaşık gruplar ise birden fazla amacın birbirine

[186] Niyazi Akyüz ve İhsan Çapcıoğlu, a.g.e, s. 468.
[187] Ahmet Özalp, Bireylerden Gruplara İnanç Sosyal Psikoloji, 1. Basım, Ankara: **Gece Kitaplığı Yayınları**, 2017, s.220
[188] Gülay Cezayirli, "Dini Grup ve Toplumsal Grup", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt.37, Sayı.0, (1997), s.370.
[189] Ahmet Özalp, a.g.e., s. 217.

bağladığı bireylerin oluşan yapılardır. Grupların teşkilatlanma şekli de onların sınıflandırılmasında kullanılan ölçütlerdendir. Bu bakımdan gruplar teşkilatı olmayan ve teşkilatlı gruplar olarak ikiye ayrılmaktadır. Teşkilatlı gruplar ise kendi içinde resmi gruplar, gayrı resmi gruplar, demokratik gruplar ve otoriter gruplar gibi farklı şekillerde sınıflandırılmışlardır. Tüm sayılan tasniflerle beraber birincil ve ikincil grup ayrımı özellikle dikkati çekmektedir.[190]

Toplumsal grupların yukarıda sayılan özellikleri dini gruplarda da görülmektedir. Aslında dini gruplar, toplumsal grupların özel bir çeşidini oluşturmaktadır. Dünya geneline bakılacak olursa her din her biri başlı başına bir sosyal grup olan toplumlarda doğar ve yayılır. Bununla birlikte din, toplumsal yaşamda sürekli olarak bir topluluk, cemaat, ümmet veya bir grup ya da insan topluluğu içinde hayat bulmuş olarak görülür. Ayrıca dinin, mensuplarını birbirine bağlayan bir etkisi ve birleştirici gücü bulunmaktadır. Aynı dinin mensupları beraberce topluluklar veya sosyal birliktelikler meydana getirirler. Dini gruplara bütüncül bir açıdan bakıldığında, dinin iki ana grup içerisinde hayat bulduğu görülecektir. Bunların ilki, dinin organik cemaat içerisinde oluştuğu yapıdır ve bu yapılara *"Doğal dini gruplar"* denilmektedir. İkinci ana grup ise *"Sırf dini gruplar"* olarak isimlendirilmektedir.[191]

2.3.1. Doğal Dini Gruplar

Akrabalık, dostluk, ya da komşuluk gibi dinden kaynaklanmayan nedenlerle ve dini gerekçeler olmadan da var olan yapıların dinin taşıyıcısı olarak dinlere mensup olmaları ve bunun neticesinde inanç ve ibadet birliktelikleri haline gelmeleri sonucunda oluşan gruplara verilen isimdir. Bunlara doğal gruplarla dinin özdeşliği yönünden *"Özdeş dini gruplar"* ismi de verilmektedir. Bu çeşit dini gruplaşmalar daha çok halk dinlerinin egemen olduğu toplumlarda bulunmaktadır.[192]

Kan bağı, evlilik, akrabalık ve komşuluğun yanı sıra, kültürün en alt seviyelerinden sayılan, yiyecek arama, barınak, günlük eşya ve silah yapımı, avlanma ve savaş gibi bazı ortak etkinlikler ve gereksinimler, organik bağlarla birbirine bağlı bu

[190] Ünver Günay, a.g.e, 1996, s. 167.
[191] Ünver Günay, a.g.e, 2017, s. 261.
[192] Adem Efe, a.g.e, s.35.

grupları daha da yakınlaştırır. Bu doğal birlikteliklerin mensuplarının birbirlerine daha sıkı bağlanmasında etkili olan faktörlerden biri olan din işlevi bakımından büyük önem arz eder. Bunun sebebi, aynı birlikteliğe üye olan bu kişiler, doğal olarak aynı dini paylaşırlar ve ortak dini faaliyetlere ve törenlere katılırlar. Bunun neticesinde üyeler kendi arasında daha da kaynaşırlar.[193] Organik bağlarla birbirine bağlı olan doğal dini gruplar temel olarak şöyle sıralanabilir: 1) Aile, 2) Klan ve Kabile, 3) Mahalli Birlikler: Köyler ve şehirler, 4) Milli din birlikleri: Kavim ve Millet, 5) Cinsiyet ve yaş üzerine kurulmuş birlikler.

2.3.1.1. Aile Temelli Dini Gruplar

Aile, doğal birlik bağları ile dini bağların kesiştiği dini grupların tipik bir örneğidir. İnsanlık tarihinin başlarında bile karşımıza çıkan dini birlikteliktir.[194] Aile dünya üzerindeki toplumların yapı taşı durumundadır. Biyolojik, psikolojik, hukuki, ahlaki, ekonomik, kültürel ve dini bağlar temeli üzerine bina edilmiş sosyal bir birliktir. Aile kurumunun birliğini sağlayan bağlar her zaman aynı seviyede olmamış, zaman zaman kuvvetlenip zayıflamıştır. Politeist dinlerden semavi dinlere kadar tüm dinlerde aile kutsal bir temele dayanmaktadır. Her ne kadar toplumsal ve kültürel durum değişmiş olup, sekülarizasyon denen süreç yaşanıyor olsa da aile kurumu modern dönemde bile sosyal bir yapı olarak yerini korumaya devam etmektedir.[195]

Çoğunlukla geniş ailelerde dini bağ, kan bağı beraber yaşama diğer tüm bağlardan daha sağlam bir dayanak meydana getirmektedir. Her ne kadar aile grubu sahip olduğu inanç esaslarını içerisinde yaşadığı toplumla paylaşsa da inanca bağlı olarak yapılan dini merasimlerin esas merkezi ailedir. Bu açıdan bakılacak olursa, beraber yenen yemeklerde yapılan dualar, adaklar, gündelik hayattaki olağan dini faaliyetler, herhangi bir işe başlama, sürdürme ve bitirme gibi durumlarda yerine getirilen görev ve sorumluluklar ve dini bayramların doğal olarak yeri genellikle aile ocağı olmuştur.[196]

[193] Ünver Günay, a.g.e, 2017, s. 261.
[194] Niyazi Akyüz ve İhsan Çapcıoğlu, a.g.e, s.469.
[195] Ünver Günay, a.g.e, 2017, s.263.
[196] Ünver Günay, a.g.e, 1996, s. 170.

Bu konuda Kirkpatrick'in bağlanma kuramı bireyin dindarlığının aile içerisindeki ilişkiler sonucu şekillendiğini belirtmektedir.[197] J. Bowlby'nin anne-baba ve çocuk bağlanmasıyla ilgili olan teorisini dini alana uyarlayan Kirkpatrick, çocuk ile anne-baba arasındaki ilişki tarzının kişinin ileride Tanrı ile olan ilişkisini doğrudan etkilediğini ifade etmektedir.[198] Ailenin bireyin dini seçimine etkisi hususunda Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yaptığı bir araştırmanın sonuçlarına göre insanların %99'u din seçimi konusunda ailesinin mensup olduğu dini tercih etmektedir.[199] Verilen bilgilere paralel olarak Erikson da çocuğun ailede edinmiş olduğu temel güven veya güvensizlik algısının onun yaşamının ileriki dönemlerinde Allah ile olan ilişkisini doğrudan etkilediğini ifade etmektedir.[200]

2.3.1.2. Klan

Ortak bir atadan geldiğini iddia eden, aileden daha büyük olan tek soylu bir akraba grubu, insan topluluğuna verilen isimdir.[201] Bu birliklerin en önemli özelliği ve koşulu kan birliği temelli olmasıdır. Kan birliği aracılığıyla aileler klanları, klanlar ise kabileleri meydana getirir. Bunun sonucunda aileden başlayan doğal birliktelik, kendi dinleri ile donatılmış kutsal birliğini sürdürür. Günümüzde bu tip dini gruplar, Almanya, Filistin, Küçük Asya, Suudi Arabistan ve Kuzey Amerika'da görülmektedir.[202]

Tarihsel süreçte klanlar, kendilerini herhangi bir hayvan, bitki veya bir eşya ile aynı kökten geldiği kabul eden insan birliklerini ifade etmektedir. Klanın ortak atası olarak kabul edilen hayvan, bitki veya eşyaya *"totem"*, bu totemde olduğu sanılan ve klan üyelerini birbirine bağlayan öze de *"mana"* ismi verilmektedir. Klanlarda mana kutsal olarak görülmektedir. Mana da saygı duyulan ve çekinilen bir güç bulunmaktadır. Bu güce çarpıcı kuvvet anlamına gelen *"tabu"* denmektedir. Böylece klan, bir kan bağı birlikteliği olmasının yanı sıra aynı zamanda *"totemizm"* denen bir dinin de takipçileri ve

[197] Faruk Karaca, **Dini Gelişim Psikolojisi**, s. 64
[198] Aslıhan Atik, "Dini Gelişim Kuramlarına Din Eğitimi Bağlamında Genel Bir Bakış", **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, Cilt.4, Sayı.3, (2015), s.735.
[199] Diyanet İşleri Başkanlığı, Türkiye'de Dini Hayat Araştırması, 2014, http://www2.diyanet.gov.tr/StratejiGelistirme/Afisalanlari/dinihayat.pdf, (03.07.2018), s.5.
[200] Abdurrahman Kurt, "Dindarlığı Etkileyen Faktörler", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt.18, Sayı.9, (2009), s.4.
[201] Mehmet Ali Kirman, a.g.e, s. 131.
[202] Niyazi Akyüz ve İhsan Çapcıoğlu, a.g.e, s. 469.

taşıyıcıları olmaktadır.[203] Bu noktada Sigmund Freud'a göre belirli ritüelleri ve gerekli durumlarda cezalandırıcı kuralları olması sebebiyle totemizm insanlığın ilk din şeklidir. Ona göre totemizm, toplumsal kuralları ve ahlaki yükümlülükleri belirleyen ilk düzendir.[204]

Özetlenecek olursa klanlar, ortak atalara tapmak amacıyla yapılan ayin ve merasimlerin ve onlarla alakalı inanç sahibi olan fertlerin oluşturduğu sosyal gruplar olarak tanımlanabilir. İslam'dan önceki Araplar ve Türklerin de tarihlerinin belli dönemlerinde klanlar halinde yaşadıkları ve totemizm dinine mensup olabileceklerini ihtimal dahilinde gören uzmanlar olmuştur. Buna örnek olarak Türklerdeki birçok kabile ismi tıpkı totemizmde olduğu gibi hayvan isimleriyle anılmaktadır. Akkoyunlu ve Karakoyunlu gibi devlet isimleri bu duruma örnek olarak verilebilir. Her ne kadar iddialar bu yönde olsa bile Arapların da Türklerin de geçmişte totemizm dinine sahip olduklarına dair kesin veriler mevcut değildir.[205]

Modern toplumlarda klanlar şeklinde bir hayat tarzı neredeyse hiç tercih edilmiyor olsa bile akraba ve yakın çevrenin kişi üzerinde etkisi devam etmektedir. Bu hususta günümüzde akraba ve yakın çevrenin bireyin dinini öğrenmeye yöneltmesi üzerine yapılan araştırmalar mevcuttur. Bahsi geçen konu ile alakalı yapılmış olan bir araştırmaya göre katılımcıların %85'i akrabaları da içine alacak şekilde yakın çevresinin kendisini dinini öğrenme konusunda güdülediğini belirtmektedir.[206]

2.3.1.3. Mahalli Birlikler: Köyler ve Şehirler

Toplumda meydana gelmiş olan gruplar sadece kan bağına dayalı akrabalıklar sonucu oluşan grupla değildir. Bu grupların oluşmasında komşuluk ilişkilerinin de önemli bir yeri vardır. Aristo, köy birliklerini ailenin ardından gelen ve ondan çok daha büyük olan toplumsal gruplar olarak ifade etmektedir.[207]

---

[203] Ünver Günay, a.g.e, 2017. S.268.
[204] Ali Köse, **Freud ve Din**, 4. Basım, İstanbul: İz Yayıncılık, 2012, s. 91-92.
[205] Ünver Günay, a.g.e, 1996, s.174.
[206] Diyanet İşleri Başkanlığı, Türkiye'de Dini Hayat Araştırması, 2014, http://www2.diyanet.gov.tr/StratejiGelistirme/Afisalanlari/dinihayat.pdf, (03 Temmuz 2018), s.137.
[207] Niyazi Akyüz ve İhsan Çapcıoğlu, a.g.e, s.470.

Komşuluk temelli birlikler sosyal grup olmalarının yanı sıra aynı zamanda dini topluluklardır. Sözü edilen grupların beraber gerçekleştirdikleri dini merasimler ve ayinler, birlikte kutladıkları dini bayramlar grup içi ilişkiyi güçlendirmektedir. Gençlerin yetişkin birer birey olarak kabulleri grupta yapılan dini ayinler sonucunda gerçekleşmektedir. Küçük yerli yerleşimler zamanla genişleyip site ya da şehir haline gelince dini gruplar açısından yeni gelişmeler meydana gelmiştir. Şehirleşme de ekonomik durumun üzerinde fazlaca durulmuş olsa bile din faktörü de şehirleşmede büyük öneme sahiptir. Nitekim Sümerler tarafından kurulan ve dünyanın ilk şehirleri olarak görülen yerleşimler, bir ibadethane çevresinde meydana gelmiş olan *"tapınak-şehir"*lerdir. Binaenaleyh bazı düşünürlere göre dünya üzerindeki ilk şehirlerin oluşmasındaki asıl neden ekonomik değil dini faktörlerdir fikrini ileri sürmüşlerdir.[208]

Max Weber'e göre tüm kültürlerde şehirler, taşradan gelen göçler neticesinde oluşmuştur. Ona göre bu göçlerin sebepleri arasında; şehirlerin surlardan dolayı korunaklı olmasından dolayı sağlanan can ve mal güvenliği, ticaret kolaylığı, alışveriş, dini törenler ve ibadet etme kolaylığı bulunmaktadır.[209] Göçler sonucunda büyüyen şehirlerde birçok yeni sorun doğmaktadır. Bunlar; yeni sosyal sınıflaşmalar, sosyal yapının değişmesi ve bunların sonucunda şehrin dini yaşayışında farklılıkların ortaya çıkmasıdır. Bilhassa modern şehirlerdeki bireylerin dini hayatı farklı nedenlerden dolayı bazı dini-toplumsal sorunu beraberinde getirmektedir. Toplumsal tabakalaşma ve din, dini toplumsallaşma, yeni dini hareketler ve dini çoğulculuk bu sorunlardan bazılarıdır.[210]

Yukarıda belirtildiği üzere tarihteki ilk şehirlerin dini sebeplerle kurulduğu fikri ileri sürülmesine karşın yapılan günümüzde araştırmalar kırsal alanda dindarlığın daha fazla olduğunu ve kentleşme arttıkça dindarlığın azaldığını ortaya koymaktadır. Bu konuda F. Hourt'un yaptığı çalışmaya göre tüm Avrupa, Amerika hatta Afrika toplumlarında şehirleşme ile birlikte geleneksel dini yaşantıda büyük düşüş olduğu

[208] Ünver Günay, a.g.e, 2017, s.270.
[209] Ünver Günay, a.g.e, 1996, s.175.
[210] Ünver Günay, a.g.e, 1996, s.177.

gözlenmiştir. Köylerdeki ve küçük yerleşim birimlerindeki yaşamın bireyi dindarlığa yönelttiği ifade edilmektedir.[211]

2.3.1.4. Kavim ve Millet

Kan bağı ve komşuluk bağlarının yanı sıra ortak tarih ve kültürü paylaşan milletler, akrabalık, anane, dil, kültür ve din topluluklarıdır. Buna mukabil milletlerin kendilerine özgü dini yaşayış şekillerine sahip oldukları bilinen bir gerçektir. Milli dinler, bir milletin sahip olduğu inancın ve dini yaşama şekillerinin karakteristik örnekleridir. Kabileler bir araya gelip tek bayrak altında birleşerek milletleri meydana getirmiş ama bu durum genellikle dinin katkısıyla olabilmiştir. Ailelerde ve klanlarda olduğu gibi kabileler de bireylerinin kendileriyle samimi bir ilişki içinde olduğu kutsal bir bağ ile içtenlikle bir araya gelmiş olduklarını hissetmektedirler.[212]

Bireyin dini inancının ve tutumlarının oluşmasında onun yetiştiği toplumun kültürünün doğrudan etkisi bulunmaktadır. Nitekim içerisinde yaşanılan toplumun kişinin dini hayatına etkisi konusunda yapılan araştırmalar insanın içinde yaşadığı toplumun, ait olduğu meslek grubunun, bulunduğu toplumsal sınıfın onun din anlayışını, dini tutumlarını, yaşayışını ve davranışlarını etkilediğini ortaya koymaktadır.[213]

2.3.1.5. Cinsiyet ve Yaş Üzerine Kurulmuş Birlikler

Organik bağlarla dini bağların kesiştiği grup şekillerinden biri de cinsiyet ve yaş grupları olarak kabul edilmektedir. Nitekim zemine ve zamana göre yaşıt olan ya da aynı cinsiyete mensup olan bireyler sıkı bir şekilde birbirine bağlanarak dini birlikler meydana getirebilirler. İlkel kültürlerde bu durumun örnekleri mevcuttur. Doğu ve Batı Afrika toplumları, Polinezya, Malezya, Avustralya, Meksika ve Amerikan yerlileri ile eski Yunan ve Roma'da tamamen veya kısmen yaş temelli tapınma gruplarına rastlamak

[211] Şahin Doğan, "Dini Tutumların Oluşmasına Etki Eden Sosyo-Kültürel Faktörler", **Toplum Bilimleri Dergisi**, Cilt.4, Sayı.8, (2010), s.117.
[212] Niyazi Akyüz ve İhsan Çapcıoğlu, a.g.e, s.470.
[213] Abdülkadir Çetin, "Kur'an Kurslarına Giden Kadınların Dindarlık Algıları: Normatif ve Popüler Dindarlık Üzerine Nicel Bir Araştırma", **EKEV Akademi Dergisi**, Sayı.58, (2014), s.534.

mümkündür. Ayrıca İslam tarihindeki fütüvvet grupları bu gruplar dahilinde ele alınabilir. Nitekim İhvan-ı Safa Topluluğu da bireyleri yaşlarına göre sınıflandırmıştır.[214]

Gerek tarihi sürece gerekse güncel duruma bakıldığında erkeklerin kadınlara nazaran daha fazla dini nitelik taşıyan cinsiyet ve yaş grupları oluşturdukları görülmektedir. Kadınlar ve erkekler arasındaki grupsal bölünmenin din üzerinde de etkisi görülmektedir. Nitekim Eski Yunan'da Herkül erkeklerin, Afrodit ise kadınların koruyucusu olarak görülmekteydi. Birçok toplumda ergenlikten yetişkinliğe geçiş çeşitli törenlerle gerçekleştirilmekte ve çocuklar ya da gençlerin oluşturdukları yaş gruplarındaki bireyler kendilerini toplumdaki diğer bireylerden ayırabilmek amacıyla özel başlıklar takmakta veya özel semboller taşımaktadırlar.[215]

Günümüzde Türkiye'de de yaş temelli birlikler mevcuttur. Vizyonlarını gençleri donanımlı bir şekilde yetiştirerek ülkelerine, geleceklerine ve dinlerine sahip çıkmak olarak açıklayıp, onların yazarlık yönünü geliştirerek insanlığa iyi fikirler sunması için önlerini açmaya çalıştığını belirterek faaliyetlerini sürdüren İmam hatip temelli kuruluşlar bu kategoride sayılabilecek topluluklardandır.[216]

2.3.2. Sırf Dini Gruplar

Çalışmamızda bu kısma kadar ele alınan toplumsal ve dini oluşum şekilleriyle modern toplumlara nispeten daha az karmaşık toplumlarda karşılaşılmaktadır. Şimdi üzerinde duracağımız grupları nispeten ileri kültürlerde görmekteyiz. Bu grupların modern toplumlarda daha sık görülmesinin iki sebebi vardır; bunların ilki toplumsal, siyasi ve kültürel yapının hızlı bir şekilde değişmesi, ikincisi ise bireylerin ve grupların dine dair tecrübelerinin artıp zenginleşmesidir.[217]

Sosyal yapılar olarak aile, klan ve kabilenin üye sayısının artması, onun dini durumunda mecburi bir farklılaşmaya neden olmasa bile ibadetlere ait bir takım etkinliklerde değişikliklere ve ayrışmalara yol açabilir. Bir araya geliş amacı itibariyle

[214] Ünver Günay, a.g.e, 2017, s. 276.
[215] Ünver Günay, a.g.e, 1996, s.180.
[216] Genç İmam Hatipliler'in Vizyonu, 2017, http://gencimamhatipliler.com/genc-imam-hatiplilerin-vizyonu-h295.html (28 Temmuz 2018)
[217] Niyazi Akyüz ve İhsan Çapcıoğlu, a.g.e, s. 471.

üyelerini erginliğe geçiş merasimi ve diğer uygulamalar hakkında bilgilendirmek, onların isteklerine cevap vermek gibi durumlarla ilgilenen yaş grupları zaman içerisinde değişikliğe uğrayabilirler. Sahip olunan mesleğin, yapılan işin, zenginliğin ve toplumsal statünün artan ve farklılaşan değeri dini düşünce, faaliyet ve sistemli bir yapı haline gelmede değişmelere sebep olabilir. Savaşlar ve doğal afetler neticesinde toplumsal liderlerin aldığı önemli kararlar da grubun dini davranışına etkide bulunabilir. Geleneksel dinde ortaya çıkan değişmeler bu şekildeyken modern dönemde ortaya çıkan değişmelerin ve din kaynaklı gruplaşmaların başlıca sebepleri; ekonomik etkenlerin yanında geleneksel yapıların çözümlenmiş olması, toplumsal yabancılaşma, yatay ve dikey hareketliliktir.[218]

Sırf dini gruplar üyelerini her şey bir tarafa, temel olarak din kardeşliği ile birbirine bağlayan sosyal yapılardır. Bu tür gruplarda manevi bağlar doğal bağlardan çok daha güçlüdür. Nitekim bu gibi gruplarda üyelerin birbirleriyle ilişkileri "din kardeşliği" şuuruna göre şekillenmektedir. Bu şuurun neticesinde grup üyeleri için akrabalık bağları daha geri planlara itilir. Sırf dini grupları geleneksel gruplardan ayıran en belirgin özellik, bu grupta eski inançların, gelenek ve göreneklerin ya tamamen ya da kısmen ortadan kalkmış olması veya başka bir forma dönüşmesidir. Bu gruptakiler, ortak dini ayin ve merasimlerle birbirine sıkı sıkıya bağlanır ve dış dünyaya yani kendilerine yabancı olan herkese yeni bir tavır takınır, tutum geliştirirler. Buna bu mukabil, grup üyelerinin dış dünyaya kendilerini kapatması onların kendi içlerinde birbirlerine daha da bağlanmasına sebep olmaktadır. Geleneksel ve doğal grupların baskıları neticesinde sırf dini gruplar kendi içine kapanarak gizli topluluklar haline gelmeye mecbur kalmaktadırlar. Bununla birlikte grup içerisindeki cinsiyet ve yaş etkenleri ve bunun sonucundaki ayrışmalar grubun yapısına zarar vermemektedir.[219]

Geleneksel dini gruplardan farklı olarak sırf dini grupların yeni öğretilere sahip olma, birlikte yapılan tapınma, törenler ve fikri yapı bu grupların bir araya gelmesine sebep olan faktörlerdir. Bu gruplar geleneksel sosyal yapılarda mevcut olmayan bazı niteliklere sahiptir. Bunların en önemlileri; yeni bir dünya görüşü, yani sosyal model ve

[218] Adem Efe, a.g.e, s. 37.
[219] Ünver Günay, a.g.e, 2017, s.277.

öncekilere nazaran bazı değer ve kurallar ortaya koymalarıdır. Sayılan nitelikler genellikle grup içerisinde birleştirici ve bütünleştirici unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. [220]

Genel olarak bakılacak olursa doğal dini gruplarla sırf dini gruplar arasındaki en belirgin farklardan biri, sırf dini grupların misyoner olma özelliğidir. Başlangıçta bir elin parmaklarını geçmeyecek sayıda üyeye sahip olan bu gruplar, zamanla artan katılımlar neticesinde büyümeye başlarlar. Bu büyümenin hangi yolla olduğu gruptan gruba değişiklik göstermektedir. Örneğin sırf dini grupların bazıları misyonerlikle, bazıları irşat ve davetle, bazıları cihatla, bazıları ile sirayet ile büyürler. Günümüzde en çok mensuba sahip dinler incelendiğinde mutlaka yukarıda sayılan bazı aracı yöntemler ile genişlediği görülecektir. Bu hususa İslam'ın temas, irşat ve tebliğ yoluyla yayılması örnek olarak verilebilir. Bu grupların bir lidere sahip olması, bu liderin üyeleri bir şekilde etkisi altına alması ve üyelerin onun direktifleri doğrultusunda hareket etmeleri de onların ayırıcı bir özelliğidir. Nitekim tarihsel süreçte dinlerin belli şahsiyetlerin oynadığı roller sonucunda bugünkü seviyeye geldikleri görülecektir. Bu şahsiyetler faaliyetlerdeki ve toplumsal yapıdaki değişiklikleri, inanç ve tapınmada heyecan meydana getirmeleri, vahiy ve ilham aracılığı ile üyelerini fikri olarak şekillendirmeleri ile bu grupların büyümelerini sağlamışlardır. Bu kişiler uzak doğu dinlerinde hoca ya da üstat, İslamiyet'te peygamber olarak telakki edilirler. [221]

Sırf dini gruplarla alakalı önemli bir konu da onlardan bazılarının içerisinde oluştukları toplumların geleneksel dinlerini ortadan kaldırarak onun yerine geçmek ve ardından yayılarak bazılarının kapalı bir topluluk iken farklı bölgelere göç ederek kendileri için uygun yerler bulmaları, bazılarının ise milli bir niteliğe sahipken yeni fikri gelişmelerle evrensel bir konuma erişmiş olmalarıdır. İslam dini yukarıdaki durumların ilkine, Yahudilik ise ikincisine örnektir.[222]

Bireylerin sırf dini gruplara katılımı konusunda mensup oldukları dinin etkisi bulunmaktadır. Örneğin Hristiyanlığın yaygın olduğu Batı dünyasında din, direkt olarak

[220] Adem Efe, a.g.e, s. 39.
[221] Niyazi Akyüz ve İhsan Çapcıoğlu, a.g.e, s. 472.
[222] Ünver Günay, a.g.e, 1996, s. 181.

kilisenin kurumsal yapısına yani gruba bağlılık olarak algılanmaktadır. Halbuki İslam'ın egemen olduğu Türk toplumunda din, kilise gibi yetke sahibi bir kuruma bağlı olmak şartına bağlı değildir. Toplumuzda din, Allah'a inanç ve onun göndermiş olduğu dinin gerekliliklerini yerine getirmek olarak anlaşılmaktadır. Bu durumda ise dini bir gruba katılım sadece kişisel bir tercih olup dini açıdan bir zorunluluk taşımamaktadır.[223]

2.3.2.1. İlkel ve Milli Dinler Bazında Sırf Dini Gruplar

Sırf dini gruplarla hem ilkel dinler ve toplumlar hem de milli dinler düzeyinde karşılaşıldığı belirtilmişti. Sırf dini gruplar bu başlık altında iki temel tür olarak incelenecektir. Bunların ilki gizli dini topluluklar, ikincisi ise sır topluluklarıdır.

2.3.2.1.1. Gizli Dini Topluluklar

Ortaya çıkışı mitolojik dönemlere dayandırılan gizli topluluklar hakkında birçok yorum yapılmış ve ürün ortaya koyulmuşsa da bahsi geçen terim tam anlamıyla açıklanamamıştır. Bu sınıflandırmaya dahil edilen sır kültleri, dini/mesleki grupları, bazı tarikatlar ve siyasi ya da düşünsel birçok topluluk vardır. Toplum genelinde mevcut olan dini deneyimden farklı deneyimlere ve ekstra şartlara sahip olan tüm bireyleri kabul eden bu topluluklar, yaş, meslek ve cinsiyet birliklerinden farklıdır. Afrika'da bulunan gizli topluluklar ile ilgili çalışmalar yapan Hambley bu konuda şu tipleri sıralamaktadır: a) Yaş ve cinsiyet yakınlığı temeline bina edilmiş tipler; b) Bir kabul merasimi ile alakalı tipler; c) Mensuplarının yaşam ve mal varlıkları üzerinde söz sahibi olan, siyasi bir amacı olan tipler; d) Ekonomik farklılaşma amacıyla kurulan ve üye olmak için belirli bir ücreti olan tipler. Ona göre bu sayılanlardan sadece ikincisi gerçekten gizli topluluk terimini anlam olarak karşılamaktadır. Butt Thompson ise toplulukları; dini topluluklar (hukuki, dini, yasaklayıcı, muhafaza edici, arıtıcı), vatansever (tarımsal, işbirliği, spor, savaş, ticaret) ve yıkıcı topluluklar olarak sınıflandırmaktadır.[225]

İslamiyet'teki Karmatilik, Batınilik, İsmailililik ve Hasan Sabbah'ın kurmuş olduğu Haşhaşilik gizli topluluklara örnek olarak verilebilir. Yine bu bağlamda Dürzi ve

[223] Sevde Düzgüner, "Dini Gruplara Yönelmenin Psiko-Sosyal Analizi", Yusuf Şevki Yavuz (Ed.), **Beklenen Kurtarıcı İnancı**, İstanbul: KURAMER Yayınevi, Şubat 2017, s. 283-284.
[225] Adem Efe, a.g.e, s.41.

Nusayri cemaatleri de kökeni itibariyle gizli topluluklardır. Aynı şekilde Hristiyanlığın başlangıcında gelişmiş olan Gnostisizm de gizli topluluklara örnek teşkil etmektedir. Günümüzde mevcudiyetini devam ettiren en önemli gizli topluluk Masonlardır. Nitekim insan doğası itibariyle esrarengiz ve gizli olarak gördüğü şeylere karşı daima merak içinde olmuş ve ona meyletmiştir. Buna mukabil gizli topluluklar meydana getirerek ya da hali hazırda mevcut olanlarına katılarak sadece belli bir zümrenin paylaştığı ve öteki insanlara kapalı, sırlı kutsal bir mekan gibi koruma amacı gütmüştür.[226]

Yahudilikteki Esseniler (İssiyim) topluluğu da gizli dini topluluklara örnek teşkil etmektedir. M.Ö. II. ve M.S. I. yüzyıllar varlığını sürdüren bu topluluk hakkında yeteri kadar bilgi günümüze ulaşamamıştır. "Dindar Zahidler" anlamına gelen İssiyim ismini seçen topluluk gizli dini grup kategorisinde kabul edilmektedir. Esseniler Tora'nın emrettiği ibadet ve ayinleri büyük bir özenle yerine getiren, katı bir yaşam disiplini olan, üç yıllık bir adaylık süreci bulunan, eşyaların grup üyelerince ortak kullanıldığı bir topluluktur.[227]

Günümüzdeki tek gizli dini topluluk Masonlar değildir. Evanjelistler, itikadi olarak Luther-Calvin Protestan Hristiyanlığı'nın alt cemaat topluluğunu oluşturan ama uygulama noktasında Protestan ritüellerine uymayan bir tarikat veya misyoner yapılanmasıdır.[228] *"Radikal dinciler hareketi"* olarak bilinmekte olan Evanjelistler, gizli bir Hristiyan topluluktur. Siyonizm'e olan yakınlıkları ve Yahudileri üstün ırk kabul etme fikri onları diğer Hristiyanlardan ayıran temel farklardandır. Öyle ki Evanjelistler Yahudi Siyonizmi'nin günümüzdeki en büyük savunucuları konumundadırlar.[229]

Gizli toplulukların bazı tören ve uygulamaları toprağın bereketinin artmasını ve kendileri için büyük önem taşıyan tanrının lütfunu amaç edinmektedir. Bu töreler aynı zamanda hastaların tedavisi ya da ölülere saygı gösterisinde bulunmak amacıyla gerçekleştirilir. Bunlar köken itibariyle sonsuz mutluluk veya ölümsüzlük isteğine bağlanabilir. Her ne kadar kuruluş amaçlarındaki asıl sebep din olsa da gizli toplulukların

[226] Ünver Günay, a.g.e, 1996, s. 182.
[227] Abdurrahman Küçük, Günay Tümer ve Mehmet Alparslan Küçük, **Dinler Tarihi**, 4. Basım, Ankara: Berikan Yayınevi, 2014, s. 374-375.
[228] Ahmet Kahraman, **Mukayeseli Dinler Tarihi**, M.Ü İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 12. Basım, İstanbul: 2017, s. 340.
[229] Kürşad Berkkan, **Gizli Örgütler ve Tarikatlar**, Eftelya Kitap, 3. Basım, İstanbul: 2016, s. 180-181.

sadece dinden dolayı oluştuklarını söylemek hatalı olacaktır. Onların oluşma sebepleri arasında sağlık arayışı, iktidar hırsı, zenginlik ve korunma ihtiyacı bulunabilir. Ayrıca bu gruplara dahil olma tabii dini gruplardaki gibi normal yollarla olduğu gibi kolay değildir. Üyeler gruba sadece bir tercih veya seçilme sonucunda girebilir. Bu topluluklar dış dünyaya karşı öyle kapalıdır ki ilke ve adetlerinin korunması için inanç, uygulama ve teşkilat üyeler tarafından bir statüye bağlanır.[230]

Gizli dini toplulukların üyeleri her ne kadar temelde din bağı ile birbirlerine bağlı olsalar da bu gruplar belli sebepler neticesinde asıllarından uzaklaşabildikleri gözlemlenmiş bir gerçekliktir. Amerika ve Okyanusya'da bu durumun örneklerine rastlamak mümkündür. Örneğin Okyanusya'daki Aroi gizli dini topluluğu zaman içerisinde bir komedi oyunları grubu haline gelerek aslını kaybetmiştir.[231]

Gizli dini topluluklar yapıları itibariyle üçe ayrılmaktadır:

a) Lider, peygamber, yenilikçi gibi isimler altında *"kişisel yol göstericiliğe dayanan"* gizli topluluklar. Yunan ve İsrail tarihinde bunların örneklerine rastlanabilir. Bu topluluklara "*karizmatik"* birlikler de denilebilir.

b) Bir din içinde *"ayrışma sonucu meydana gelen"* gizli dini topluluklardır. İslamiyet'teki *Batınilik, İsmaililik, Sabbahiye, Karmatiye, Hürremiye, İhvan-ı Safa* gibi gruplar bu duruma örnek teşkil etmektedir.

c) "Hiyerarşik düzene bağlı" gizli dini topluluklar.[232]

2.3.2.1.2. Sır Cemiyetleri

Sırf dini grupların diğer bir türü Sır Cemiyetleridir. Sır cemiyetlerine gelişmiş eski kültürlerde ve Polinezya gibi ilkel kültürlerde rastlanır. Birçok konuda gizli dini topluluklara benzediği için ikisi arasında kesin bir ayrım yapmak kolay değildir. Sır cemiyetlerinin çoğunlukla karmaşık kültürlerde gelişmesi, gizli toplulukların belli bir kurucusu olmadığı halde bunların efsane haline gelmiş kurucularının olması, ilkel dini

[230] Adem Efe, a.g.e, s. 42.
[231] Ünver Günay, a.g.e, 2017, s.280.
[232] Ünver Günay, a.g.e, 1996, s.184.

topluluklara nazaran öğreti, detaylı tören ve merasimleri bulunması ve dayanışma duygusunun üst düzeyde olması onu gizli dini topluluklardan ayırmaktadır. Yaş ve cinsiyet gruplarından bariz bir surette farklı olan sır cemiyetleri genellikle din temelli olmalarına karşın bazen de siyasi, toplumsal ve iktisadi temele dayanabilir. [233]

Bilhassa antik greko-romen dünyasında sır kültlerine oldukça sık bir şekilde rastlanmaktadır. Eski Yunan'da karşılaşılan sır gruplarını iki temel başlık altında toplamak mümkündür. Bunların ilki köken olarak da Yunanlı olanlardır. Örneğin; *Elozis*, *Dionizos* ve *Orfizm* gibi sır dinleri bu kategoriye dahildir. Diğer bir kategori ise kültür karışması dönemi olan Hellenistik devirde doğudan gelen ve zamanla Yunanlı hale gelen *Kibele*, *Attis*, *Oziris* ve *Adonis* kültleri gibi ibadetlerle meydana gelenlerdir. Roma'daki sır cemiyetleri ise çoğunlukla oraya dışarıdan gelmişlerdir. Bu bağlamda *Elözis, Kibele, Attis, İzis, Öziris* ve İran'ın *Mitra* kültünün Roma'da taraftar bulmuştur. Fakat bu dinler Roma dini için bir risk olduğundan dolayı miladi 186 yılında oldukça kanlı bir şekilde yasaklanmışlardır.[234]

Sır cemiyetlerinin doğrudan bireylerin ruhlarına hitap etmeleri onların mühim bir özelliğidir. Doğal dini gruplara doğum sonucunda doğrudan dahil olunduğu halde sır cemiyetlerine sadece belli seçimler sonucunda girilmektedir. Bu bakımdan sır cemiyetleri genel halk dinlerine kıyasla daha ileri bir aşamayı ifade etmektedir.[235]

2.3.2.2. Evrensel Dinler Düzeyinde Sırf Dini Gruplar

Sır cemiyetlerinin kesin olarak gözlemlenmese de kuruluşlarını efsanevi ya da tarihi bir kişiliğe dayandırdıklarını belirtmiştik. Tıpkı bunun gibi efsanevi veya seçilmiş kişilikler evrensel dinlerin en bariz özelliğidir. Yani bahsi geçen dinlerin ortaya çıkışı ile ilk dikkati çeken yenilik, kurucu bir kişiliğin mevcudiyetidir. Bundan dolayı onlara kurulu dinler ismi de verilmektedir. Bu bağlamda Konfüçyüs, Buda, Mani, Zerdüşt, Hz. Musa, Hz. İsa ve Hz. Muhammed gibi önemli kişiler birer din kurucusudur. Bu kişilerin başlıca görevleri kurtuluş ve en iyiye erişmeye yönelik fikirleri başkalarına ulaştırmak ve kendisine vahyedilen gerçeği insanlara anlatmaktır. Bu anlamda sırf dini grupların

[233] Adem Efe, a.g.e, s. 43.
[234] Ünver Günay, a.g.e, 2017, s.282.
[235] Ünver Günay, a.g.e, 1996, s.185.

kurumsallaşıp sistemleşmesinde, din kurucuları ve topluluğun ilk üyeleri büyük öneme sahiptir. Sözü edilen bu ilk üyeler "tilmiz", "havari" gibi unvanlarla anılmaktadır. [236]

Sırf dini gruplardaki ilk üyeler topluluğuna bakıldığında, ona mensup olanların yaklaşık olarak aynı sosyo-ekonomik ve kültürel çevreden geldikleri ya da farklı çevrelerden katıldıkları görülmektedir. Din kurucusu bu ilk üyeleri grubu dairesel bir yapıya benzer şekilde etrafına toplamaktadır. Dolayısıyla din kurucusuna en yakın halkada bulunan bu üyeler dinin en gayretli taraftarları olmaktadırlar. Akabinde gruba ilk üyeler kadar yakın olmayan bireyler katılır ve dini grup deyim yerindeyse halka halka genişler. İslam'a bakılırsa Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin vb isimlerin ilk halkayı oluşturdukları görülecektir. Bu bağlamda Ensar ve Muhacir ikinci halkayı, peygamberimiz hayattayken ona tabi olanlar üçüncü halkayı meydana getirdiği düşünülebilir. Din kurucusunun etrafında birleşen bu ilk üyeler topluluğu daha sonra sistemleşerek ümmet veya kilise haline gelecek olan dini grubun ilk tohumlarını oluşturmaktadırlar. [237]

İnsanların yeni dini gruba girmelerinde birçok faktör olduğu gibi bunlardan biri de grup kurucusunun şahsiyetidir. Dini liderler kişiler üzerinde çeşitli tesirler bırakarak onların gruba dahil olmasını sağlar. Bu bağlamda Max Weber liderin bu etkisini açıklamak için "karizma" tabirini tercih etmektedir. Kelime olarak "tanrı vergisi" anlamına gelen karizma sözcüğü, peygamber ve dini liderlerde bulunan doğaüstü kabiliyet ve kişilik özelliklerini ifade etmek için kullanılır.[238]

Dini topluluğu etrafında tutan karizmatik liderin ölümüyle grubun yapısında esaslı bir değişikliğe sebep olacaktır. Grubun dağılma ya da en azından parçalanma tehlikesine karşı din kurucusunun en yakınındaki takipçilerinden biri liderlik görevini üstlenir. Fakat asla din kurucusunun yerini almak mevzu bahis değildir. Nitekim hiçbir peygamberin veya dini liderin yerini alan bir şahıs böyle bir iddiaya sahip değildir. Çünkü din kurucusunun kendine özgü bir kişiliğe sahip olduğu kabul edilmiş bir gerçekliktir ve onun yerinin asla doldurulamayacağına inanılmaktadır. Bunun akabinde dini grubu

[236] Adem Efe, a.g.e, s.46.
[237] Asım Yapıcı, **Din Kimlik ve Önyargı**, Karahan Kitabevi, 1. Basım, Adana: 2004, s.105.
[238] Mehmet Ali Kirman, a.g.e, s.124.

ayakta tutan şey artık karizma değil dini esaslardır. Bu bağlamda Hz. Muhammed'in veda hutbesinde inananlara sımsıkı sarılmalarını tavsiye ettiği Kur'an- Kerim ve kendisinin sünneti bu duruma örnektir.[239]

Dini topluluk geldiği aşama itibariyle üyelerinin artması ve cemiyetin genişlemesi nedeniyle toplumsal ve kültürel değişimlere paralel olarak yeniden gözden geçirilir ve yeni toplumsal, ekonomik, kültürel duruma uyum sağlar hale gelir. Yine bu aşamada dinin sahip olduğu sözlü gelenek yazılı hale getirilir ve kitap halinde toplanır. Dini inanç esasları yeni ve köklü açıklamalara erişirler. Varılan son noktadan itibaren yapılacak olan her yeni açıklama ve görüş resmi dinden ayrılma ve onu tahrif etme olarak değerlendirilir.[240]

2.3.2.3. Teşkilatlanma Bakımından Dini Gruplar

Dinin ve dini grubun mevcudiyetini devam ettirebilmesi ve vermek istediği mesajları daha geniş halk kitlelerine ulaştırmak için tüm evrensel dinlerde bir dini teşkilat görmek mümkündür. Bu, dinin sistemleşip kurumsallaşması için gerekli olan koşuldur. Nitekim kurumsallaşma bir toplumun varlığını idame ettirebilmesi için mutlaka gereklidir.[241]

Bu bağlamda dinler mevzu bahis olduğunda iki çeşit teşkilatlanmadan söz edilebilir; bunların ilki *"maksimum teşkilatlanma"* diğeri ise *"minimum teşkilatlanma"*dır. Maksimum teşkilatlanmada geleneğin kesin olarak kabul edilmesi söz konusudur. Bunun sebebi ise karizmanın devam etmesidir. Bu tür teşkilatlanma hiyerarşik teşkilatlanmaya dayanmaktadır. Roma Katolik Kilisesi, Yunan Ortodoks Kilisesi, İngiliz Anglikan Kilisesi, Tibet Lamaizmi ve Brahmanizm bu gibi teşkilatlanmalara sahiptir. Minimum teşkilatlanma ise maksimum teşkilatlanmanın aksine, yapı içerisinde disiplini ve normları reddeder ve tüm inananların eşitliğini savunarak dini ibadetlerdeki vazifelerin belli bir zümrenin tekeline verilmesine karşı çıkar. Bu tür teşkilatlanmaya sahip olan dinler, başlangıç idealine dönmeyi amaçlayan manevi kardeşlik tarafından temsil edilir. İslamiyet, Şiilik başta olmak üzere bazı mezheplerdeki yarı hiyerarşik seviyede

[239] Ünver Günay, a.g.e, 2017. s. 291.
[240] Ünver Günay, a.g.e, 1996, s 191.
[241] Niyazi Akyüz ve İhsan Çapcıoğlu, a.g.e, s.473.

teşkilatlanma olmasına karşın minimum teşkilatlanmanın karakteristik özelliklerine sahiptir. Aynı şekilde keşiş topluluğu arasında hiçbir hiyerarşinin olmadığı Budizm'in ilk zamanları da minimum teşkilatlanmaya örnek olarak verilebilir.[242]

2.4. İSLAM MERKEZLİ DİNİ GRUPLAR

Çalışmamızda şimdiye kadar anlatılan grup çeşitlerinde herhangi bir din ayrımına gidilmemiştir. Bu noktada içerisinde bulunduğumuz coğrafya, çalışmamızın yapıldığı bölge ve ilerleyen bölümlerde anlatılacak olan dini grup yapılarının İslam dininde daha belirgin olarak görülmesinden dolayı İslam merkezli dini gruplar başlığı uygun görülmüştür.

Tarihsel süreçte ana dini grup içerisinde çeşitli itiraz ve protestolar meydana gelmiştir. Bu itiraz ve protestolar iki şekilde gerçekleşmektedir: Bunların ilki *"bireysel itirazlar"*, ikincisi ise *"kollektif itirazlar"*dır. Bireysel itiraz, genellikle dinin emirlerini tüm detaylarıyla yerine getiren insanlarda görülmektedir. Bu kişiler, dine mensup diğer kişilerin dinin emirlerini tam olarak yerine getirmediğini iddia ederek onlardan ayrı düşer. Bunun sebebi dini vazifelerini hakkıyla yerine getirme isteğidir. Birçok dinde bu durumun örnekleriyle karşılaşmak mümkündür.[243]

Kollektif itiraz ise bireysel itiraza diğer bireylerin de destek vermesi ve ayrı bir grup oluşturması sonucu meydana gelen itirazlardır. Tüm dinlerde görülen mistik hareketlerin büyük oranda kollektif itirazın sonucu olduğunu söylemek mümkündür. İslam'daki sufi topluluklar ve tarikatlar, Şii ve Harici mezhepleri, Yahudilikteki Kabalizm ve Şassidizm, Zen Budizmi, Hristiyanlıktaki Püritanizm ve Revivalizm kollektif itirazlar sonucu ortaya çıkmışlardır.[244] Özellikle Hristiyanlıkta inanç esasları, ibadetler ve dini yapılanmaya yönelik itirazlardan dolayı birçok alt grup meydana gelmiştir. Bu bakımdan Doğu Kilisesi-Batı Kilisesi, Ortodoksluk-Katoliklik ve Katoliklik-Protestanlık arasında ciddi fikri ayrılıklar ve çekişmeler vuku bulmuştur. Kiliseler arasındaki ayrılıkların boyutu noktasında İstanbul ve Balkanlardaki Ortodoksların "buralarda Kardinal külahı görmektense Osmanlı (Müslüman) sarığı

[242] Niyazi Akyüz ve İhsan Çapcıoğlu, a.g.e, s.474.
[243] Ünver Günay, a.g.e, 1996, s.196.
[244] Niyazi Akyüz ve İhsan Çapcıoğlu, a.g.e, s. 475.

görmeyi tercih ederiz" şeklindeki söylemleri Katoliklerin asimilasyon politikalarına karşı gösterdikleri tepkiyi ortaya koymaktadır.[245]

Ana dini gruba yöneltilen itiraz ve protestolar dört başlık altında toplanabilir. Bunlar:

1) Din Teorisi Konusundaki İtirazlar

2) Tören Usülleri ve İbadet Şekilleri Konusundaki İtirazlar

3) Dini Örgütler Hususundaki İtirazlar

4) Ahlaki Kurallar ve Yaşantılar Konusundaki İtirazlar[246]

Kollektif itirazlar sonucunda ana dini grubun içerisinde alt gruplar ortaya çıkmaya başlamaktadır. Aslında bu durum, dini itirazların grup oluşturucu özelliğinden dolayı meydana gelmektedir. Ana dini gruba itiraz edenlerin her ne kadar aslında ana gruptan ayrılma gibi bir hedefleri olmadığı ihtimali olsa da, iç ve dış bazı etkenler neticesinde; öğreti, ibadet, teşkilat ve ahlak gibi konularda görüş ayrılıkları sebebiyle ayrılıklar ortaya çıkmaktadır.[247]

Bu noktada dini gruba yöneltilen itirazların ve protestoların sonuçlarından olan tarikatlar ile cemaat yapılanmalarının birbiri ile karıştırıldığı görülmektedir. Ülkemizde belli dönemlerde dini uygulamalara yapılan sınırlandırmalardan dolayı toplumsal değişimler meydana gelmiştir. Bahsi geçen toplumsal değişimlerden kaynaklanan sebeplerden ötürü insanlar manevi ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla çeşitli yollar denemiştir. Geleneksel tarikat yapılarından farklı olarak vakıf, dernek ve eğitim kurumları adı altında çeşitli dini gruplar ortaya çıkmış ve ortaya çıkan bu dini gruplar "cemaat" olarak adlandırılmıştır. İşlevsel açıdan cemaatler, tarikatlardan farklı olarak eğitim ve kültür alanlarında faaliyet yürütmüşlerdir.[248]

[245] Asım Yapıcı, a.g.e., s.117.
[246] Adem Efe, a.g.e, s.53.
[247] Niyazi Akyüz ve İhsan Çapcıoğlu, a.g.e, s. 476.
[248] Sevde Düzgüner, a.g.e., s.283.

Kollektif itiraz sonucunda ortaya çıkan alt gruplar şu şekilde sıralanabilir: a) Züht ve takva yönelimli gruplar, b) Manevi kardeşlik birlikleri, c) Mezhepler, d) Tarikatlar, e) Cemaat yapılanmaları, f) Sanal Cemaatler.

2.4.1. Züht ve Takva Yönelimli Dini Gruplar

Farklı büyük dini yapılarda ortaya çıkan ve ana dini gruptan ayrılmayı düşünmeyip dini emirlerin daha samimi, daha yoğun ve daha dindar bir şekilde zühd ve takva ile yerine getirilmesini amaçlayan ve ana dini grubun tamamının bu gruba katılmasını isteyen buna mukabil sağlam bir teşkilata sahip olmayan dini gruplardır. J. Wach bu grupları "collegium pietatais" olarak isimlendirmektedir. Wach'a göre bu gruplar daha manevi ve ahlaki mükemmelliğe kavuşmayı amaçlar. Bundan dolayı Wach tarafından ileri düzeyde disiplin, şiddetli bir dindarlık ve vecd ile karakterize edilmişlerdir.[249]

İslam'da ilk zühd ve takva hareketlerinin başlatıcısı olarak Emeviler'in dünya düşkünlüğüne itiraz edip dünyadan el etek çeken Hasan-ı Basri kabul edilmektedir. Daha sonra gelen Fudayl b. İyaz, İbrahim Ethem ve Rabiatu'l Adeviyye gibi isimlerin etrafında meydana gelen topluluklar zühd ve takva gruplarına örnek olarak verilebilir. Bu grupların sahip olduğu anlayışa klasik sufilik ismi de verilmektedir. Bu grupların başlıca özellikleri ise şunlardır: kurucunun ve onun etrafındaki cemaatin ilhamını bulmanın arayışı, kutsal kitabın oluşturmayı hedeflediği ideal topluluğu meydana getirme amacı ve oldukça sağlam bir dayanışma.[250]

2.4.2. Manevi Kardeşlik Birlikleri

İnsanlar arasındaki ortak amaçlar, deneyimler ve tutumlar onları bir araya getirip grup olmalarını sağlayan en önemli faktörlerdir. Bu bağlamda mevcut dini sisteme karşı itiraz ile ana dini tecrübeyi tecdid amacı güden insanların daha içten bir topluluğa meylettikleri bilinen bir gerçektir. Bu grupların üyeleri arasında oldukça sağlam bir manevi kardeşlik duygusu gelişir. İşte bu gibi topluluklara manevi kardeşlik birlikleri adı verilmektedir. Bu tür birliklerdeki kişilerin hedefi ana dini gruptan ayrılmak olmayıp

[249] Ünver Günay, a.g.e, 2017, s. 303.
[250] Adem Efe, a.g.e, s. 55.

tamamen dini emirlere uygun bir yaşam sürmektir. Çoğunlukla dinlerin ilk üyelerinin oluşturduğu gruplar bu birliklere örnek teşkil etmektedir.[251]

2.4.3. Mezhepler

Şimdiye kadar anlatılan topluluklar çoğunlukla ana dini grup içerisinde kalmayı tercih etmiş olan topluluklardır. Fakat ana dini gruba itiraz edenler işi esas topluluktan ayrılmaya kadar götürebilirler. Bu durum tüm dinlerde görülebilmektedir. Çoğunlukla başta ayrılma düşüncesi olmasa da ihtilaflı konular topluluk içerisinde çözülmelere neden olabilir. Nitekim "*dinin aslî veya fer'î hükümlerinin dayandığı delilleri bulmakta ve bunlardan hüküm çıkarıp yorumlamakta otorite sayılan âlimlerin ortaya koyduğu görüşlerin tamamı veya belirledikleri sistem*"[252] olarak tanımlanan mezhep kavramı, ilk olarak teşkilatlanmış büyük topluluktan ayrılmayı, onların anlayışlarından uzaklaşmayı ve kısmen kendine ait bir öğreti oluşturmayı ifade ederken, aynı zamanda ayrılacak bir dini yapı bulunmasa bile mezhebin diğer mezheplerle birlik haline gelmesi anlamlarına gelmektedir. Bu bağlamda Wach'a göre mezheplerin en belirgin özelliklerinden biri onun şiddeti ve bağlılığıdır. Bu şiddet inanca da yansıyabilir. Mezhebin diğer bir belirgin özelliği onun zihniyetidir. Mezhepçi topluluklar geleneğin yerini alan karizmatik otoritelere büyük saygı duyarlar.[253]

Mensching mezhepleri *"dogmatik mezhepler"* ve *"ameli mezhepler"* olarak ikiye ayırmaktadır. Dogmatik mezhepler inanç hususundaki ayrılıklar temeli üzerine bina edilirken, ameli mezhepler ibadet gibi uygulama konusundaki farklılıklardan dolayı ortaya çıkmışlardır. Fakat ameli mezheplerin aslında ekol olduklarını ve bu açıdan mezhepten ayrı tutulmaları gerektiğini belirtmekte fayda vardır. Bu bağlamda İslam'daki birçok fıkıh ve kelam mezheplerinin esasında mezhep değil birer ekol olduğu bilinmelidir.[254]

2.4.4. Tarikatlar

Sözlükte "*gidilecek yol, izlenecek usül ve gidiş*" anlamlarına gelen tarikat kelimesi terim olarak "*Allah'a ulaşmak isteyenlere mahsus âdet, hal ve davranış*"

[251] Niyazi Akyüz ve İhsan Çapcıoğlu, a.g.e, s.477.
[252] İlyas Üzüm, "Mezhep", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/mezhep#1 (2 Kasım 2018).
[253] Niyazi Akyüz ve İhsan Çapcıoğlu, a.g.e, s. 479.
[254] Ünver Günay, a.g.e, 2017, s. 311.

anlamına gelmektedir.[255] Tarikatlar manevi kardeşlik birliklerine nispeten daha ileri derecede olan topluluklardır. Zühd ve takva gruplarının daha sistemli halleri olan ve halk içerisinde düzenli olarak teşkilatlanan tarikatlara her ne kadar İslam ve Hristiyanlık mistisizm anlayışı farklı olsa da hemen hemen tüm dinlerde rastlamak mümkündür. Tarikatlar, dini daha içten ve sıkı olarak yaşama isteği sonucu ana dini bünyeye itiraz eden bireylerin oluşturduğu yapılardır. Nitekim İslam'daki ilk zühd hareketleri de bu amaçla ortaya çıkmış ve daha sonra tarikatlar olarak vücut bulmuşlardır. Bir diğer önemli nokta da, bu gibi hareketlerin başlangıçta bireysel bir toplumdan uzaklaşma şeklinde gerçekleşip daha sonra cemaatçi bir forma kavuşmuş olmalarıdır. Binaenaleyh Hristiyanlıkta üçüncü asırda Mısır'da görülen inzivaya çekilmiş Hristiyan kolonileri, bireysel inzivadan cemaatçi keşişliğe geçişin önemli örnekleridir. [256]

Tarikatlar ana dini gruptan ayrılığı değil bilakis aynı grup içerisinde ama daha yoğun bir dini yaşamı anlatır. Aslında farklı dinlerdeki tarikatlar, aralarındaki bazı benzerliklerin yanında önemli değer farklılıklarına sahiptirler. Nitekim tarikat kelimesinin Batı dillerindeki karşılığı, sufiliğin kurumlaşmış hali olsa da aslında sufiyi Allah'a ulaştıran yol anlamına gelmektedir. Tarikatlarda egemen olan faktör, kutsal dünya ile kutsal olmayan dünyayı keskin sınırlarla birbirinden ayırmaktır. Bu husus tarikatın neden doğal gruplar içerisinde bulunmadığını anlatmaktadır. Tarikatlar karizmatik kişiler tarafından kurulmuştur ve bu kişiler tarikat için çok büyük öneme sahiptir. Nitekim tasavvuf geleneğinde bir şeyhe bağlanmadan tarikatta ilerlemek mümkün değildir.[257]

Burada değinilmesi gereken husus yukarıda belirtildiği üzere cemaat ve tarikatların birbirine karıştırılmasıdır. Kısaca özetleyecek olursak; toplumun büyük çoğunluğu tarafından aynı yapılar olarak bilinmesine karşın tarikatlar ve cemaatler aynı yapılar değildir. Cemaatler faaliyetlerini eğitim ve kültür üzerine yoğunlaştırmışken

[255] Reşat Öngören, "Tarikat", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/tarikat (2 Kasım 2018).
[256] Ünver Günay, a.g.e, 1996, s. 203.
[257] Adem Efe, a.g.e, s. 61-62.

tarikatların amacı, kişinin Allah aşkına ve muhabbetine sahip olabilmesi için onu "masiva" olarak adlandırdıkları dünyalık şeylerden uzak tutmaktır.[258]

2.4.5. Cemaat Yapılanmaları

Günümüzdeki Cemaat yapılanmaları tarihsel süreçteki geleneksel cemaatlere göre belli ölçülerde farklılıklar arz ettiği için bu grupları çalışmamızda ayrı bir başlık altında ele almayı uygun gördük. Cemaat kelimesinin birçok tanımı yapılmış olmakla birlikte biz bunun günümüzde en çok kullanılmakta olanını seçeceğiz. Bu tanıma göre cemaat, *"Aynı dine, aynı Tanrıya, aynı mezhebe bağlı bireylerin aynı amacı gerçekleştirmek için ortak şekilde hareket ettikleri topluluk"* anlamına gelmektedir.[259]

Modernizm ile hayatı büyük bir değişime uğrayan insanlığın yaşam koşulları da bunun doğal bir sonucu olarak değişmiştir. Tarım toplumundan sanayi toplumuna geçişte cemaat kavramı değişikliklere uğramış olmasına rağmen onu, tıpkı geleneksel anlayışta olduğu gibi modern zamanlarda da aynı amacı gerçekleştirmek isteyen bireylerin sığındığı ve *"aidiyet"* hissi duyduğu bir liman olarak görmekteyiz. Yalnız geleneksel cemaatlerden farklı olarak modern cemaatler, sanayileşme ile beraber kentlere göçen insanların büyük çoğunlukla *"din temelli"* olarak oluşturduğu topluluklar haline gelmiştir.[260]

Cemaatlere katılımın sebepleri konusunda Zygmunt Bauman'ın görüşleri dikkate değerdir. Bauman'a göre kelimelerin anlamları ve aktardıkları duygular birbirinden bağımsız değillerdir ve bu bağlamda "cemaat" kelimesi insanlara iyi hisler vermektedir. Kişilerin tatmayı istediği ama bir türlü tadına bakamadığı lezzetlerin hazzını vermektedir. O, cemaatlerin kötü durumlarda sığınılacak sıcak ortamlar olduğunu ifade etmektedir.[261]

Büyükkara'ya göre Türkiye'deki cemaat yapılanmaları radikal olanlar ve olmayanlar şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Ona göre ülkemizdeki radikal yapıların gençliğe

[258] Zeki Sayman, **Din Sekülerleşme Cemaatler**, 1. Basım, Konya: Nüve Kültür Merkezi Yayınları, 2005, s.37.
[259] İbrahim Akkaş, **Sanal Cemaatler**, Doğu Kütüphanesi Yayınları, 1. Basım, İstanbul: 2015, s.76.
[260] İbrahim Akkaş, a.g.e., s. 78.
[261] Zygmunt Bauman, **Cemaatler**, Nurdan Soysal (çev.), Say Yayınları, İstanbul, 2016, s. 7.

dayalı dinamik gruplar olması, dergiler, dernekler ve vakıflar etrafında yoğunlaşması onun belirgin özelliklerindendir.[264]

Büyükkara'ya göre radikal hareketler Selefiyye kökenli olabileceği gibi modernist de olabilmekte, legal ya da illegal çalışabilmektedir. Bu gruplar milli kimliği önceleyebileceği gibi evrenselci de olabilmektedir. Şiddeti yöntem olarak benimseyebileceği gibi şiddete karşı kesin olarak tavır da alabilmektedir. Fakat incelendiğinde görülecektir ki Türkiye'deki radikal grupların neredeyse tamamı şiddet karşıtı bir tavır sergilemektedir. Legal grupların ise hiçbiri şiddeti yöntem olarak seçmemektedir.[265]

2.4.6. Sanal Cemaatler

Cemaat kavramı genel anlamda cemaat mensuplarının paylaştıkları bir amaca ve çoğunlukla da kolektif bir kimlik duygusuna dayanan bilinçli şekilde oluşturulmuş birlikleri ifade etmektedir. Cemaat teriminin sosyolojik olarak kesin bir tanımının yapılmamış olması onun durağan değil dinamik olduğunun bir göstergesidir. Nitekim bu dinamizm cemaat adı verilen olgunun günümüz modern dünyasında da varlığını devam ettirmesini sağlamış ve zamanın şartlarına uyum sağlamasını beraberinde getirmiştir. Fakat bu noktada eleştirilen husus cemaat kavramının en belirgin özelliği olan sıcak ilişkilerin internet ortamında ne kadar gerçekleşebileceği ve dolayısıyla internetteki bu birlikteliklere cemaat denip denemeyeceği durumudur. Akkaş bu noktadaki tartışmaları en alt seviyeye indirecek olan şeyin cemaat kelimesinin başına getirilecek olan "sanal" kelimesi olduğunu belirtmektedir.[266] O, sanal cemaatleri; *"internet teknolojisinin yaygınlaşması ve içeriğin zenginleşmesi sonucunda gerçek hayatta yaşanan ilişkilerin sanal ortama taşınması veya sanal alemde yeni ilişkilerin inşası"* şeklinde tanımlamaktadır.[267]

Bu bağlamda Robins sanal cemaatleri *"Hayatta kalmak için geliştirilen karmaşık ve becerikli stratejiler"* şeklinde tanımlamaktadır. Rheingold'a göre "kolektif şuur" ve "grup düşüncesi deneyimi" sanal cemaatlerin özellikleri olarak ifade

[264] Mehmet Ali Büyükkara, a.g.e., s. 255.
[265] Mehmet Ali Büyükkara, a.g.e., s. 255-256.
[266] İbrahim Akkaş, "Çok Yüzlü İlişkiler Ağında Kimlikler ve Sanal Cemaatler", **Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı.2, (2013), s. 42-43.
[267] İbrahim Akkaş, a.g.m., s. 39.

edilmektedir. O, sanal cemaatlerde, eski dayanışma ve cemaat şekillerinin benzetim yoluyla korunmaya çalışıldığını belirtmektedir.[268]

Akkaş, sanal cemaatleri cazibeli kılan en önemli faktörlerden birinin onun modernlikle beraber gelen tüm maskeleri bir kenara bırakmayı kolaylaştırması olduğunu belirmektedir. Bu topluluklar insanları baskılardan kurtarmakta ve onları rahatlatmaktadır. Nitekim sanal cemaatler anonim bir yapı arz etmektedir. İnsanlar orada gerçek adlarını değil takma isimler kullanmakta ve gerektiğinde bu sahte kimliğinin ardına saklanmaktadır. Toplumsal kontrol olmadığı için reel hayatta çekingen olan insanların sanal cemaatlerde son derece sosyal olabileceği ifade edilmektedir.[269]

[268] İbrahim Akkaş, a.g.e., s. 91.
[269] İbrahim Akkaş, a.g.e., s. 101-102.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
ARAŞTIRMANIN YÖNTEM VE TEKNİKLERİ

3.1. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmamız için yöntem olarak tanımlamaya, çözmeye, yorumlamaya ve anlamla alakalı terimlere ulaşmaya çalışan tüm teknikleri kapsayan bir sürecin adı olan nitel yöntem[278] seçilmiştir. Çalışmamızda grup olarak ikinci bölümde anlatılmış olan radikal kavramına uyan dini gruplar tercih edilmiştir. Bu dini gruplar tamamen legal şekilde dernek veya vakıf olarak faaliyet yürüten, yasadışı herhangi fiil ve söyleme sahip olduğuna dair bulgu olmayan, aynı şekilde şiddete yöneldiğine dair bulgu bulunmayan, sadece düşünsel açıdan radikal tanımına uyan gruplardan seçilmiştir. Çalışma grubunun belirlenmesi noktasında amaçlı örneklem yöntemi seçilmiştir. Katılımcılara ulaşmada nitel örneklem yöntemlerinden amaçlı örneklemin alt başlıklarından olan önceden belirlenmiş bir dizi ölçütü karşılayan tüm durumların çalışması olarak kabul edilen[279] ölçüt örnekleme ve ilk görüşülen kişilerin önerisi temeline dayanan kartopu ya da zincir örnekleme yöntemi[280] kullanılmıştır. Ölçüt olarak radikal dini gruplara katılıp ayrılma şartı belirlenmiştir. Araştırmamızda nitel araştırma desenlerinden olgu bilim/fenomonoloji deseni kullanılmıştır. Olgu bilim/fenomonolojik yaklaşım belli bir fenomeni tecrübe etmiş olan tüm katılımcıların ortak özelliklerinin tanımlanması esasına dayanmakta ve bir olgu ile alakalı kişisel deneyimleri evrensel nitelikte bir açıklamaya indirgemeyi amaçlamaktadır.[281] Katılımcılara yarı yapılandırılmış mülakat tekniği uygulanmış ve veriler bu şekilde elde edilmiştir. Yarı yapılandırılmış mülakat tekniği yapılandırılmış mülakat tekniğine göre daha esnektir. Araştırmacı önceden sorulacak soruların bulunduğu bir görüşme formu hazırlar. Buna mukabil araştırmacı görüşmenin akışına göre konuyla alakalı alt ya da yan sorular sorabilmektedir.[282] Mülakatlar not alma şeklinde ve yüz yüze gerçekleştirilmiştir. Elde edilen veriler içerik analizi tekniği

---

[278] Sharan B. Merriam, **Nitel Araştırma**, Selahattin Turan (çev.), Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2013, s.13.

[279] Ali Yıldırım ve Hasan Şimşek, **Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri**, 12. Basım, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2016, s. 122.

[280] Ali Yıldırım ve Hasan Şimşek, a.g.e., s. 122.

[281] John W. Creswell, **Nitel Araştırma Yöntemleri**, Mesut Bütün ve Selçuk Beşir Demir (çev.), Ankara: Siyasal Yayıncılık, Ankara, 2013, s. 77

[282] Abbas Türnüklü, "Eğitimbilim Araştırmalarında Etkin Olarak Kullanılabilecek Bir Nitel Yöntem: Görüşme", **Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi**, Sayı.24, Güz Dönemi 2000, s. 547.

kullanılarak değerlendirilmiştir. İçerik analizi, *"bir metnin içeriğine odaklanan esnek bir araştırma aracı; içeriğin objektif ve sistematik anlatımı"* olarak tanımlanmaktadır.[283]

Çalışmamızın kavramsal ve kuramsal çerçevesi literatür taraması yapılarak oluşturulmuştur. Katılımcıların mülakatta verdikleri yanıtların değerlendirildiği bölüm araştırma soruları çerçevesinde oluşturulmuştur.

3.2. Araştırmanın Çalışma Grubu

Araştırmamızda radikal dini gruplara katılımın psiko-sosyal analizini yapmak amacıyla nitel araştırma örneklem seçiminde kullanılan amaçlı örneklem yöntemi seçilmiştir. Legal olarak faaliyet yürüten radikal fikirlere sahip dini gruplara katılıp ayrılan bireylere amaçlı örneklem yöntemi türlerinden olan ölçüt örneklem ve kartopu veya zincir örnekleme yöntemi kullanılarak ulaşılmıştır. İlk olarak ulaşılan 11 kişi ölçüt örnekleme ile seçilmiştir. Araştırma, kriterlere uyan 11 kişinin yönlendirmesi ile ulaşılan 4 radikal legal gruba katılıp ayrılmış olan toplam 42 erkek katılımcı ile yapılan mülakatlar sonucu oluşmuştur. Katılımcılar Adana ve Gaziantep şehirlerinde yaşayan bireylerden oluşmaktadır. Kartopu yöntemi ile ulaşılan bayanlar araştırmacı erkek olduğu için görüşmeyi reddetmişlerdir.

Araştırma sürecinde gerek sahada gerekse katılımcılara ulaşmada bir takım zorluklar yaşanmıştır. Ulaşılan katılımcılar, başlarda görüşme yapmayı kabul etmemiştir. Araştırmacı tarafından çalışmanın bilimsel amaçla yapıldığı, kimliklerinin kesinlikle ifşa edilmeyeceği belirtilmiş ve kartopu örneklem yöntemi ile ulaşıldığı anlatılınca araştırmamıza katılmayı kabul etmişlerdir. Bazı katılımcılar ilk aşamada soruları geçiştirmeye çalışmış ve böyle bir çalışmaya katıldığı duyulduğu takdirde, ayrılmış olduğu gruptan gelecek tepkilerden çekindiğini belirtmiştir. Bu durum da yukarıda anlatıldığı gibi araştırmacının katılımcılara çalışmanın amacını anlatması ve onları şekilde ikna etmesi ile aşılmıştır.

Çalışma kapsamında tercih edilen gruplar, literatürdeki bilgileri doğrular şekilde, Kur'an'ın sadece metni esas alınmalı fikrini savunan, mensuplarına belli davranış

[283] Fatma Nevra Seggie ve Yasemin Bayyurt (Ed.), **Nitel Araştırma Yöntem, Teknik, Analiz ve Yaklaşımları**, Ankara: Anı Yayıncılık, 2017, s. 253.

standartları belirleyen, kelime grubunda sorulmuş olan şeriat ve halifelik kavramları hakkında olumlu yanıtlar veren, mevcut durumdan memnun olmayan ve İslami kurallar çerçevesinde yönetilmek isteyen, kendileri gibi düşünmeyen grupları, bilhassa tasavvufi grupları dışlayan gruplardır. Literatürde yer alan bilgiler doğrultusunda radikal düşüncede öne çıkan konular içerisinde vurgulanan hususlardan biri de oluşturulan kelime grubundaki kavramlara yönelik algılar olduğu için çalışmamızda, katılımcılara çalışmanın ilerleyen bölümlerinde belirtilen kavramlar sorulmuştur. Kelime grubunun oluşturulmasında daha önce radikallik ve köktencilik ile alakalı yapılan çalışmalardan yararlanılmıştır. Bu konuda yararlanılan kaynaklardan biri Abdülvahid Sezen tarafından çevrilen ve bireylerin sahip olduğu dinsel inancın fundamentalist bir biçimde olup olmadığını ve bu inancın ifade ediş tarzını ölçmek amacıyla[284] Bob Altemeyer ve Bruce Hunsberger'in 1992 yılında 20 soru olarak oluşturup 2004 yılında 12 soruya revize ettikleri Dini Fundamentalizm Ölçeği (religious fundamentalism scale/DFÖ)'dir.[285] DFÖ'ne göre köktendinci olmanın ölçütlerinden biri sayılan değişmez dini öğretilerin olup olmadığını anlamak amacıyla katılımcılara sünnetin bağlayıcılığı ve şeriat kavramları sorulmuştur. Aynı şekilde DFÖ'ne göre radikal bireylerde görülen, dinin mutlak mutluluk ve kurtuluş sağlayıp sağlamadığını anlamak amacıyla katılımcılara İslam'ın yorumunun kendilerine göre ne olduğu sorulmuştur.[286] Benzer şekilde bireylerin inançlarının dogmatik ve fanatik olup olmadığını anlamak amacıyla kelime grubu oluşturulurken Abdülkerim Bahadır'ın "Dogmatik Dindarlık ve Din Referanslı Fanatizm"[287] makalesinden faydalanılmıştır. Bireylerin radikal eğilimleri olup olmadığını anlamak maksadıyla hazırlanmış olan radikal eğilimleri olan kişilerin ortak noktalarını belirten kaynaklardan olan ve kavramsal ve kuramsal çerçeve bölümünde detayları verilen Bahram Hasanov'un "Dini Fundamentalizmi Ayakta Tutan Temel Faktörler" ve Recep Yaparel'in "Dinsel Fundamentalizm: Modernitenin İstenmeyen Çocuğu" makalelerinden yararlanılmıştır. Benzer şekilde, kelime grubu oluşturulurken radikallerin belirgin özelliklerini belirten Karen Armstrong'un "Tanrı Adına Savaş" kitabı da

[284] Abdülvahid Sezen, "Dinsel Fundamentalizm Ölçeğinin Türkçe Çevirisinin Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması", **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 30, (2010), s. 138.

[285] Bob Altemeyer and Bruce Hunsberger, "A Revised Religious Fundamentalism Scale: The Short and Sweet Of It", **The İnternational Journal For The Psychology of Religion**, Cilt.14, Sayı.1, (2004), s.52.

[286] Bob Altemeyer and Bruce Hunsberger, a.g.m., s.52.

[287] *Dogmatik Dindarlık ve Din Referanslı Fanatizm* https://www.academia.edu/32875457/DOGMAT%C4%B0K_D%C4%B0NDARLIK_VE_D%C4%B0N_REFERANSLI_FANAT%C4%B0ZM (31 Ekim 2018)

başvurulan kaynaklardandır. Köktenciliğin tanımının ve köktenci tutumun sebeplerinin anlatıldığı Halil Aydınalp'in "Terör ve Köktencilik Ekseninde Canlı Bomba Sosyolojisi" eseri kelime grubundaki kavramların belirlenmesinde başvurulan kaynaklardandır. Büyükkara, bazı radikal eğilimli yazarların radikal kavramı yerine "tevhidi hareket" gibi kavramlarını tercih ettiklerini belirtmektedir.[288] Ek olarak mevcut durumdan memnun olmamayı ve ilk dönemdeki dini köklere inmek istemeyi radikallerin özellikleri arasında saymasından dolayı kelime grubuna eklenen İslam'ın esası, cihat ve halifelik kavramlarının seçilmesinde Büyükkara'nın "Çağdaş İslami Akımlar" isimli eserinden faydalanılmıştır. Aynı şekilde Büyükkara'ya göre radikallik mücadeleciliği gerektirdiği ve dinin köklerine, başka bir deyişle ilk dönemlerine dönme isteği radikalizm olarak kabul edildiği için[289] katılımcılara İslam'ın ilk dönemini yansıtan halifelik, cihat ve İslam'ın esasları kavramları sorulmuştur. Bu bağlamda Büyükkara'ya göre İslami radikalizmin en belirgin özelliklerinden biri halifeliğe olumlu olarak bakması ve istemesidir.[290]Yukarıda ismi zikredilen kaynaklara ve kavramsal ve kuramsal çerçeve bölümünde de radikalliğe dair yer alan bilgilere dayanarak oluşturulan kelime grubunda İslam'ın esası, cihat, halifelik, şeriat, sünnetin bağlayıcılığı ve İslam'ın yorumunun ne olduğu sorulmuş ve katılımcıların kendi şahsi fikirleri istenmiştir. Katılımcıların tamamı kelime grubundaki kavramları çalışmamızın kavramsal ve kuramsal çerçeve bölümünde ve yukarıda bahsetmiş olduğumuz köktenci tutuma uygun şekilde cevaplamış ve sorulan soruların tamamına olumlu yanıtlar vermişlerdir. Mülakat yapılan bireyler toplumsal yozlaşmanın günümüz şartlarında düzelmeyeceğini ancak dinin ilk indiği dönemdeki haliyle yaşanması durumunda bu yozlaşmanın önleneceğini, toplumsal düzenin salt İslam, şeriat ve halifelik ile düzeleceğini, dinin ilk yaşandığı dönemleri yansıtan şeriat, halifelik, cihat, sünnet gibi kavramların kendileri için olumlu anlamlar ifade ettiğini bulgu ve yorumlar bölümünde görüleceği üzere doğrudan ya da dolaylı olarak dile getirmişlerdir. Katılımcılar kelime grubuna verdikleri yanıtların ve dinin ilk indiğinde yaşanan haliyle yaşanması özlemine dair görüşlerinin katılıp ayrıldıkları dini grubun fikirlerini yansıttığını belirtmişlerdir.

[288] Mehmet Ali Büyükkara, a.g.e., s.254.
[289] Mehmet Ali Büyükkara, a.g.e., s.255.
[290] Mehmet Ali Büyükkara, a.g.e., s.257.

Katılımcılara çalışmanın bilimsel amaçla yapıldığı ifade edilmiş, kimliklerinin ifşa edilmeyeceği belirtilerek gönüllü bireylere ulaşılmıştır. Bu doğrultuda katılımcılar numara verilmek suretiyle kodlanmıştır. Saha çalışmamız 2018 Temmuz ile 2018 Eylül tarihlerinde yapılmıştır.

3.3. Araştırmanın Veri Toplama Teknikleri

Araştırmada veriler yarı yapılandırılmış mülakat tekniği ile toplanmıştır. Görüşmeler nitel araştırma yöntemlerinde görüşme verilerini kayıt altına alma yollarından birisi olan not alma tekniğiyle[291] kayıt altına alınmıştır. Katılımcılara ses kaydı alınmak suretiyle mülakatların kayıt altına alınması teklif edilmiş ama katılımcıların hiçbiri bunu kabul etmemiştir. Mülakatlar için önceden görüşme formu hazırlanmıştır. Yapılan her görüşme kaydına bir mülakat numarası verilmiştir. Yarı yapılandırılmış mülakat tekniğinin doğası gereği görüşmenin akışına göre katılımcılara ek sorular sorulmuştur.

Sahadaki görüşmeler yaklaşık olarak 2,5 ay sürmüştür. Katılımcılarla yüz yüze mülakatlar yapılmıştır. Görüşmeler yaklaşık 60 dakika ile 120 dakika arasında sürmüştür. Mülakatlar gönüllü 42 erkek katılımcı ile gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler katılımcıların müsait oldukları zamanlarda onların evlerinde veya iş yerlerinde yapılmıştır. İlk 11 katılımcı ölçüt örneklemeye göre belirlenmiş, geri kalan 31 kişiye ilk ulaşılanların yönlendirmesi ile kartopu örneklem yöntemi kullanılarak ulaşılmıştır. Araştırmacının erkek olmasından dolayı kartopu yöntemi ile ulaşılan bayanlar görüşme yapmayı kabul etmemişlerdir. Araştırma etiğine uygun olması için araştırmacının katılımcıların gizliliğini sağlamak zorunda olması ilkesi[293] gereğince katılımcıların kimlikleri ifşa edilmemesi amacıyla sadece cinsiyet ve yaş bilgisi alınıp her katılımcıya görüşme sırasına göre numaralar verilmiştir.

[291] Sharan B. Merriam, a.g.e., s. 105.
[293] Bruce L. Berg ve Howard Lune, **Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri**, Hasan Aydın (çev.), Konya: Eğitim Yayınevi, 2015, s. 117.

3.4. Verilerin Analizi

Araştırma sonucunda elde edilen verilere içerik analizi uygulanmıştır. İçerik analizi kapsamında kayıtlardaki her cümle ve ifade tek tek kodlanmak suretiyle kodlama anahtarı oluşturulmuştur. Bu anahtarda kodların yığıldığı temalar tespit edilerek analiz için ilk çerçeveye erişilmiştir. Akabinde Dr. Öğr. Üyesi Sevde Düzgüner'den orijinal mülakat metinlerini kodlaması istenmiştir. Kodlamanın ardından ortaya çıkan kod ve temalar karşılaştırılmış, bahsi geçen uzman ile yapılan istişareler sonucu analizin sistematik sunumunun son hali meydana getirilmiştir.

Araştırmamızın geçerlik ve güvenilirlik aşamaları dört safhadan meydana gelmektedir.

Tablo 1. Araştırmanın Geçerlik ve Güvenirliği

GEÇERLİK	İnandırıcılık (İç Geçerlik)	Uzman incelemesi
	Aktarılabilirlik (Dış Geçerlik)	Ayrıntılı betimleme (doğrudan alıntı)
GÜVENİRLİK	Tutarlık (İç Güvenirlik)	Tutarlık incelemesi
	Teyit edilebilirlik (Dış Güvenirlik)	Teyit incelemesi

Nitel araştırmalarda niteliği arttırabilecek bir takım stratejiler önerilmektedir. Bu kapsamda geleneksel olarak kabul gören *"geçerlik"* ve *"güvenirlik"* kavramları yerine alternatif kavramlar geliştirilmiştir. Bu çerçevede *"iç geçerlik"* yerine *"inandırıcılık"*, *"dış geçerlik"* yerine *"aktarılabilirlik"*, *"iç güvenirlik"* yerine *"tutarlık"*, *"dış güvenirlik"* yerine ise *"teyit edilebilirlik"* kavramları tercih edilmiştir.[295]

Araştırmamızın inandırıcılığını sağlamak amacıyla analiz safhasında *uzman incelemesine* başvurularak çalışmanın inandırıcılığının sağlanması amaçlanmıştır. Aktarılabilirlik ilkesi için *ayrıntılı betimleme* kullanılmıştır. Bunu sağlamak amacıyla

[295] Ali Yıldırım ve Hasan Şimşek, a.g.e., s. 277.

bulgular bölümünde katılımcıların ifadeleri doğrudan aktarılmıştır. Araştırmanın tutarlığının sağlanması için *tutarlık incelemesi*, teyit edilebilirlik için ise *teyit incelemesi* kullanılmıştır. Verilerin toplanması, analiz edilmesi ve sonuçlarının bir bütün olarak gözden geçirilmesi süreçlerini kapsayan bu incelemeler, Dr. Öğretim Üyesi Sevde Düzgüner tarafından gerçekleştirilmiştir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
BULGU VE YORUMLAR

1. KATILIMCILARIN DEMOGRAFİK BİLGİLERİNE YÖNELİK BULGULAR

Araştırmamızın bu bölümünde katılımcıların bilgilerine yer verilecektir. Bu bilgiler katılımcıların demografik özelliklerine, yetişmiş oldukları çevreye, aileleri ile alakalı bilgilere ve katılımcıların kendilerini anlattığı şekliyle kişilik özelliklerine yönelik olacaktır. Katılımcılara bu bölümde sorulan her bir soruya yönelik bulgu ve yorumlara aşağıda ayrı ayrı başlıklar halinde yer verilmiştir. Tüm katılımcılar cinsiyet ve hayatlarının çoğunluğunun nerede geçtiği sorusuna aynı cevabı verdiği için aşağıdaki kısımda bu iki soruya özel başlıklar açılmamıştır. Bu doğrultuda araştırmamızda elde edilen bulgulara göre araştırmamıza katılan tüm bireyler erkeklerden oluşmakta ve büyükşehirlerde yaşamaktadırlar.

1.1. Katılımcıların Yaşlarına Yönelik Bulgu ve Yorumlar

Tablo 2. Katılımcıların Yaşa Göre Dağılımı

En Küçük Yaş	28
En Büyük Yaş	58
Ortalama Yaş	37

Elde edilen bulgulara göre araştırmamıza katılan bireylerin en küçüğünün yaşı 28, en büyüğünün yaşı ise 58 olarak tespit edilmiştir. Katılımcıların yaş ortalamalarının ise 37 olduğu görülmüştür.

1.2. Katılımcıların Medeni Durumlarına Yönelik Bulgu ve Yorumlar

Tablo 3. Katılımcıların Medeni Durumlarına Göre Dağılımı

	N	%
Evli	40	95
Bekar	2	5
Boşanmış	-	-

Katılımcıların %95'ini (n=40) evliler, %5'ini (n=2) bekar bireyler oluşturmaktadır. Bu durum araştırmanın yapıldığı iller ve bu illerin bulunduğu bölgedeki genel evlenme yaşının düşük olması ile açıklanabilir. Nitekim TÜİK'in verilerine göre katılımcıların büyük çoğunluğunun yaşadığı yer olan Gaziantep'te evlenme yaşı 2017 yılı itibariyle 26,4 olarak tespit edilmiştir.[296]

1.3. Katılımcıların Eğitim Durumlarına Yönelik Bulgu ve Yorumlar

Tablo 4. Katılımcıların Eğitim Seviyesine Göre Dağılımı

	N	%
İlkokul	10	24
Ortaokul	7	16,5
Lise	14	33,5
Üniversite	11	26
Lisansüstü	-	-

[296] *Erkeğin Ortalama İlk Evlenme Yaşı*, https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=112&locale=tr (28 Ekim 2018)

Çalışmamızda elde edilen bulgulara göre katılımcıların % 24'ü (n=10) ilkokul, % 16,5'i (n=7) ortaokul, % 33,5'i (n=14) lise, % 26'sı (n=11) üniversite mezunudur. Katılımcıların arasında lisansüstü eğitimini tamamlamış olan birey bulunmamaktadır. Çalışmamızda yer alan bireylerin eğitim seviyelerinin çok yüksek olmaması radikal dini gruplara katılanların özellikle eğitim seviyesi düşük insanlar olduğu sonucunu vermemektedir. Araştırmaya katılan bireylerinin çoğunun yaşadığı şehir olan Gaziantep'te eğitim seviyesi genel olarak düşük seviyededir. Nitekim bu konuda yapılan bir araştırmaya göre katılımcıların çoğunluğunun yaşadığı il olan Gaziantep'in bulunmuş olduğu Güney Doğu Anadolu Bölgesinde eğitim seviyesi Türkiye'deki tüm bölgelerden daha düşüktür.[297]

Görüldüğü üzere katılımcıların eğitim seviyelerinin çoğunlukla ortaöğretim ve ilköğretim düzeyinde olduğu görülmektedir. Bu durum çalışmamıza katılan bireylerin ifadeleri doğrultusunda hazırlanmış olan tablo 7'de görüleceği üzere katılımcılarının çocukluklarının ekonomik olarak zor geçmesinden kaynaklanmaktadır. Ekonomik olarak zorluklar içerisinde yetişen katılımcılar ailelerine yardım etmek amacıyla eğitimlerini yarıda bırakıp çalışma hayatına girmişlerdir. Araştırmanın yapıldığı Gaziantep ve Adana illerinde genel eğitim seviyesinin çok üst düzeyde olmaması bu durumun gerekçelerinden biri olarak gösterilebilir.

[297] *İl ve Bölgelere Göre Eğitim Düzeyi Göstergeleri,* http://tucaum.ankara.edu.tr/wp-content/uploads/sites/280/2015/08/semp7_34.pdf (13 Aralık 2018)

1.4. Katılımcıların Ekonomik Düzeylerine Yönelik Bulgu ve Yorumlar

Tablo 5. Katılımcıların Ekonomik Düzeylerine Göre Dağılımı

	N	%
Düşük	2	5
Ortanın altı	2	5
Orta	33	78
Ortanın üstü	5	12
Yüksek	-	-

Araştırmamızda elde edilen bulgulara bakıldığında katılımcıların ekonomik düzeylerinin % 5'inin (n=2) düşük, % 5'inin (n=2) ortanın altı, % 78'inin (n=33) orta, %12'sinin (n=5) ortanın üstü olduğu tespit edilmiştir.

Bu noktada dikkat çeken bir husus ilerleyen bölümlerde belirtildiği üzere katılımcıların 22'sinin (%52,5) çocukluğundan bu yana çalıştığını ifade etmesine karşın kendilerini ekonomik olarak orta seviyede gördüklerini dile getirmeleridir. Orta sınıfın radikal gruplara katılmada önemli bir orana sahip olması durumuna literatürde de rastlanmaktadır. Nitekim Aydınalp, orta sınıf halkın ekonomik hareketlilik içinde dikey olarak hareket etme şansının yalnızca eğitimle mümkün olacağını ama eğitim için gerekli minimum ekonomik imkanların da yalnızca belirli gruplara verildiğini belirtmiştir. Ona göre eğitim süreci sonrası istihdamla ilgili gerekli planlama ve uygulamaların yapılmamış olması tam bir kaosa sebep olmaktadır. Bunların sonucunda ise zenginliğin ve refah seviyesi yüksek bir yaşamın toplum içerisinde belirli bir zümrede toplanması ve halkın geneline intikal etmemesi süreci radikalliğin toplumda kabul edilmesine etki eden faktörlerden biri olarak belirtilmektedir.[298] Efe de kişilerin ekonomik olarak yaşadığı

[298] Halil Aydınalp, Terör ve Köktencilik Ekseninde Canlı Bomba Sosyolojisi, s.211-212.

zorlukların onları az da olsa grubun imkanlarından yararlanmaya ittiğini, dini gruplara yönelen bazı bireylerin katılma kararının arkasında ekonomik sorunlarını giderebileceği düşüncesinin bulunduğunu ifade etmektedir.[299] Güney ise bireylerin gruplara katılmalarının ardında yatan sebepleri sıralarken kişinin toplumda prestij kazanma isteğini de bu sebeplerden birisi olarak belirtmektedir.[300] Bireyin toplumda prestij kazanma yollarından birinin ekonomik olarak iyileşme olduğu düşünülürse ekonomik açıdan orta sınıfta bulunduğunu belirten bireylerin dini gruba yönelmesinde ekonomik nedenlerin bulunabileceğini söylemek mümkündür. Nitekim çalışmamızda elde edilen bulgular literatürdeki bilgilerle örtüşmektedir.

1.5. Katılımcıların Yetiştikleri Sosyo-Kültürel Ortama Yönelik Bulgu ve Yorumlar

Tablo 6. Katılımcıların İçerisinde Yetiştikleri Sosyo-Kültürel Ortama Göre Dağılımı

			N	%
Dini Boyuta Atıf Yapanlar	Muhafazakar Çevre		17	40.5
	Dindar Çevre		12	28,5
	Dine Uzak Çevre		9	21,5
Sosyal Boyuta Atıf Yapanlar	Kırsal Kesim		9	21,5
	Eğitim Düzeyi	Düşük	6	14,5
		Orta/Yüksek	4	9,5
	Ortalama Anadolu İnsanı		23	55

[299] Adem Efe, a.g.e., s.95.
[300] Salih Güney, a.g.e., s.184.

Araştırmamızda katılımcılara içerisinde yetişmiş oldukları sosyo-kültürel ortam açık uçlu olarak sorulmuştur. Bu soruya verilen cevaplar neticesinde katılımcılar temel olarak dini boyuta ve sosyal boyuta atıf yapmışlardır. İçerik analizi sonucu dini boyut altında muhafazakar çevre, dindar çevre ve dine uzak çevre temaları ortaya çıkmıştır. Bu noktada katılımcıların %40,5'i (n=17) muhafazakar bir çevrede, % 28,5'i (n=12) dindar bir çevrede, % 21,5'i (n=9) ise dine uzak bir çevrede yetiştiklerini belirtmişlerdir. Araştırmada elde edilen bulgularda katılımcıların muhafazakar ve dindar çevre ayrımı yaptığı görülmektedir. Bulgulara göre katılımcıların muhafazakar çevreden kastının yetiştiği ortamdaki insanların dine karşı negatif bir tutuma sahip olmadığı, aksine dine karşı olumlu bakış olduğu ama aşırı dindar olmadığı ve ellerinden geldiğince dini yaşama gayreti olduğu anlaşılmaktadır. Dindar çevreden kastedilen ise yetişilmiş olan çevredeki insanların dinlerine oldukça bağlı olduğu ve hayatlarını tamamen dine göre düzenledikleridir. Katılımcıların ifadelerinden anlaşılacağı üzere onlara göre mufazakarlık, dini yaşama açısından dindarlıktan bir basamak aşağıda yer alan bir durumu belirtmektedir.

Katılımcıların Gaziantep ve Adana şehirlerinde yaşamaları ve adı geçen şehirlerin yoğun göç alması çalışmamızdaki bulguları doğrular niteliktedir. Elde edilen bulgulara göre sosyal boyut başlığı altında genelde köylerden göç etmiş kırsal kesim, eğitim düzeyi ve yaşayış olarak ortalama Anadolu insanı temaları ortaya çıkmıştır. Katılımcıların % 21,5'i (n=9) kırsal kesimde, % 14,5'i (n=6) eğitim düzeyi düşük bir çevrede, % 9,5'i (n=4) eğitim düzeyi orta ve yüksek bir çevrede, % 55'i ise (n=23) ise yaşayış tarzı olarak ortalama Anadolu insanları olarak niteledikleri insanların içerisinde yetişmişlerdir. Çalışmamızda ortaya çıkan ortalama Anadolu insanı teması tamamen katılımcıların tercih ettiği ifade doğrultusunda belirlenmiştir. Katılımcılar, kendi halinde yaşayan, hayatında herhangi bir farklılık olmayan, sıradan bir yaşam süren insanları ortalama Anadolu insanı olarak nitelemişlerdir.

Tablo 6'da gösterildiği üzere elde edilen bulgulara göre radikal dini gruplara katılan bireylerin % 69'u (n=29) dindar veya muhafazakar bir çevrede yetiştiğini belirtmiştir. Yalnızca % 21,5'i (n=9) içerisinde yetişmiş olduğu çevrenin dine uzak bir hayat sürdüğünü dile getirmiştir. Bu noktada katılımcılardan elde edilen bulgulara bakılarak

radikal dini gruplara katılanların çoğunun dindar veya muhafazakar bir çevreden geldiğini söylemek mümkündür. Bu durumun pek çok sebebi olabileceği gibi en önemli etkenin katılımcıların, radikal olan veya radikal olmayan fark etmeksizin din adı altında faaliyet yürüttüğünü iddia eden gruplara karşı olumsuz bir tavır veya söylem barındırmayan bir çevrede yetişmesi olduğu söylenebilir. Nitekim Tablo 17'de katılımcıların gruba katılmadan önce dini gruplara nasıl baktıkları sorusuna radikal olan veya olmayan ayrımı yapmadan önce % 19'u (n=8) olumsuz baktığını dile getirmiştir.

1.6. Katılımcıların Çocukluklarının Nasıl Geçtiğine Yönelik Bulgu ve Yorumlar

Tablo 7.Katılımcıların Çocukluklarının Geçtiği Duruma Göre Dağılımı

	N	**%**
Mutlu	11	26
Zor	22	52,5
Üzgün	4	9,5
Diğer	5	12

Katılımcılara çocuklukların nasıl geçtiğine yönelik sorulan sorularda elde edilen bulgulara göre katılımcıların % 26'sı (n=11) mutlu, % 52,5'i (n=22) zor, % 9,5'i (n=4) üzgün bir çocukluk geçirdiğini ifade etmiştir. Katılımcıların % 12'sinin (n=5) ise salt bir durum ifade etmekten kaçınarak hem zor hem de mutlu şeklinde dile getirdikleri çocukluk dönemi, diğer başlığı altında kategorize edilmiştir

Bireylerin çocukluklarını zor olarak nitelemelerinin temel sebebi çocukluk dönemlerinde ailelerine maddi katkı sağlamak amacıyla çalışmak zorunda olmalarından kaynaklanmaktadır. Nitekim bu konudaki bir örnek şu şekildedir:

"Çocukluğum çok zor geçti. Durumumuz kötü olduğu için çalışmak zorunda kaldım." (58, Üniversite)

Katılımcılar, çocukluklarının nasıl geçtiğine yönelik sorulan soruya %62 (n=26) oranında zor ve üzgün cevabı gelmiştir. Başka bir deyişle katılımcıların çoğunluğu çocukluğunun mutlu geçmediğini belirtmiştir. Psikolojik olarak bakıldığı zaman çocukluk dönemi tecrübelerinin insan hayatını her yönden etkilediği belirtilmektedir. Nitekim Sigmund Freud insan hayatındaki ilk beş yılın, yaşamın ilerleyen dönemleri üzerinde belirleyici bir etkisi olduğunu belirtmektedir.[301] Benzer şekilde Erikson, 6 ile 11 yaş arası çocukluk döneminin insan hayatında toplumsal açıdan oldukça belirleyici bir dönem olduğunu ifade etmektedir.[303] Kayıklık da çocukluk döneminin hayatın sonraki evrelerini şekillendirmesi dolayısıyla bu dönemin dini duygu, düşünce ve davranış noktasında büyük bir arz ettiğini belirtmektedir.[305] Bu alanda literatüre bakıldığı zaman benzer tablolar görmek mümkündür. Köse, din değiştirme üzerine yapılan çalışmalara değinirken din değiştiren bireylerin değiştirmeyenlere nazaran daha mutsuz bir çocukluk geçirdiğini ifade etmektedir.[307] Araştırmamızda elde edilen bulgular ise literatürde yer alan verilerle benzerlik göstermektedir. Tablo 7'de yer alan bilgilere göre radikal dini gruplara katılan bireylerin % 62'sinin çocukluğu mutlu geçmemiştir.

[301] Ali Ayten, **Psikoloji ve Din**, 4. Basım, İstanbul: İz Yayıncılık, 2015, s.46
[303] Faruk Karaca, **Dini Gelişim Psikolojisi**, s.102.
[305] Hasan Kayıklık, **Din Psikolojisi**, 1. Basım, Adana: Karahan Kitabevi, 2011, s.95.
[307] Ali Köse, **Neden İslam'ı Seçiyorlar**, 2. Basım, İstanbul: İz yayıncılık, 2012, s.64.

1.7 Katılımcıların Ebeveynlerinin Eğitim Durumlarına Yönelik Bulgu ve Yorumlar

Tablo 8. Katılımcıların Annelerinin Eğitim Durumlarına Göre Dağılımı

	N	%
Tahsili Yok	28	66,5
İlkokul	12	28,5
Ortaokul	-	-
Lise	2	5
Üniversite	-	-
Lisansüstü	-	-

Katılımcıların annelerinin % 66,5'inin (n=28) herhangi bir şekilde tahsili yoktur. Bu kişilerin dışında kalanların % 28,5'i (n=12) ilkokul mezunu, % 5'i (n=2) ise lise mezunudur. Görüldüğü üzere görüşülen bireylerin annelerinin büyük çoğunluğunun herhangi bir şekilde okul hayatı olmamış, olanlarda ise genellikle ilkokul seviyesinde kalmıştır. Bu durumun temel sebebi yukarıda belirtildiği gibi katılımcıların genellikle kırsal kesimden göç etmesi ve hayatlarını sürdürdükleri bölgede yaşadıkları dönem itibariyle kız çocuklarının genellikle okula gönderilmemesi olarak tahmin edilmektedir.

Tablo 9. Katılımcıların Babalarının Eğitim Durumlarına Göre Dağılımı

	N	%
Tahsili Yok	16	38
İlkokul	20	47,5
Ortaokul	2	5
Lise	1	2,5
Üniversite	3	7
Lisansüstü	-	-

Katılımcıların babalarının % 38'inin (n=16) tahsili bulunmamaktadır. Bu kişilerin dışında kalanların % 47,5'i (n=20) ilkokul, % 5'i (n=2) ortaokul, % 2,5'i (n=1) lise, % 7'si (n=3) ise üniversite mezunudur. Görüşülen bireyler arasında babası lisansüstü eğitim yapmış olan kimse bulunmamaktadır.

Görüşülenlerin büyük kısmının annelerinin olduğu gibi babalarının da ya tahsili yoktur ya da ilkokul seviyesinde kalmışlardır. Bu durum tıpkı anneler de olduğu gibi babalarda da köyden kente göçün bir sonucu olarak ekonomik sıkıntıların neticesi olarak tahmin edilmektedir. Nitekim yukarıda verilen bilgilerde görüleceği üzere katılımcıların yaklaşık yarısı çocukluklarının ekonomik yetersizlikler sebebiyle zor geçtiğini belirtmişlerdir.

1.8. Ebeveynlerin Dine Bakışı ve Dindarlık Seviyelerine Yönelik Bulgu ve Yorumlar

Görüşülen bireylere mülakat esnasında anne ve babalarının dine bakışları ile dindarlık seviyeleri sorulmuş, bu soru ile radikal dini gruplara katılan bireylerin katılma kararının ebeveynlerinin dindarlık seviyeleri ile bir ilişki olup olmadığı ortaya koyulmaya

çalışılmıştır. Katılımcılardan ebeveynlerine ayrı ayrı 1'den 5'e kadar bir dindarlık puanı vermeleri istenmiştir. Bu puanların yüzdelik karşılıkları şu şekildedir:

Tablo 10. Katılımcıların Ebeveynlerinin Dindarlık Seviyelerine Göre Dağılımı

	Anne		**Baba**	
Dindarlık Seviyeleri	**N**	**%**	**N**	**%**
1	3	7	5	12
2	6	14	8	19
3	17	40,5	16	38
4	14	33,5	10	23,5
5	2	5	2	5
Herhangi bir dine mensup değil	-	-	1	2,5

Katılımcıların annelerine vermiş oldukları dindarlık puanları şu şekildedir: % 7'si (n=3) 1 puan, % 14'ü (n=6) 2 puan, % 40,5'i (n=17) 3 puan, % 33,5'i (n=14) 4 puan, % 5'i (n=2) 5 puan.

Katılımcıların babalarına vermiş oldukları dindarlık puanları ise şu şekildedir: % 12 'si (n=5) 1 puan, % 19'u (n=8) 2 puan, % 38'si (n=16) 3 puan, % 23,5'i (n=10) 4 puan, % 5'i (n=2) 5 puan. Katılımcılardan biri babasının herhangi bir dine mensup olmayıp deist olduğunu ifade etmiştir;

"Babam deistti ve dine bakışı olumsuzdu" (35, lise)

Elde edilen verilere göre radikal dini gruplara katılan bireylerin anne ve babalarının orta ve ortanın üzerinde bir dindarlık seviyesine sahip olduğu görülmektedir.

Başka bir deyişle çalışmamızda elde edilen bulgulara göre ebeveynlerinin dindarlık seviyesi düşük olan bireylerin radikal dini gruplara katılım oranları diğer bireylere nazaran daha düşüktür.

Anne babaların dine bakışı sorusundan elde edilen bulgular sonucunda üç ana tema ortaya çıkmıştır. Bulgulara göre ortaya çıkan temalar; olumlu, nötr/alakasız ve olumsuzdur. Olumlu teması ise verilen cevaplardaki ayrım doğrultusunda dindar ve muhafazakar şeklinde ikiye ayrılmıştır.

Tablo 11. Katılımcıların Ebeveynlerinin Dine Bakışlarına Göre Dağılımı

		Anne		**Baba**	
Dine Bakışları		**N**	**%**	**N**	**%**
Olumlu	**Dindar**	17	40	13	31
	Muhafazakar	23	55	21	50
Nötr/Alakasız		2	5	3	7
Olumsuz		-	-	5	12

Katılımcıların annelerinin dine bakışları sorulduğunda % 40'ı (n=17) olumlu ve dindar, % 55'i (n=23) olumlu ve muhafazakar, % 5'i (n=2) ise annesinin din ile alakası olmadığını dine karşı nötr olduklarını belirtmiştir. Annesinin dine olumsuz baktığını belirten katılımcı olmamıştır. Katılımcıların babalarının dine bakışı hakkında % 31'i (n=13) olumlu ve dindar, % 50'si (n=21) olumlu ve muhafazakar, % 7'si (n=3) dine karşı nötr olduğunu, % 12'si (n=5) ise dine olumsuz baktığını dile getirmiştir.

Olumlu ve Dindar

Geçmiş bölümlerde belirtildiği gibi elde edilen verilere göre katılımcıların dindarlıktan kasıtları bireyin dinine oldukça bağlı olduğu ve yaşamını tamamen dine göre düzenlemeleridir. Bu konuda annesini dindar olarak niteleyen katılımcılardan biri, annesi

için dinin her şeyden önemli olduğunu belirtmektedir. Öyle ki katılımcı, annesinin dinine çok bağlı olduğunu ve annesine özel bir konu belirtmeksizin herhangi bir hususta din ile alakalı bir şey söylenmesinin yeterli olacağını dile getirmiştir. Bu konuda bazı örnekler şu şekildedir;

"Annem dinine çok bağlı birisi. Dine bakışı tabi ki olumlu. Anneme din deyin yeter, o derece." (36, ilkokul)

"Her ikisi de helal haram noktasında çok hassas. Namazlarını asla aksatmazlar. Çok dindarlar" (49, Lise)

Olumlu ve Muhafazakar

Araştırmada elde edilen bulgulara göre katılımcıların muhafazakarlıktan kastının kişi veya kişilerin dine karşı negatif bir tutuma sahip olmadığı, aksine dine karşı olumlu baktığı ama aşırı dindar olmadığı ve ellerinden geldiğince dini yaşama gayreti içerisinde oldukları anlaşılmaktadır. Bu konuda bazı örnekler şu şekildedir;

"Namazlarını kılıyorlardı, oruçlarını tutuyorlardı. Aşırı dindar değillerdi ama düşman da değillerdi" (46, İlkokul)

"Dine bakışları normaldi. Muhafazakar insanlardı" (30, Lise)

"Annem dinini bilmeyen ama ibadetlerini yapan geleneksel bir Müslümandı" (35, Lise)

"Normal dindarlar. Aşırı değil ama az da değil" (32, Lise)

Nötr/Alakasız

Elde edilen bulgular doğrultusunda katılımcıların dine karşı nötr olmaktan kastının bireylerin dine karşı olumlu veya olumsuz herhangi bir tavır sergilemedikleri olduğu görülmektedir. Nitekim bir katılımcı annesinin öğrenememesinden dolayı dine karşı olumlu veya olumsuz bir tavrı olmadığını başka bir deyişle dine karşı nötr olduğunu belirtmiştir. Katılımcı bu meyanda şunu söylemiştir:

"Annem dine karşı nötrdü. Çalıştığından dolayı dinini öğrenememiş." (34, lise)

Olumsuz

Katılımcıların babalarının dine olumsuz baktığını dile getirenlerden bazılarına örnekler şu şekildedir;

"İslam'a çok muhalifti babam. Sürekli ırkını, siyasetini İslam'dan önde tutardı" (36, Ortaokul)

"Babam dine gericilik, yobazlık diye bakıyordu. Dini yaşayanlara da karşıydı" (29, Üniversite)

Tablo 12. Katılımcıların Ebeveynlerinin Dindarlık Seviyelerinin Karşılaştırılması

	N	**%**
Annesinin Daha Dindar Olduğunu İfade Edenler	15	35,5
Babasının Daha Dindar Olduğunu İfade Edenler	8	19
Anne-Babasının Eşit Seviyede Dindar Olduğunu İfade Edenler	19	45,5

Çalışmamızda görüşülen bireylerin ebeveynlerine atfetmiş oldukları dindarlık puanları doğrultusunda anne ve babalarının dindarlık seviyelerinin karşılaştırması yapılmıştır. Elde edilen bulgulara göre katılımcıların %35,5'inin (n=15) annesine atfettiği dindarlık puanının daha yüksek, % 19'unun (n=8) babasına atfettiği dindarlık puanının daha yüksek, % 45,5'inin (n=19) ise anne ve babasına atfettiği dindarlık puanının eşit olduğu tespit edilmiştir.

Katılımcıların ebeveynlerine atfetmiş oldukları dindarlık puanlarına (bkz. tablo 10) ve ebeveynlerinin dine bakışlarına yönelik cevaplarına yönelik bulgulara (bkz. tablo 11) bakıldığı zaman görüşme yapılan bireylerin anne ve babalarının genel olarak dini hassasiyetleri olan kişiler olduğu görülmektedir. Bu noktada elde edilen bulgulara göre görülmektedir ki radikal dini gruplara katılan bireyler, annesini daha dindar olarak ve anne-babasının her ikisini eşit seviyede dindar olarak nitelemektedir.

1.9. Katılımcıların Kardeş Sayısına Yönelik Bulgu ve Yorumlar

Tablo 13. Katılımcıların Kardeş Sayısına Göre Dağılımı

Kardeş Sayısı	**N**	**%**
1	-	-
2-4	7	17
5-7	27	64
8-10 ve Üzeri	8	19

Katılımcıların % 17'sinin (n=7) kardeş sayısı 2 ile 4 aralığında, % 64'ünün (n=27) kardeş sayısı 5 ile 7 aralığında, % 19'unun (n=8) ise kardeş sayısı 8-10 ve üzerindedir.

Tablo 13'e bakıldığında katılımcıların % 83'ünün (n=35) 5 ve daha fazla kardeşe sahip olduğu görülmektedir. Bu durumun radikal dini gruplara katılıma etkisi noktasında kavramsal ve kuramsal çerçeve bölümünde radikalleşmeye sevk eden sebepler arasında şehirleşme faktörü ile bağlantısı olduğu görülmektedir. Nitekim sanayi inkılabı ile meydana gelen göçler ve hızlı şehirleşmenin fertler arasındaki birincil ilişkilerin zayıflamasına neden olduğu belirtilmektedir. Bu anlamda Çelik, şehirleşmenin sonucu olarak fiziksel mesafeler azalırken sosyal mesafelerin arttığını, birincil ilişkilerin yerini ikincil ilişkilere bıraktığını, akrabalık bağlarının zayıfladığını, ailenin sosyal açıdan öneminin azaldığını ve toplumsal dayanışmanın geleneksel temellerinin sarsıldığını ifade

etmektedir.[309] Tüm bunların neticesinde kırsal kesimden göç eden kalabalık ailelerin çocuklarının zayıflayan bağlar dolayısıyla kendilerini ayrı bir birey olarak görmelerinin güçleştiğini, bu nedenle yeni bir kimlik edinme ihtiyacının ortaya çıktığını ve kişilerin bu yeni kimliği edinmenin yollarından biri olarak radikal dini gruplara katılmayı görmüş olabileceklerini söylemek mümkündür.

1.10. Katılımcıların Benlik Algılarına Yönelik Bulgu ve Yorumlar

Tablo 14. Katılımcıların Benlik Algılarına Göre Dağılımı

		N	**%**
Kendine Yönelen Algılar	Olumlu	42	100
	Olumsuz	6	14,5
Dışa Yönelen Algılar	Olumlu	12	28,5
	Olumsuz	7	17

Katılımcılardan benlik algılarına yönelik olarak "kendinizi nasıl tanımlarsınız?" şeklinde bir soru sorulmuş ve bu soruya ilişkin cevap olarak ilişkin üç cümle kurmaları istenmiştir. Elde edilen bulgular doğrultusunda yapılan analiz sonucu verilen cevaplar "kendine yönelen algılar" ve "dışa yönelen algılar" olarak iki başlık altında toplanmıştır. Bu başlıklardan her biri ise kendi içerisinde olumlu ve olumsuz olmak üzere ikiye ayrılmıştır.

Kendine yönelen algılardan olumlu olanlardan birkaç örnek şu şekildedir;

"Ben çalışkan biriyim" (36, Ortaokul)

"Ben sakin biriyim" (33, Lise)

[309] Celaleddin Çelik, "Kentsel Dindarlık", Ünver Günay ve Celaleddin Çelik (Ed.), **Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi** içinde (81-112), Adana: Karahan Kitabevi, 2006, s.85.

"Ben mütevazı biriyim" (32, Üniversite)

"Ben güvenilir biriyim" (28, Lise)

"Ben sabırlı biriyim" (50, Ortaokul)

Kendine yönelen algıların olumsuz olanlarına örnek olarak aşağıdaki cümleler gösterilebilir;

"Ben sabırsız biriyim" (28, Ortaokul)

"Ben takıntılı biriyim" (36, Lise)

"Ben kendini yıpratan biriyim" (35, Üniversite)

"Ben asosyal biriyim" (35, Üniversite)

Katılımcıların dışa yönelen algılardan olumlu olanlarına örnek olarak aşağıdaki birkaç cümle gösterilebilir;

"Ben çevremle iyi geçinen biriyim" (32, Lise)

"Ben çevreme karşı duyarlı biriyim" (28, Ortaokul)

"Ben barışçıl biriyim" (41, İlkokul)

"Ben açık sözlü biriyim" (35, Lise)

Dışa yönelen olumsuz algılar için verilebilecek birkaç örnek şu şekildedir;

"Ben sinirli biriyim" (38, İlkokul)

"Ben agresif biriyim" (34, Lise)

"Ben öfkeli biriyim" (32, Üniversite)

Katılımcıların kendine yönelen algılarda % 100'lük bir oranda olumlu yönde ifadeler kullanıp yalnızca % 14'ünün olumsuz yönlerinden bahsetmesi Kağıtçıbaşı ve Cemalcılar'ın kendini kayırma eğilimi ile açıklanabilir. Onlar kişilerin başarılarını, dolayısıyla olumlu yanlarını kendilerine mal etmelerine ve başarılarını kendi içsel iyi oluşlarına bağlamalarını kendini kayırma eğilimi olarak adlandırmaktadır. O, bu eğilimin en güçlü eğilim olduğunu ve yapılan uluslararası araştırmalarda da tespit edildiğini belirtmektedir.[310] Araştırmamızda elde edilen bulgular literatürde yer alan bu bilgiyi doğrulamaktadır. Nitekim katılımcıların tamamı (n=42) kendilerine yöneltilen kendilerini nasıl tanımladıkları sorusuna olumlu özelliklerini söyleyerek cevap vermişlerdir.

Olumsuz özelliklerini söyleyen bireylerden birinin cevabı şu şekildedir: ise (%14,5/n=6)

"Hayatım manevi anlamda olumlu olarak değişti. Mutluluk duyuyordum. Önceden çok sinirleniyordum. Gruba girdikten sonra huzur buldum. Hayatım çok değişti" (41, İlkokul)

Elde edilen bulgular ışığında bireylerin iç huzuru sağlayamadıkları ve bu huzursuzluğun onların gruba dahil olma sebeplerinden biri olabileceği düşünülmektedir. Nitekim yukarıdaki örnekte bir katılımcının gruba katıldıktan sonra önceki gibi sinirlenmediğini ve huzuru bulduğunu dile getirmesi bu durumu destekler niteliktedir.

[310] Çiğdem Kağıtçıbaşı ve Zeynep Cemalcılar, a.g.e., s.121.

2. RADİKAL DİNİ GRUPLARA KATILIM ÖNCESİ

2.1. Katılımcıların Dini Gruplara Katılmadan önceki Günlük Yaşamlarına Yönelik Bulgu ve Yorumlar

Tablo 15. Katılımcıların Günlük Yaşamlarının Nasıl Geçtiğine Göre Dağılımı

		N	%
Günlük Rutinler	Ev-İş-Ders	33	78,5
	Sıradan/Ortalama Hayat	25	59,5
Dine Atıf Yapanlar	Dindar Hayat	11	26
	Ortalama Dindar/Muhafazakar Hayat	5	12
	Dine Uzak Hayat	11	26
Sosyal Aktiviteler	Kahvehane/Cafe Ortamı	7	17
	Arkadaş ortamı	16	38
	Sportif Faaliyetler	4	9,5

Çalışmamızın ikinci kısmı olan dini gruplara katılım öncesi görüşülenlerin hayatları ile alakalı yedi soru sorulmuştur. Bu soruların ilki "gruba katılmadan önceki yaşamınızdan bahseder misiniz? Bilhassa günlük hayattan" sorusudur. Katılımcıların bu soru ile ilgili verdikleri cevapların analizi sonucunda üç ana tema ortaya çıkmıştır. Bu temalar; günlük rutinler, dine atıf ve sosyal aktivitelerdir.

Günlük Rutinler

Görüşülen bireylerden elde edilen bulgular sonucunda günlük rutinler başlığı altında katılımcıların cevapları doğrultusunda ev-iş-ders ve sıradan/ortalama hayat şeklinde iki temanın belirginleştiği görülmüştür. Katılımcılardan % 78,5'i (n=33) gruba katılmadan önce hayatında günlük olarak ev-iş veya ders olduğunu, % 59,5'i (n=25) ise hayatlarının sıradan/ortalama olduğunu belirtmiştir.

Bu hususta verilen cevaplardan bazı örnekler şu şekildedir;

"İş-ev arasında günlük rutinleri uygulayan biriydim. Sıradan biriydim" (34, Lise)

"Hayatım ev-iş arasında geçiyordu. Hiçbir etkinliğim yoktu" (35, Lise)

"Genelde işle meşguldüm. İş ve ev haricinde bir şey yoktu. Sıradan bir hayatım vardı" (52, İlkokul)

"Sıkıcı, monoton bir hayatım vardı. Hayatımda hareket istiyordum. Yaşadığım sosyal çevreden bıkmış bir haldeydim" (43, Lise)

Dine Atıf Yapanlar

Dine atıf yapan katılımcıların cevapları, yapılan analiz sonucunda dindar hayat, ortalama dindar/muhafazakar hayat ve dine uzak hayat şeklinde üç alt temaya ayrılmıştır. Görüşme yapılan bireylerin % 26'sı (n=11) gruba katılmadan önce dindar bir hayat yaşadığını, % 12'si (n=5) ortalama dindar/muhafazakar bir hayat yaşadığını, % 26'sı (n=11) ise dine uzak bir hayat yaşadığını belirtmiştir. Bu konuda verilmiş olan cevaplara aşağıdaki cümleler örnek olarak verilebilir;

"Çevrem dindar olduğu için namazlarımı kılardım. Dine bağlıydım. Kitaplar okurdum" (35, Üniversite)

"İslami roman türü kitapları çok okurdum. Kur'an mealini çok okurdum. Sahabe tarihi okurdum. Osmanlı ve İslam tarihine hayrandım. Camiyi severdim. İslami yönden hayatıma yön verebilecek kişilerle oturur kalkardım öğrenciyken" (40, Lise)

"İbadetlerime, okumalarıma, bireysel olarak devam ediyordum. Gruba katılmamla arada pek fark yoktu" (38, Üniversite)

"Hiçbir sosyal gruba bağlı olmadığım için rutin bir hayatım vardı. Okuyup öğrenmeye çalışıyordum. Aynı zamanda dinin gerekliliklerini günlük yaşamıma aktarmaya gayret ediyordum" (35, İlkokul)

"Sol görüşlü ama adaletçi biriydim. Bunu gerçekleştirmek için kitaplar okuyordum. Günlük işlerini yapan bazen arkadaşlarla vakit geçiren biriydim. Kahvehane kültüründen dolayı öyle yerlere gitme durumu vardı. Ama sürekli bir okuma hali vardı" (58, Üniversite)

Sosyal Aktiviteler

Sosyal aktivitelere atıf yapan katılımcıların cevapları yapılan analiz neticesinde kahvehane/kafe ortamı, arkadaş ortamı ve sportif faaliyetler adı altında üç alt temaya ayrılmıştır. Katılımcıların % 17'si (n=7) kahvehane/kafe ortamında, % 38'i (n=16) arkadaş ortamında, % 9,5'i (n=4) ise sportif faaliyetlerde sıklıkla vakit geçirdiklerini belirtmişlerdir. Aşağıda verilen cümleler bu hususta verilen cevaplara örnek oluşturmaktadır.

"Bildiğimi sandığım ama yarım yamalak yaşadığım bir İslam vardı. Aile konusunda falan çok bilgisizdim. Yaptığım ticaret konusunda bilgim yoktu. Arkadaş çevrem gereksizdi. Her Pazar gün boyu onlarla beraberdim. Hayatım çirkefti. Hayatım ev-iş ve o pislik arkadaş ortamı içindeydi" (36, Ortaokul)

"Kahveye giderdim. Küfürlü konuşurdum Allah affetsin. Ama kimseye zararım yoktu. Ev ve işin dışında sürekli arkadaşların yanındaydım" (37, Ortaokul)

"Hayatım arkadaşlarla vakit geçirerek, onlarla gezerek geçiyordu. Kitaplar okuyordum, derslerime çalışıyordum. Kendimce sporlar yapıyordum. Sportif etkinliklere katılıyordum" (29, Üniversite)

"Genelde çalışmayla geçiyordu. İbadetlerden uzaktım. Arkadaş ortamım gayrı ahlakiydi. Alkol olayları falan vardı. Genelde onlarla takılırdım. Bunların dışında ev iş arasında geçen klasik standart bir yaşamım vardı" (32, Üniversite)

Tablo 15'te gösterildiği üzere katılımcıların çoğunluğu (%78,5) günlük hayat sorusuna ev-iş veya ders şeklinde ya da sıradan hayat (%59,5) şeklinde cevap vermiştir. Cevaplar doğrultusunda gruba katılmadan önce katılımcıların hayatlarındaki sıradanlığa ve monotonluğa dikkat çektiklerini söylemek mümkündür. Bu durum ise genel itibariyle bireylerin hayat memnuniyetini düşürebilir ve kişiyi bir anlam veya mutluluk arayışına itebilir.

Radikal dini gruplara katılım hususunda da kişileri bu tür gruplara yönlendiren sebeplerden biri olarak hayat memnuniyetinin düşük olması gösterilebilir. Nitekim ilk dönemden bu yana uzmanlar gündelik hayatta meydana gelen problemlerin çözümünde dinin rolüne dair beyanlarda bulunmuşlardır. Sigmund Freud, Carl Gustav Jung, Erich Fromm ve Viktor Frankl gibi isimler dinin kişisel ve toplumsal sorunlarda anlam kazandırıcı etkisi olduğunu belirtmişlerdir.[311] Yapılan araştırmalar da dini inanç ve uygulamaların hayat memnuniyetini arttırdığını ortaya koymaktadır.[312] Bu konuda bir çalışmada Koreli göçmenler üzerine yapılan araştırmanın sonucuna göre dindarlığın hayat memnuniyetini olumlu yönde etkilediği belirtilmektedir.[313] Bu hususta yapılan farklı çalışmalarda da dindarlığı artan bireyin hayatından memnun olacağı ve yalnızlığının azalacağı ifade edilmektedir.[314]

Yukarıda verilen tüm bilgilere bakılarak dini yaşamın, başka bir deyişle dindarlığın hayat memnuniyetini arttırdığını söylemek mümkündür. Tablo 18'deki bulgulara bakıldığında ise bireylerin yaklaşık yarısının (%47,5) dini yaşama arzusu sonucu gruba katıldıkları görülmektedir. Bu anlamda katılımcıların yaşamlarındaki sıradanlığın ve monotonluğun

[311] Ali Ayten ve Refik Yıldız, "Dindarlık, Hayat Memnuniyeti İlişkisinde Dini Başa Çıkmanın Rolü Nedir? Emekliler Üzerine Bir Araştırma", **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, Cilt.16, Sayı.1, (2016), s.282.

[312] Ali Ayten, "Din ve Sağlık: Bireysel Dindarlık, Sağlık Davranışları ve Hayat Memnuniyeti İlişkisi Üzerine Bir Araştırma", **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, Cilt.13, Sayı.3, (2013), s.24.

[313] Veysel Uysal, Ayşe Kaya Göktepe, Sema Karagöz, Melike İlerisoy, "Dini Başa Çıkma ile Umut, Hayat Memnuniyeti ve Psikolojik Sağlamlık Arasındaki Etkileşim Üzerine Bir Araştırma", **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı.52, (Haziran 2017), s.141.

[314] Yahya Turan, "Yalnızlıkla Başa Çıkma: Yalnızlık, Dini Başa Çıkma, Dindarlık, Hayat Memnuniyeti ve Sosyal Medya Kullanımı", **Cumhuriyet İlahiyat Dergisi**, Cilt.22, Sayı.1, (Haziran 2017), s.427.

onların hayat memnuniyetini düşürdüğü ve bireylerin bu durumla başa çıkmak amacıyla dini gruba katılmayı bir çözüm yolu olarak gördükleri söylenebilir.

2.2. Katılımcıların Dini Bilgi Seviyeleri, Dine Bakışları ve İbadetleri Yerine Getirme Düzeylerine Yönelik Bulgu ve Yorumlar

Tablo 16. Katılımcıların Dini Bilgi Seviyeleri, Dine Bakışları ve İbadetleri Yerine Getirme Düzeylerine Göre Dağılımı

		N	%
Dini Bilgi Seviyesi	Çok düşük	9	21
	Düşük	14	33,5
	Orta	14	33,5
	İyi	4	9,5
	Ateist	1	2,5
Dine Bakış	Olumlu	37	88
	Olumsuz	5	12
İbadet Düzeyleri	Yok	6	14,5
	Nadiren	8	19
	Ara sıra	15	35,5
	Düzenli	13	31

Katılımcılara gruba katılmadan önceki dini bilgi seviyeleri sorulmuştur. Elde edilen bulgulara göre gruplara katılmadan önce görüşülen bireylerin % 23,5'i (n=10) çok düşük, % 33,5'i (n=14) düşük, % 33,5'i (n=14) normal, % 9,5'i (n=4) ise iyi seviyede

dini bilgiye sahip olduklarını belirtmişlerdir. Katılımcılardan hiçbiri çok iyi seviyede dini bilgi sahibi olduğunu belirtmemiştir. Görüşülen bireylerden biri gruba katılmadan önce ateist olduğunu ve dini bilgisinin olmadığını belirtmiştir.

"Dini bilgim yoktu. Ateist anlayışa sahiptim, materyalisttim. Okumalarla İslam'a yaklaştım." (58, Üniversite)

Araştırmamıza katılan bireylerin % 88'i (n=37) gruba katılmadan önce dine olumlu, % 12'si (n=5) ise dine olumsuz baktığını belirtmiştir.

Katılımcılara gruplara katılmadan önceki ibadetleri yerine getirme düzeyleri de sorulmuştur. Elde edilen bulgulara göre görüşülen bireylerin % 31'i (n=13) düzenli, % 36'sı (n=15) ara sıra, % 19'u (n=8) nadiren ibadetlerini yerine getirdiklerini ifade etmişlerdir. % 14'ü (n=6) ise hiç ibadet etmediğini belirtmiştir.

Araştırmanın bu bölümünde radikal dini gruplara katılımda bilgi düzeyini iyi olarak niteleyen (%9,5/n=4) ve ibadetlerini düzenli olarak yapan (%31/n=13) bireylerin oranının düşük olması dikkat çekmektedir. Başka bir deyişle radikal dini gruplara katılan bireylerin % 88'i (n=37) gruba katılmadan önce dini bilgi seviyesinin iyi olmadığını, %69'u ise düzenli bir şekilde ibadet yapmadıklarını dile getirmişlerdir. Bu noktada, elde edilen bulgulara bakıldığında radikal dini gruplara katılımda dini bilmemenin ve dini yaşamamanın etkisinden söz edilebilir. Nitekim dini bilgisini iyi olarak niteleyip radikal dini gruplara katılan bireylerin oranı yalnızca % 9,5'tir (n=4)

2.3. Katılımcıların Dini Gruplara Bakışlarına Yönelik Bulgu ve Yorumlar

Tablo 17. Katılımcıların Dini Gruplara Bakışlarına Göre Dağılımı

		N	**%**
Olumlu		17	40,5
Bilgisi Yok	Tamamen bilgisiz	1	2,5
	Bilgisi yok ama tutumu olumsuz değil	16	38
Olumsuz		8	19

Elde edilen bulgulara göre gruplara dahil olmadan önce katılımcıların dini gruplara bakışları "olumlu", "bilgisi yok" ve "olumsuz" şeklinde üç başlık altında toplanmıştır. Verilen cevaplar doğrultusunda "bilgisi yok" başlığı "tamamen bilgisiz" ve "bilgi yok ama tutumu olumsuz değil" şeklinde iki alt temaya ayrılmıştır. Katılımcıların % 40,5'inin (n=17) dini gruplara bakışı olumlu, % 19'unun (n=8) ise dini gruplara bakışı olumsuzdur. Katılımcıların % 38'i (n=16) daha önce dini gruplar hakkında bilgi sahibi olmadığını ama aynı zamanda olumsuz bir kanaate sahip olmadığını belirtmiştir. Görüşme yapılanların yalnızca % 2,5'i (n=1) daha önce dini gruplar hakkında hiçbir bilgiye sahip olmadığını ifade etmiştir. Dini gruplara olumsuz bakan katılımcılardan biri daha önce dini grupları sevmediğini ve onları terörist olarak gördüğünü ifade etmiştir.

"Dini grupların hepsini terörist olarak görürdüm. Sevmezdim." (32, lise)

Araştırmamızda elde edilen bulgulara göre katılımcıların % 26'sı dine uzak bir çevrede yetiştiğini ve % 19'unun katılmadan önce dini gruplara olumsuz baktığı görülmektedir. Bu noktada dindar ve ortalama dindar bir çevreden gelen ve dini gruplara yönelik olumlu yönde tutum sergileyen bireylerin radikal dini gruplara katılma oranının daha yüksek olduğunu söylemek mümkündür.

2.4. Katılımcıların Dini Gruplara Katılım Nedenlerine Yönelik Bulgu ve Yorumlar

Tablo 18. Katılımcıların Dini Gruplara Katılım Nedenlerine Göre Dağılımı

	N	%
Grup İçi Samimiyet	16	38
Arayış/Kendini Düzeltme	19	45
Dini Öğrenme Arzusu	16	38
Dini Yaşama Arzusu	20	47,5

Elde edilen bulgulara göre katılımcıların dini gruplara katılmasında çeşitli etkenler bulunmaktadır. Verilen cevaplara uygulanan içerik analizi doğrultusunda katılımcıların dini gruplara katılmalarına neden olan sebepler "Grup içi samimiyet", "Arayış/Kendini düzeltme arzusu", "Dini öğrenme arzusu" ve "Dini yaşama arzusu" olmak üzere dört başlık altında toplanmıştır. Görüşülen bireylerin % 38'si (n=16) grup içi samimiyet, % 45'i (n=19) Arayış/Kendini düzeltme, % 38'i (n=16) dini öğrenme arzusu, % 47,5 'i (n=20) ise dini yaşama arzusu sebebiyle dini gruplara katıldıklarını belirtmişlerdir. Katılımcıların tamamı gruba kendi kararı ve arkadaş, akraba veya kardeş gibi bir tanıdığın yönlendirmesi ile katıldığını dile getirmiştir.

Dini Yaşama Arzusu

Verilerden en yüksek orana sahip olan dini yaşama arzusu, bireylerin dini yaşamak için bir gruba dahil olmayı gerekli gördüklerini ortaya koymaktadır. Nitekim psikoloji araştırmalarında da kişinin içerisinde bulunduğu sosyal ortamın onun etkilediği belirtilmektedir. Bu durum dini yaşama konusunda da geçerlidir. Karaca, bu konuda içinde bulunulan sosyal ortamın birey için en önemli dini güdüleyicilerden biri olduğunu

ifade etmektedir.[315] Bireylerin dini yaşamak amacıyla dini gruplara katılması noktasında Allport'un dış beklentiye yönelik dindarlık fikrinin[316] katılımcıların görüşleriyle uyumlu halde olduğu görülmektedir.

"Dinimi yaşama arayışındaydım. Bu yüzden bu gruba yöneldim." (31, lise)

"Bence İslam yaşanmalıdır. Bunun yolunun nasıl olacağını öğrenmek için gruba katıldım." (36, lise)

Katılımcıların radikal dini grupları dini yaşayabilmek için uygun yerler olarak görmelerinin yaşadıkları ortamlarda radikal dini grupların bu şekilde gösterilmelerinden kaynaklandığı söylenebilir.

Grup İçi Samimiyet

Katılımcıların % 38'inin (n=16) gruba dahil olma nedenlerinden olan grup içi samimiyet katılımcılardan kimisine aile ortamını ve samimiyetini anımsatmıştır. *"Çevremdeki arkadaşlardan etkilendim. Ailemden uzak yaşıyordum. Oradaki ortam bendeki aile ortamını çağrıştırdığı için katıldım. O ortam sanki aile samimiyeti veriyordu"* (35, Üniversite). Bir katılımcının gruptaki ilgi ve samimiyete vurgu yapması, hatta o ilgi olmasaydı bırakabileceğini söylemesi grup içi samimiyetin, katılımı etkilemesi noktasındaki önemini ortaya koymaktadır. *"İlim öğrenme ve dini yaşama isteği katılmamı etkiledi. Ve samimiyet, ilgi önemliydi. O ilgi olmasaydı belki de bırakırdım"* (32, Üniversite). Bir katılımcının hiçbir sebep yokken gruptakilerin samimiyetinden etkilenip katılma kararı alması bu noktada dikkat çekicidir. *"Belli bir sebep yoktu, çevremde gidenler vardı. Onlar vesile oldu ama gidenleri samimi görmem beni etkiledi"* (37, İlkokul)

Yukarıda örnekleri verilen cevaplardan görüleceği üzere sıcak ve samimi ortam arayışı ve sosyalleşme ihtiyacı bireyleri radikal dini gruplara yöneltmektedir. Nitekim hiçbir katılımcı çok sıcak ve samimi bir ortamda yaşadığını belirtmemiştir. Bulgulara bakıldığında (bkz. Tablo 6.) katılımcıların çoğunun ortalama Anadolu insanları olarak

[315] Faruk Karaca, **Din Psikolojisi**, 1. Basım, Trabzon: Eser Ofset, 2011, s. 140.
[316] Hasan Kayıklık, a.g.e., s. 201.

ifade ettikleri çevreden ve kırsal kesimden gelmeleri sıcak ve samimi bir ortamda yetişmedikleri görüşünü doğrular niteliktedir. Katılımcıların aradığı samimi ortamı ve ihtiyacı olan birincil ilişkileri çevresinde bulamaması onları radikal dini gruplara yöneltmiştir yorumunu yapmak mümkündür.

Dini Öğrenme Arzusu

Katılımcıların dinlerini öğrenmek için bu gruplara katılması kişilerin bu tür grupları dini öğrenme ortamları olarak gördüklerini ortaya çıkarmaktadır. Bu konuda bir katılımcının ifadeleri örnek verilebilir: *"İslam'ı öğrenmek, eksiklerimi tamamlamak için gittim bu gruba"* (36, Ortaokul). Başka bir katılımcı ise dini grupları İslam'ı öğrenmek için uygun yerler olarak gördüğünü ifade etmiştir: *"Dini bilgi öğrenmek için dini grupları vesile olarak görüyorum. Katılma nedenim buydu"* (35, Lise)

Katılımcıların dini noktada az bilgiye sahip olmaları (bkz. Tablo 16.) muhtemelen aile içerisinde ve resmi kurumlarda (okul, diyanet işleri başkanlığı kursları) yeterli dini eğitim almamaları ve çevrelerinde dini öğrenme ortamları olarak radikal dini grupların lanse edilmesi bireyleri radikal dini gruplara yöneltmiştir.

Arayış/Kendini Düzeltme

Araştırmamızda elde edilen bulgular sonucu dini gruplara katılma nedeni olarak arayış/kendini düzeltme isteğinin de etkili olduğu görülmektedir. Katılma nedenleri arasında arayış/kendini düzeltme isteğini belirten katılımcıların bazıları belli bir zamandır arayış halinde olduklarını ve bu yüzden bu dini gruplara katıldıklarını ifade etmektedirler.

"Bu gruba bir akrabam yönlendirdi. Zaten arayış içindeydim. Dinimi yaşama arayışındaydım. Bu yüzden bu gruba katıldım" (31, Lise).

"Yaratılışın boş olmadığı düşüncesi beni etkiledi. Arayıştayken bu gruba katıldım" (28, Ortaokul)

Kimi katılımcılar ise yaşadıkları boşluk hissinin kendilerini dini gruba yönlendirdiğini ifade etmiştir. Yukarıdaki tabloda (bkz. Tablo 18.) gösterildiği gibi insanların dini gruplara katılmalarının çeşitli nedenleri vardır. Bu nedenlerden biri de

arayıştır. Bu konuda Kağıtçıbaşı ve Cemalcılar'ın fikirleri yukarıda verilen ifadeleri destekler niteliktedir. Onlar, kişilerin dini arayışına yanıt bulabilmek amacıyla farklı dini gruplara katıldığını ileri sürmektedir.[317]

"Bir boşluk hissi vardı. Boşluk yaşıyordum. Arkadaşlarımın yönlendirmesi ile de gruba katıldım." (40, Ortaokul).

"İnsanın boşlukta olmaması gerektiği, yaratılışın gayesi olduğu düşüncesi oluştu. Boşta durmamak gerektiğinden dolayı gruba katıldım" (34, Lise)

Literatüre bakıldığında bireylerin dini gruplara yönelmelerinin arkasındaki psikolojik saiklerin ilkinin ve belki de güçlüsünün maddi refahın artması ile manevi gereksinimlerin karşılanamaması sorunu olduğu belirtilmektedir.[318] Nitekim Baynal ve Yaman, bireylerin dini gruplara katılımlarında hayatın anlamı olmaması ve yaşanan boşluk hissinin etkili olduğunu belirtmektedir.[319] İnsanın hayatında anlamın olmasının önemi üzerinde duran Frankl'a göre kişiler belli bir noktadan sonra hayatına anlam katacak, maddiyatın/paranın sağlayamadığı mutluluğu sağlayacak maddi olmayan yani manevi bir arayış içerisine girmektedir. İnsanın bu 'anlam' arayışı Viktor Frankl'ın tabiriyle bir aklileştirme değil içten gelen temel bir içgüdüdür. Bahis konusu olan anlamın sadece kişinin kendisi tarafından bulunabilecek bir olgu olmasından dolayı Frankl bu anlamı eşşiz ve biricik olarak nitelemektedir.[320] Bu anlam insan hayatında öylesine önemli bir yere sahiptir ki birey aradığı anlamı bulmak için acı çekmeye, fedakarlık yapmaya hatta bu anlam için hayatını feda etmeye hazırdır. Frankl'a göre bireyin hayatında yukarıda sözü edilen anlam mevcut değilse, maddi açıdan bulunduğu seviye fark etmeksizin tüm bunları elinin tersiyle itip ölümü dahi tercih edebilmektedir.[321] Bu konuda bir katılımcının ifadeleri yukarıdaki bilgileri destekler mahiyettedir. Verilen yanıt kişinin hayatındaki anlam boşluğunun bireyi radikal gruplara katılmaya yöneltebildiğini göstermektedir;

[317] Çiğdem Kağıtçıbaşı ve Zeynep Cemalcılar, a.g.e., s. 262.
[318] Sevde Düzgüner, a.g.m., s.284
[319] Fatma Baynal ve Erkan Yaman, a.g.m., s.165.
[320] Viktor E. Frankl, **İnsanın Anlam Arayışı**, Selçuk Budak (çev.), İstanbul: Okuyan Us Yayınları, 2009, s.113.
[321] Viktor E. Frankl, **Duyulmayan Anlam Çığlığı**, Selçuk Budak (çev.), Ankara: Öteki Yayınevi, 1994, s.15.

"Onca eğlencenin yanında hayatımdaki boşluk beni bu gruba itti" (36, Lise)

Konu ile alakalı literatürde araştırmamızda elde edilen bulguları destekleyici veriler görmek mümkündür. Bireyin içerisinde yaşadığı dini değerleri belli bir aralıkta ihmal ettikten sonra bu değerlere hayatında tekrar yer vermesi, yaşamını dinin emir ve yasaklarına göre yeniden düzenlemesi dindarlaşma olarak ifade edilmektedir. Dindarlaşmaya neden olan çeşitli etkenler bulunmaktadır. Fakat bu etkenlerin en fazla karşılaşılanı anlam arayışıdır. Nitekim araştırmamızda elde edilen bulgulara göre katılımcıların yaklaşık yarısı (%45,5) arayış sonucu gruba katıldığını dile getirmiştir. Yaşanan olumlu olumsuz bazı gelişmeler de bireyleri dindarlaşmaya yönelten sebeplerdendir.[322]

2.5. Katılımcıların Dini Gruplara Katılmasını Etkileyen Duygusal Dönüm Noktalarına Yönelik Bulgu ve Yorumlar

Tablo 19. Katılımcıların Dini Gruplara Katılmasını Etkileyen Duygusal Dönüm Noktalarına Göre Dağılımı

		N	%
Dönüm Noktası Olmadı		21	50
Spesifik Durum	**Olumlu Atıf**	10	24
	Olumsuz Atıf	9	21
Genel Durum	**Samimiyet/Arayış**	2	5

Araştırmamızda katılımcılara gruba katılmasını etkileyen duygusal bir dönüm noktası olup olmadığı sorusu sorulmuştur. Bu soruya katılımcıların % 50'si (n=21) herhangi bir dönüm noktası olmadı şeklinde cevap vermiştir. Katılımcıların % 24'ü (n=10) ezandan etkilenme, karşılıksız ilgi gösterilmesi gibi olumlu bir olay neticesinde gruba katılmaya karar verdiğini belirtirken, % 21'i (n=9) bir yakının vefatı, görülen

[322] Ali Köse ve Ali Ayten, **Din Psikolojisi**, 1. Basım, İstanbul: Timaş Yayınları, 2012, s.138.

korkunç bir rüya ya da geçirilen bir trafik kazası gibi olumsuz bir durum sonucunda gruba katılmaya karar verdiğini ifade etmiştir. Katılımcıların % 5'i (n=2) etkilendikleri belli bir duygusal olay olmayıp Samimiyet/arayış sonucunda gruba katıldığını ifade etmiştir.

Gruba katılmalarında yaşadıkları olumlu bir olaydan duygusal olarak etkilenmeleri rol oynayan katılımcılardan birinin kendisine gösterilen karşılıksız ilgiden duygusal olarak etkilenmesi bu duruma örnek olarak gösterilebilir. *"Gittiğim başka bir şehirde hiçbir menfaati olmadan bana karşılıksız ilgi gösterilmesi beni çok etkiledi"* (46, İlkokul) Bir katılımcı ise ezandan etkilenerek düşünmeye başladığını ve sonrasında dini grup sürecinin başladığını belirtmiştir. *"İşe gitmek için erken uyandığım bir gün ezandan etkilendim. Bu beni düşünmeye sevk etti, namaza başladım. Sonrasında zaten dini grup süreci başladı"* (41, İlkokul).

Bazı katılımcılar (% 21/n=9) yaşadığı olumsuz bir olaydan duygusal olarak etkilenerek gruba katılmaya karar verdiklerini ifade etmişlerdir. Bir katılımcının gruba dahil olmasını duygusal olarak etkileyen bir olay olup olmadığı sorusuna gördüğü rüyadan etkilenerek arayış sürecinin hızlandığını ve bu durumun dini gruba katılmasına neden olduğu cevabını vermesi bu duruma örnek teşkil etmektedir. *"Gördüğüm rüyayla cehennem hakikatini keşfettim. Ondan sonra arayışım hızlandı. Hayatın haktan ayrı olmadığı bilinci oluştu"* (58, Üniversite). Bir katılımcı ise babasının vefatının gruba katılmasında kesin olarak karar vermesine etki ettiğini belirtmiştir. *"Zaten arayış içindeydim. Babamın vefatı ile kesin olarak dine hizmet etmek istedim ve bu gruba yöneldim"* (50, Ortaokul).

Katılımcıların dini gruba katılmasında etkili olan duygusal dönüm noktası sorusuna verilen yanıtlar sonucu elde edilen bulgular bu kişilerin ihtida sürecine benzer süreçler yaşadıklarını göstermektedir. Nitekim Köse'nin din değiştirip Müslüman olanlara yönelik yaptığı bir araştırmanın bulguları, bu görüşü destekler mahiyettedir. Köse'nin yaptığı araştırmanın sonuçlarına göre din değiştiren bireylerin bu seçimi yapmasında anne veya babasından birini kaybetmenin etkisi bulunmaktadır.[324] Peker de hastalık, kaza, ölüm gibi durumların kişilerde sığınma ihtiyacı uyandırdığını ve bunun

[324] Ali Köse, **Neden İslam'ı Seçiyorlar**, s.122.

sonucunda kişilerin dine yöneldiğini ifade etmektedir.[325] Bu noktada ani duygu değişimiyle dini gruba katılmaya karar veren bir katılımcının durumu Köse ve Ayten'in belirttiği, hiçbir ön belirti olmadan aniden din değiştirme şekline benzemektedir. Köse ve Ayten bu şekilde ani din değiştirmeye Hz. Ömer'in Müslüman oluşunu örnek vermiştir.[326] Araştırmamızdaki katılımcının gruba katılmaya nasıl karar verdiği ile alakalı soruya cevabı bu duruma örnek teşkil etmektedir; *"Bir düğünde alkol almıştık. Baya sarhoş olmuştum. Birden bire bana bir durgunluk geldi. Bir tiksinme oldu. Gece 3 gibi eve geldim. Abime bana İslam'ı anlat dedim. Abim bana İslam'ı anlattı ve o gece dini gruba girmeye karar verdim"* (32, Üniversite).

2.6. Katılım Kararının Çevre ile İlişkilere Etkisine Yönelik Bulgu ve Yorumlar

Tablo 20. Katılımcıların Dini Gruplara Katılım Kararının Çevreleri ile Kurdukları İlişkiye Etkisi

	N	**%**
Olumlu Etki	6	14,5
Olumsuz Etki	17	40,5
Değişiklik Yok/Nötr	19	45

Araştırmamızda elde dilen bulgulara göre katılımcıların % 14'ü (n=6) gruba katılıma kararının çevre ile ilişkilerine olumlu etki ettiğini, % 40,5'i (n=17) katılım kararının çevre ile ilişkilerine olumsuz etki ettiğini, %45,5'i (n=19) ise katılım kararının çevre ile olan ilişkilerine herhangi bir etki etmediğini ifade etmiştir.

[325] Hüseyin Peker, a.g.e., s.77-78.
[326] Ali Köse ve Ali Ayten, **Din Psikolojisi**, s.138.

Olumlu Etki

Gruba katılma kararının çevre ile ilişkilerine olumlu etki ettiğini ifade eden bazı katılımcılar mevcut ilişkilerinin yanı sıra ailesi ile arasında güzel bir bağ oluştuğunu dile getirmişlerdir. Bir katılımcının eski arkadaşları ile bağının kopmasını çevresinin temizlenmesi olarak dile getirmesi dikkat çekmektedir.

"Annem, babam büyük destek verdi. Git oğlum dinini öğren dediler. İlişkileri olumlu etkiledi. Bana hep destek çıktı babam. Kendisi çok yapmıyor ama bana destek oldu. Güzel bir bağ oldu. Çok arkadaş çevrem yoktu. Akrabalarımın çoğu destek verdi. İlişkilerimde bir bozulma olmadı " (36, İlkokul)

"Arkadaşlarım şunu söyledi: Bütün memleketin namaz kılacağına inanırdık ama sana inanmazdık dediler. Tüm eski arkadaşlarımla bağım koptu. Çevrem temizlendi. Annem ve akrabalarım çok sevindi. Akrabalarımla aram iyi oldu. İslam namına arayıp soruyordum herkesi. Genel olarak iyi karşılandı. Babam engellemezdi ama bazen karşı çıkardı, bazen de cenazede falan Kur'an okuma konusunda bizimle övünürdü" (32, Üniversite)

Olumsuz Etki

Katılımcıların % 40,5'i (n=17) ise gruba katılma kararlarının çevre ile olan ilişkilerini olumsuz etkilediğini belirtmişlerdir.

"Negatif olarak etkilendi. Çevrem örfî İslam'ı tercih ediyordu. Gruplara karşılardı. İbadetlerini yap ama gruba gitme deniyordu. Bir kopukluk oldu tüm çevreye karşı" (34, Üniversite)

"Baya olumsuz tepkiler aldım. Başta babam olmak üzere birçok yakın akrabamdan olumsuz tepki aldım. Aileni ihmal ediyorsun, kafayı yersin gibi şeyler söylüyorlardı. Namazını kıl orucunu tut yeter diyorlardı. Çevremde de çok destekleyen olmadı annem dışında. İlişkilerim kopmadı ama zayıfladı ama ben sıla-i rahimi hiç terk etmedim. Olumsuzluklara rağmen." (40, Lise)

"Aile baskısı oldu. Gitme başına bir iş gelir dediler. Namazını kıl, orucunu tut gerisine karışma dediler" (37, Ortaokul)

Değişiklik Yok/Nötr

Araştırmamızda elde edilen bulgulara göre katılımcıların yaklaşık yarısı (%45,5) gruba katılma kararının çevre ile ilişkilerine olumlu veya olumsuz yönde herhangi bir etki etmediğini, ilişkilerinin eskisi gibi devam ettiğini belirtmişlerdir. Bu konuda verilen cevaplardan bazı örnekler şöyledir;

"Çevremle ilişkileri olumlu olumsuz etkilemedi. Aynı şekilde devam etti" (28, Ortaokul)

"Olumsuz bir tepki olmadı. Genel olarak aynı şekilde devam etti ilişkilerim" (46, İlkokul)

"Genel manada gerek çevremde gerek ailede olumsuz bir tepki olmadı. Herkesle ilişkilerim aynen devam etti" (43, Lise)

"Hiçbir sıkıntı olmadı. Aynı şekilde devam etti ilişkiler" (35, Üniversite)

Katılımcıların gruba katılma kararının çevre ile ilişkilerini nasıl etkilediği sorusuna verdikleri cevaplarda olumsuz olarak değiştiğini belirtenlerde dikkat çeken husus genel olarak dinin bireysel olarak yaşanması talebidir. Katılımcılar, çevrelerinin ibadetlerine veya dini yaşamalarına karşı çıkmadığını ama radikal dini gruba katılmalarına olumsuz tepki verdiğini dile getirmişlerdir. Bunun sonucunda meydana gelen dışlamadan dolayı bireylerin dini gruba ve oradaki ortama daha sıkı bağlanmaya itildiklerini söylemek mümkündür. Nitekim yukarıda çevrelerinden olumsuz tepki aldığını ifade eden bireylerin gruba katıldıktan sonra günlük yaşamınız nasıl oldu sorusuna yoğunluğun artması ve gruba çok fazla zaman ayırma şeklinde cevap vermeleri, onların gruba daha fazla bağlandığı görüşünü destekler niteliktedir. Katılımcıların gruba katıldıktan sonra günlük hayatların değişik olup olmadığı sorusuna yanıtları şöyledir;

"Yoğun bir hayatım oldu. Gündüzleri çalışıyordum. Akşamları da haftanın 4-5 günü ilmi kültürel etkinlikler oluyordu. Bazı günler gece yarısı eve gidiyordum" (40, Lise)

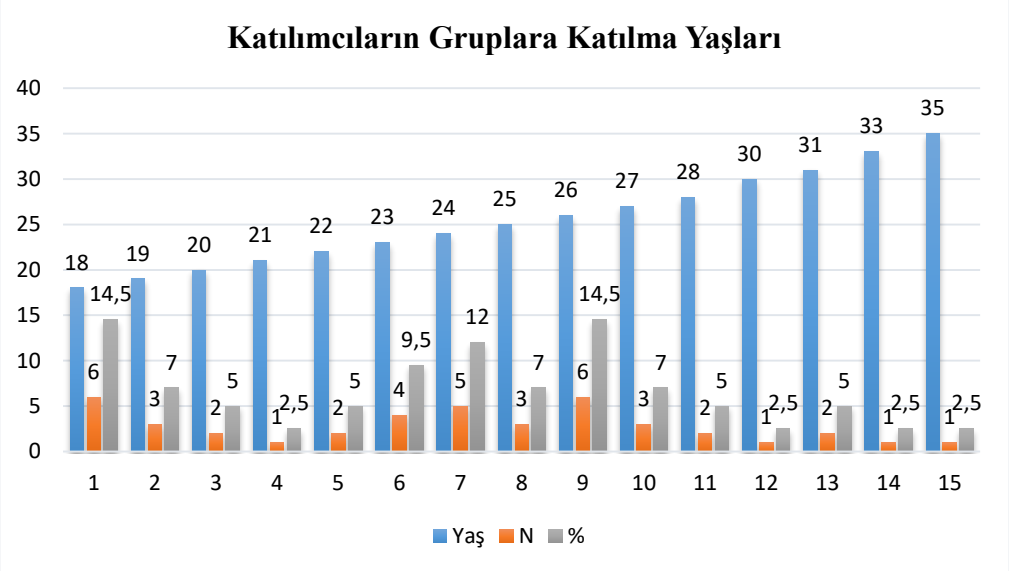
"Kitap okumaya başladım. Dini anlatmaya başladım. İşyerinde İslam'ı anlatırdım. Ev, iş ve grup arasında hayatım yoğunlaştı." (37, Ortaokul)

2.7. Katılımcıların Gruplara Katılma ve Grupta Kalma Süreleri Bilgilerine Yönelik Bulgu ve Yorumlar

Araştırmamıza katılan bireylerin gruplara dahil olma yaşlarına bakıldığında en erken katılma yaşının 18, en geç katılma yaşının ise 35 olduğu tespit edilmiştir. Yapılan analiz sonrası ortalama katılım yaşının 24, ortalama ayrılma yaşının ise 32 olduğu görülmüştür.

2.7.1. Katılımcıların Gruplara Katılıma ve Ayrılma Yaşlarına Yönelik Bulgu ve Yorumlar

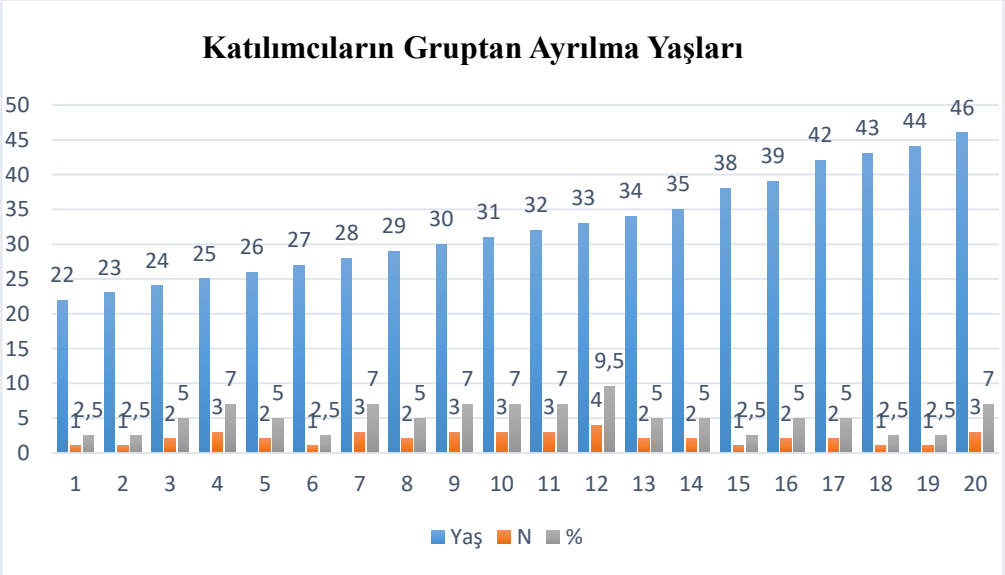
Şekil 2. Katılımcıların Gruplara Katılım Yaşlarına Göre Dağılımı

Katılımcıların radikal dini gruplara katılım yaşlarına yönelik bulgular yukarıdaki grafikte gösterilmiştir.

Araştırmamızda elde edilen bulgulara göre katılımcıların % 55'i (n=23) 18 ile 24 yaş arasında dini gruba katıldığını dile getirmiştir. Bu durum insan psikolojisi açısından oldukça önemlidir. Çünkü 18 ile 24 yaş arası, duyguların birbirine karıştığı, dengesizlikler ve aşırılıkların görüldüğü, bazı bireylerin yalnızlığı tercih ettiği,[327] bunun yanında bazı bireylerin ise bir gruba katılma özlemi içerisinde olduğu dönem olan ergenlik döneminin sonlarına tekabül etmektedir.[328] Karaca'ya göre bu dönemde bireylerin ihtiyaç duyduğu şeylerden biri güvenliktir. Ona göre gençlerin kendilerini dini olan veya olmayan bir gruba ait hissetmeleri ve grup tarafından kabul görmeleri onlarda güvende olma hissi uyandırır.[329] Bu bağlamda araştırmamızda elde edilen bulgularda, radikal dini gruplara katılımın en yüksek olduğu oranın (%55/n=23) ergenlik döneminin sonlarına rastlaması literatürdeki bilgilerle uyumlu vaziyettedir.

Şekil 3. Katılımcıların Dini Gruplardan Ayrılma Yaşlarına Göre Dağılımı

Katılımcıların radikal dini gruplardan ayrılma yaşlarına yönelik bulgular yukarıdaki grafikte gösterilmiştir.

Elde edilen bulgulara göre katılımcıların % 67'si (n=28) 25 ile 35 yaşları arasında gruptan ayrılmışlardır. Bu dönem insan hayatındaki gelişim dönemlerinden olan

[327] Hüseyin Peker, a.g.e., s.171.
[328] Faruk Karaca, **Dini Gelişim Psikolojisi**, s.135.
[329] Faruk Karaca, **Dini Gelişim Psikolojisi**, s.166.

genç yetişkinlik döneminde tekabül etmektedir.[330] Bazı psikologlara göre bu dönem uyum problemleri nedeniyle insan hayatının en sorunlu dönemidir.[331] Uzmanlara göre yaşamın bu döneminin karakteristik özellikleri arasında yer alan bağımsızlık ve özgünlük dikkati çeken hususlardır.[332] Nitekim Tablo 30'da yer alan bulgulara göre ilk yetişkinlik döneminin karakteristik özelliklerinden olan bağımsızlık özelliğine aykırı olarak katılımcıların % 50'si (n=21) grup içerisindeki aşırı yoğunluğun onları çok rahatsız ettiğini belirtmişlerdir. Aynı şekilde ilk yetişkinlik döneminin bir diğer karakteristik özelliği olan özgünlüğe ters düşecek şekilde katılımcıların % 31'i (n=13) grup içerisindeki taassup/eleştirilmezliğin kendilerini oldukça rahatsız ettiğini ifade etmişlerdir. Bu bağlamda yukarıda verilen bilgiler doğrultusunda katılımcıların gruba katılma ve gruptan ayrılma yaşlarının tesadüfi olmadığını, aksine psikolojik bir arka plana sahip olduğunu söylemek mümkündür.

2.7.2. Katılımcıların Grup İçerisinde Kalma Sürelerine Yönelik Bulgu ve Yorumlar

Katılımcıların grupta kalma süreleri değişkenlik göstermektedir. Bu noktada araştırmamızda yer alan katılımcılar radikal dini gruplarda en az 1 yıl, en fazla ise 20 yıl kalmışlardır. Yapılan analiz sonrası araştırmamıza katılan bireylerin grup içerisinde ortalama kalma süresinin 8,4 yıl olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 21. Katılımcıların Grup İçerisinde Kalma Sürelerine Göre Dağılımı

Yıl	**N**	**%**
1-5	17	40,5
6-10	10	24
11-15	7	16,5
16-20	8	19

[330] Faruk Karaca, **Dini Gelişim Psikolojisi**, s.177.
[331] Faruk Karaca, **Dini Gelişim Psikolojisi**, s.179.
[332] Faruk Karaca, **Dini Gelişim Psikolojisi**, s.181.

Araştırmada görüşme yapılan bireylerin % 40'ı (n=17) 1 ile 5 yıl, % 24'ü (n=10) 6 ile 10 yıl, % 16,5'i (n=7) 11 ile 15 yıl, % 19'u (n=8) 16 ile 20 yıl arasında radikal dini gruplarda kalmışlardır. Katılımcıların % 40'ının (n=17) ilk beş yıl içerisinde ayrılmış olması dikkat çeken bir husustur. Bu noktada ilk beş yılda gruptan ayrılan katılımcıların 11'i ayrılma sebebi olarak eğitim yetersizliği ve fikri ayrılığı göstermişlerdir. Bu durum ile alakalı bahsi geçen kişilerin belli bir beklenti ve heyecan sonucu gruba katılıp, ardından aradığını bulamama ile ayrılık kararı aldıklarını söylemek mümkündür.

Araştırmamıza katılan bireylerin gruba katılmadan önceki yaşamlarına, din ile ilişkilerine ve dini gruplara bakışlarına yönelik sorulara vermiş oldukları cevaplar neticesinde bir takım sonuçlara ulaşmak mümkündür. Bu anlamda katılımcıların ekonomik düzeyinin genel itibariyle orta ve düşük olması ve kalabalık ailelerden gelmeleri, onları radikal dini gruba yönlerinden sebepler arasında yeni bir kimlik ve statü kazanma ihtiyacının olduğunu söylemeyi mümkün kılmaktadır. Aynı şekilde genel olarak dindar veya muhafazakar bir ailede ve çevrede yetişmeleri, başka bir deyişle dine müspet bakan ortamlarda büyümüş olmaları, dine uzak hayat yaşayan insanlara göre radikal dini gruplara katılma oranlarını arttırmaktadır.

Geçmiş bölümlerde belirtildiği üzere katılımcılarının çoğunluğunun gruba katılmadan önce günlük hayatlarının rutinlerle geçtiğini belirtmelerinin sonucunda hayat memnuniyetlerinin düştüğü ve bu durumla başa çıkmak adına dini bir yaşama yöneldikleri söylenebilir. Dini bir yaşamın yolunun dini bir gruba katılmaktan geçtiğini belirten bulgulara yukarıda değinilmiş olması onların sıkıcı ve monoton hayattan kurtulmak amacıyla bir arayışa girdikleri ve bu arayış sürecinin radikal dini gruba katılımla sonlandığını ortaya koymaktadır. Bu noktada gruba katılmadan önce ibadetlerini düzenli olarak yapmayan ve dini bilgi seviyesi iyi olmayan katılımcıların oranının yüksek olması bireylerin dini öğrenme ve yaşama konusunda dini grubun gerekliliğine inandıklarını göstermektedir.

Katılımcıların gruba katılmalarına neden olan durumlara vermiş oldukları cevaplar yukarıdaki bilgileri doğrular niteliktedir. Nitekim görüşme yapılan bireyler

hayat memnuniyetinin düşük olmasının sonucu olan arayış/kendini düzeltme, şehirleşme sonucu meydana gelen birincil ilişkilerdeki zayıflamayı telafi amacıyla grup içi samimiyet ve dini bir hayat için gerekli olduğunu düşündükleri ilim öğrenme ile dini yaşama arzusundan dolayı gruba katıldıklarını ifade etmişlerdir.

Katılımcıların önemli bir kısmının (%40,5/n=17) çevre ile olan ilişkileri gruba katılımın ardından olumsuz yönde değişmiştir. Çevreyle azalan ilişkiler bireylerin aile, akraba ve arkadaşlarla olan bağlarını zayıflatmasının yanı sıra içerisinde yaşadıkları çevreden dışlanmalarına yol açmıştır. Bu durumun ise genel itibariyle bireylerin gruba daha sıkı bağlanmaları ile sonuçlandığını elde edilen veriler ışığında söylemek mümkündür.

3. GRUBA KATILDIKTAN SONRA

Çalışmamızın bu kısmında bireylerin radikal dini gruplara katıldıktan sonra, henüz grup içerisindeyken yaşadığı süreçlerle ve durumlarla alakalı sorulan soruların analizine yer verilmiştir.

3.1. Katılımcıların Gruplara Katılımlarının Hemen Ardından Hissettiklerine Yönelik Bulgu ve Yorumlar

Tablo 22. Katılımcıların Gruplara Katılımlarının Hemen Ardından Hissettiklerine Göre Dağılımı

	N	**%**
Mutluluk	37	88
Huzur	11	26
Aidiyet	14	33,5
Rahatlama	17	40,5
Heyecan	8	19

Araştırmamızın bu kısmında katılımcılara sorulmuş olan yedi sorunun ilki, onların bu gruplara katıldıktan hemen sonraki süreçte neler hissettiğidir. Görüşme yapılan bireylere katıldıktan hemen sonraki süreçte duygusal anlamda neler hissettikleri sorulmuştur.

Bu bağlamda verilen cevaplar neticesinde elde edilen bulgular beş tema altında toplanmıştır. Radikal dini gruplara katılımın hemen ardından katılımcıların %88'i (n=37) mutluluk duyduğunu, %26'sı (n=11) huzurlu hissettiğini, %33,5'i (n=14) aidiyet duygusu hissettiklerini, %40,5'i (n=17) rahatlama yaşadıklarını, %19'u (n=8) ise heyecan duyduklarını ifade etmişlerdir.

Mutluluk

Bireylerin gruba ilk katıldıkları zamandaki mutluluk sebebinin kişiler arasında farklı olabileceği gözlenmiştir. Bir katılımcının mutlu olmasını bir şeyler yapabilmesine ve çevresine faydalı olabilmesine bağlaması bu konudaki örneklerden birini teşkil etmektedir. *"Mutluydum, bir şeyler yapabiliyordum. Kendime ve çevreme faydalı olmaya çalışıyordum. Üretken olmaya çalışıyordum. Genel olarak mutlu ve heyecanlıydım"* (49, Lise). Başka bir katılımcı ise ilim öğrendikçe, eski cahilliğinden kurtuldukça mutlu olduğunu ifade etmiştir. *"Eksik olduğumu gördüm ilmi noktada. Mutluluk duydum İslam'ı öğrendikçe, bu yolda çalıştıkça haz aldım. Eski Cahilliğimin geçtiği her an için haz aldım"* (58, Üniversite)

Bazı bireyler arayışlarının sonunda aradıklarını bulduklarını belirtmişlerdir. Bir katılımcının ifadeleri bu hususta dikkate değerdir. *"Mutluydum. Sohbetler falan oluyordu. Arayışımın mutlu sona ulaştığını hissediyordum. Sürekli hareket halindeydim ama sonucunda tatlı bir yorgunluk oluyordu"* (27, Üniversite). Bazı katılımcılar ise artık grupta sürekli olma isteği duymuş ve büyük bir mutluluk duyduklarını belirtmişlerdir. *"Artık sürekli burada olmalıyım, tembelliği bırakmalıyım diye düşündüm. Dinimi öğrenmek haz veriyordu. Çok şükür büyük mutluluk vardı"* (36, Ortaokul)

Huzur

Gruplara katılımdan hemen sonra hissedilen duygulardan biri olan huzur, çeşitli sebeplerden kaynaklanmaktadır. Görüşme yapılan bireylerden birinin gruba katıldıktan sonra hayatında bir amacın olduğunu huzur kaynağı olarak belirtmesi dikkat çekmektedir. *"Hayatımda artık bir amaç olduğu için iyi hissediyordum. Huzurluydum. Hayatta bir hedefim olduğunu, yaşama amacım olduğunu hissediyordum"* (50, Ortaokul). Katılımcılardan bazıları huzur kaynağı olarak Allah'ı tanımaya başlamalarını göstermektedir. *"Rabbimi tanımaya başladığım için daha huzurluydum"* (40, Ortaokul)

Aidiyet

Aidiyet hissi görüşme yapılan bireylerin gruba ilk katıldıklarında hissettiği duygulardan biridir. Bireylerden birinin gruptaki ortamı aile ortamına benzetmesi aidiyet hissini önemli dikkat çekici boyutlarda yaşadığına işaret etmektedir. *"Çok güzeldi, dinimi öğreniyordum, namazları düzenli kılmaya başladım. Ailemden ayrıydım okulumdan dolayı ama oradaki büyükler aile şefkati gösteriyordu. Ailemizin eksikliğini hissettirmiyorlardı"* (35, Üniversite). Bir katılımcının kendisini olması gereken yerde hissettiğini söylemesi aidiyet hissi noktasındaki örneklerden biridir. *"Olmam gereken yerdeyim diye düşündüm. Bundan kaynaklı mutluluk vardı. Ümmete hizmet ettiğim için huzurluydum"* (29, Üniversite). Bu konuda Çelik'in görüşleri dikkate değerdir. O, bazı bireylerin şehirlerde yaşanan hızlı toplumsal hareketliliğe ayak uydurmakta zorlandığını ve bu hareketli hayata ayak uydurabilmek için yeni ortamlar ve dayanışma yöntemleri bulmaya çalıştığını ifade etmektedir. Nitekim ona göre kişilerin dayanışma ihtiyacını karşılayabileceğini düşündüğü korunma ortamlarında dini grupların özel bir yeri vardır.[333] Yukarıda okulundan dolayı ailesinden ayrı olduğunu belirten bir katılımcının ifadeleri Çelik'in ileri sürdüğü fikirleri destekler mahiyettedir.

Mutluluk, samimiyet ve rahatlamanın yanı sıra kardeşlik duygusundan dolayı kendini güvende hissettiğini ifade eden bir katılımcı, gruba katılmanın hemen ardından hissettiklerini şöyle ifade etmiştir: *"Bir neşe, rahatlama ve samimiyet hissettim. Kardeşlik*

[333] Celaleddin Çelik, "Kentsel Dindarlık", Ünver Günay ve Celaleddin Çelik (Ed.), **Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi** içinde (81-112), Adana: Karahan Kitabevi, 2006, s.102.

duygusunu hissettim. Güvende hissediyordum kendimi. Genel olarak mutluydum yani" (49, Lise). Aynı şekilde başka bir katılımcı da gruptaki kardeşliğe vurgu yapmıştır: *"Kardeşliği hissettim. Hiç Pişman olmadım. Kardeşlerimle birlikte olmak, onlarla musafaha etmek bana huzur veriyordu. Manevi bir huzur vardı"* (32, Lise)

Rahatlama

Katılımcıların yarıya yakının hissettiğini belirttiği rahatlamanın çeşitli sebepleri bulunmaktadır. Geç kalmanın ardından gruba katılım, görüşülen bireylerin rahatlama sebeplerinden biridir. Bu konuda bir katılımcının ifadeleri örnek olarak verilebilir: *"Geç kaldım dedim. Çok geç kaldım. Geç kalmanın pişmanlığını yaşadım. Daha önce tatmalıydım bu hissi dedim. Çok mutluydum"* (33, Lise). Arayışının sonlandığını ve kendisi gibi insanların çokluğunun kendisini sevindirdiğini belirten bir katılımcı hislerini şu sözlerle ifade etmiştir: *"O zaman aradığım ortam bu diyordum. Dinimi daha iyi öğreneceğim diye düşündüm. Benim gibi insanların çokluğu beni sevindirdi. İlk zamanlar gerçekten güzeldi. O topluluk sanki bendeki bir boşluğu doldurdu"* (40, Lise)

Heyecan

Gruba katılımın ardından ilk olarak neler hissedildiğine yönelik sorunun cevaplarının içerik analizi neticesinde ortaya çıkan son tema heyecan hissidir. Bu konuda bir katılımcının ilk neler hissettiğine dair soruya doğrudan çok muhteşem cevabını vermesi ve hala o ilk zamanları aradığını dile getirmesi, duyduğu heyecanı ortaya koymaktadır. *"Çok muhteşemdi. İbadetlerden lezzet alıyordum. Hidayete erdiğim için şükrediyordum. Hala o ilk zamanları arıyorum"* (32, Üniversite). Görüşme yapılan bireylerden birinin yaşadığı heyecanı sevgiliyle buluşma heyecanına benzetmesi oldukça dikkat çekicidir. Katılımcı hislerini şöyle açıklamaktadır: *"Heyecan vardı. Sevgiliyle buluşmuş gibi heyecanlıydım. Gittikçe mutlu oluyordum"* (34, Lise)

3.2. Katılımcıların Gruba Katıldıktan Sonra İlk Olarak Yaptıklarına Yönelik Bulgu ve Yorumlar

Tablo 23. Katılımcıların Gruba Katıldıktan Sonra İlk Olarak Yaptıklarına Göre Dağılımı

	N	%
Dini Eğitimi Alma	42	100
Faaliyetler	38	90,5

Dini gruba katılımın ardından ilk olarak neler yaptıkları sorusuna katılımcıların %100'ü (n=42) Kur'an-ı Kerim, tefsir, hadis ilimleri gibi dini eğitim aldıklarını, %90,5'i (n=38) eğitimin yanı sıra gezi ve piknik gibi faaliyetlere katıldığını belirtmiştir. Katılımcıların %9,5'i (n=4) derslerden veya işinden dolayı etkinliklere katılamadığını ifade etmiştir.

Görüşme yapılan bireylere ilk olarak neler yaptıklarının ardından dini eğitimden mi yoksa grupta yapılan faaliyetlerden mi daha fazla hoşlandığı sorulmuş, hem dini eğitimlere hem de etkinliklere katılan görüşmecilerin %89,5'i (n=34) dini eğitimlerden daha fazla hoşlandığını, % 10,5'i (n=4) faaliyetlerden daha fazla hoşlandığını dile getirmiştir.

Bu soruda verilen cevaplar Tablo 18'de gösterilen verilerle örtüşmektedir. Nitekim bireylerin %38'i (n=16) dini öğrenmek için, %47,5'i (n=20) dini yaşamak için, %45,5'i (n=19) arayış halinde oldukları ve kendilerini düzeltmek istedikleri için dini gruba katıldığını ifade etmiştir. Bu soruda elde edilen bulgular göstermektedir ki katılımcıların çoğunluğu dini eğitim almayı kendilerini düzeltmek için bir yol olarak görmektedirler.

3.3. Bireylerin Gruplara Katılımlarının Ardından Günlük Hayatlarındaki Değişime Yönelik Bulgu ve Yorumlar

Tablo 24. Katılımcıların Günlük Hayatlarındaki Değişime Göre Dağılımı

	N	**%**
Günlük Rutinlerin Devam etmesi	23	55
Yoğunluğun Artışı/Grup Faaliyetlerine Katılım	33	78,5
Dini Eğitim / Okumalar	21	50
Dini Hassasiyet Artışı	24	57

Çalışmamızda kişilerin gruplara katılımdan sonra günlük hayatlarında değişiklik olup olmadığına dair bulgular şu şekildedir: Gruba katıldıktan sonra katılımcıların %55'i (n=23) ev, iş, sorumluluklar gibi günlük rutinlerle uğraştıklarını, %78,5'i (n=33) hayatlarında okumalar, grup etkinlikleri vb. grupla alakalı meşguliyetlerden dolayı yoğunluk olduğunu, %50'si (n=21) dini eğitim ve okumaların günlük hayatta yer aldığını, %57'si (n=24) ise günlük hayatlarında dini hassasiyet artışı olduğunu ifade etmişlerdir.

Yoğunluğun Artışı/Grup Faaliyetlerine Katılım

Görüşme yapılan bireylerde en çok göze çarpan % 78,5 (n=33) oranıyla grup ile alakalı yoğunluktur. Katılımcıların bazıları hayatlarında meydana gelen yoğunluğu şu sözlerle ifade etmişlerdir:

"Yoğun ve tempolu bir hayatım oldu. Maneviyat olarak güçlendiğimi hissediyordum. Ev ve işim dışında sürekli gruba gidiyordum" (46, İlkokul)

"Yoğun bir hayatım oldu. Gündüzleri çalışıyordum. Akşamları da haftanın 4-5 günü ilmi kültürel etkinlikler oluyordu. Bazı günler gece yarısı eve gidiyordum" (40, Lise)

"Hayatım doldu. İşlerimi yetiştirmek için daha planlı hareket etmeye başladım. Grup, hayatımda diğer işlerime göre daha önemli hale geldi. Hatta merkeze oturdu diyebilirim" (36, Lise)

Katılımcılardan bazıları planlı olan yoğunluğun ilerleyen zamanlarda stres ve gerginlik oluşturduğunu dile getirmesi dikkat çekmektedir. Görüşeme yapılan bireylerden biri bu durumu şu şekilde ifade etmiştir:

"Günlük hayatımı planlı, programlı ama yorucu diye tanımlayabilirim. Başlarda böyleydi ama ilerleyen zamanlarda stres ve gerginlik oluşmaya başladı" (43, Lise)

Dini Eğitim/Okumalar

Araştırmamızda elde edilen bulgulara göre gruba katıldıktan sonra katılımcıların bir kısmı dini eğitimlerinin ve okumalarının arttığını ifade etmişlerdir. Aşağıdaki örneklerde görüleceği üzere kişilerde öğrendiklerini başkalarına da anlatma eğilimi mevcuttur.

"Sürekli okumaya başladım. Etrafımdakilere dinimi anlatmaya çalışıyordum. Haftalık sohbetler oluyordu. Üniversiteye hazırlık ve dini eğitim şeklinde hayatım devam ediyordu" (27, Üniversite)

"Kitap okumaya başladım. Dini anlatmaya başladım. İşyerinde İslam'ı anlatırdım. Ev, iş ve grup arasında hayatım yoğunlaştı." (37, Ortaokul)

"Kitap okuma arttı. Gezme tozma azaldı. Araştırmalarım arttı. Hayatıma aşırı bir yoğunluk geldi. Sürekli kitapçılardaydım. Sürekli okuma yapıyordum. Bunun yanında davet yönüm de vardı" (35, Üniversite)

Dini Hassasiyet Artışı

Dini hassasiyet artışı katılımcıların ifadelerinde dikkat çeken başka bir unsurdur. Görüşme yapılan bireyler kötü ahlaklarından kurtulduğunu, kötü olduğunu düşündükleri kahve ortamını bıraktığını, üslubunu ve bazı kötü davranışlarını belirtmişlerdir.

"Sohbetlere gidiyordum. Sureler ezberliyordum. Öğrendiklerimi öğretme arzusu oldu. Üslubumu değiştirdim, yalan söylememeye falan dikkat etmeye başladım." (36, Ortaokul)

"Hayatım değişti. Kahveye gitmeyi kesinlikle bıraktım. Şükür kahve hayatım yok artık. Bazı kötü ahlaklardan kurtuldum. Anneye, babaya, kardeşe bakışım değişti. Onların lafını önceden dinlemezdim mesela" (38, İlkokul)

"Hayatım değişti. İbadetle, ilimle uğraşmaya başladım. Helale, harama dikkat etmeye başladım. Allah için ne yapabilirim diye sürekli düşünüyordum. Ev ve iş arasında bir hayatım varken artık çoğunlukla gruba vakit ayırıyordum" (32, Üniversite)

"Konuşmalarımda argo kullanmamaya çalışıyordum. Dine uygun yaşamaya çalışıyordum. Hayatım ev, iş, dini grup arasında geçiyordu" (30, Lise)

Katılımcıların gruba katıldıktan sonra günlük hayatın değişip değişmediği sorusuna en yüksek oranla (% 78,5) yoğunluk artışı ve grup faaliyetleri şeklinde cevap verilmiştir. Bu durum tablo 23'teki verileri doğrular niteliktedir. Nitekim tablo 23'te katılımcıların tamamı gruba katıldıktan sonra dini eğitim almaya başladıklarını belirtmişlerdir. Diğer taraftan katılımcıların %55'i (n=23) günlük rutinlerinin ve sorumluluklarının gruba katıldıktan sonra da devam ettiğini dile getirmişlerdir.

Katılımcıların gruba katıldıktan sonra hayatlarında meydana gelen değişimlerden bir diğeri de dini eğitim ve okumalardır. Katılımcıların % 50'si gruba katıldıktan sonra dini eğitim ve okumaların hayatlarında yer edindiğini ifade etmişlerdir. Bu bilgi Tablo 23'teki katılımcı beyanlarını doğrular niteliktedir. Görüşme yapılan bireylerin gruba dahil olmalarının ardından yaşamlarında meydana gelen son değişiklik ise dini hassasiyet artışıdır. Bu durumun katılımcıların yaşamış oldukları sosyal çevrenin genellikle grup üyelerinden oluşmasından, almış oldukları dini eğitimden ve dini olarak nitelen bir gruba dahil olmalarından dolayı çevrelerinde yeni bir kimlik kazanmalarından kaynaklandığını söylemek mümkündür.

3.4. Katılımcıların Gruba Katıldıktan Sonra Çevre ile İlişkilerinin Ne Yönde İlerlediğine Yönelik Bulgu ve Yorumlar

Tablo 25. Katılımcıların Gruba Katıldıktan Sonra Çevre ile İlişkilerinin Ne Yönde İlerlediğine Göre Dağılımı

	N	%
Olumlu Etki	9	21,5
Olumsuz Etki	21	50
Değişiklik Yok/Nötr	12	28,5

Elde edilen bulgulara göre gruba dahil olmanın çevre ile ilişkilere etkisi konusunda katılımcıların % 21,5'i (n=9) olumlu etkilediğini, % 50'si (n=21) olumsuz etkilediğini ifade etmiştir. Katılımcıların % 28,5'i (n=12) gruba katılımın çevre ile ilişkilerine olumlu veya olumsuz şekilde herhangi bir etki etmediğini ifade etmiştir.

Olumlu Etki

Elde edilen bulgulara göre gruba katılmanın çevre ile olan ilişkileri olumlu etkilediğini belirten bireylerden bazıları akraba ziyaretlerinin arttığını, bazıları ailesi ile ilişkilerinin düzeldiğini bazıları ise komşularıyla ilişkilerinin iyileştiğini dile getirmiştir. Katılımcılarda dikkat çeken husus, ilişkileri düzeltmeyi dinin emri olarak görmeleridir. Bu konuda birkaç örnek şu şekildedir:

"İlişkilerim biraz daha iyi oldu. Komşulara daha çok gidip gelmeye başladım, İslam'ı anlatmak için" (49, Lise)

"Daha iyi oldu. Çocuklarıma karşı daha iyi oldum. Onlara İslam'ı öğrettim. Aileme dini öğretmeye çalıştım. Ailemle aram daha iyi oldu. Ama kötü arkadaşlarımı terk ettim." (36, Ortaokul)

"Olumlu değişmeler oldu. Sıla-i rahimin önemini kavradım. Akraba ziyaretleri oldu. Ailemle ilişkilerim arttı. Onlara Allah için gidip gelmeye başladım" (34, Ortaokul)

"Olumlu değişiklikler oldu. Çevremin saygısı arttı. Kalp kırmamaya dikkat ettim. İnsanlara nasihat etme durumu oluyordu" (32, Ortaokul)

Olumsuz Etki

Gruba katıldıktan sonra çevre ile ilişkilerinin olumsuz yönde etkilendiğini belirten bireylerin (%50/n=21) bazılarının ailesiyle, bazılarının arkadaşlarıyla, bazılarının akrabalarıyla, bazılarının ise genel olarak tüm çevresiyle bağları zayıflamış ya da kopmuştur. Katılımcılar bu olumsuz etkinin sebebi olarak bazen doğrudan gruba katılımı göstermiş bazen de grup faaliyetlerinin yoğunluğundan dolayı vakit ayıramamayı ileri sürmüştür. Araştırmamızda bu sorunun cevapları ile ilgili dikkat çeken bir husus, katılımcıların eski çevreleri ile bağlarını kopardıktan sonra grup içerisindeki mensuplarla görüşmelerini sıklaştırmaları ve grup vasıtası ile yen bir sosyal çevre oluşturmalarıdır. Bu konu ile alakalı bazı örnekler aşıda verilmiştir.

"Biraz sıkıntılı oldu. Babam ve akrabalarımın tepkisi olumsuz oldu. Onlara vakit ayıramadığım için sorun yaptılar. Kötü alışkanlıkları olan tüm arkadaşlarım ile bağım koptu. Daha çok gruptakilerle görüşüyordum, zamanla eski arkadaşlarım da gruba geldi" (33, İlkokul)

"Gruba katılma dedi arkadaşlarım. Ailem de biraz tepki gösterdi. Akrabalarımla ilişkilerim zayıfladı. Ailemle büyük sorunlar olmadı. Daha çok gruptaki arkadaşlarla görüşmeye başladım" (31, Lise)

"Çevremden, özellikle akrabalardan, biraz uzaklaştım. İşim gücüm grup oldu. İslami faaliyetlere olumsuz bakan akrabalarımla ilişkiyi azalttım. Ailem başta gitmemi istemedi ama zamanla alıştı" (50, Ortaokul)

"Çevrem ile ilişkilerim bitme noktasına geldi. Ailem ile görüşme imkanım çok azaldı. Bu yüzden çevremden tepkiler aldım" (40, Ortaokul)

Değişiklik Yok/Nötr

Katılımcıların % 28,5'i (n=12) gruba katıldıktan sonra çevre ile ilişkilerinde herhangi değişiklik olmadığı, eskisi gibi devam ettiğini belirtmiştir. Bu konuda birkaç örnek şu şekildedir;

"Normal şekilde devam etti. İlişkilerde bir değişiklik olmadı herkesle aynı şekilde devam etti" (36, İlkokul)

"İlişkilerimde herhangi bir değişme olmadı" (34, Lise)

Katılımcıların gruba katıldıktan sonra çevre ile ilişkilerinin değişip değişmediği sorusuna verdikleri cevaplara uygulanan içerik analizi sonucuna göre dikkat çeken husus katılım kararının çevre ile ilişkilere olan etkisi sorusunun analiz sonuçlarının yer aldığı Tablo 20'deki verilere göre meydana gelen değişikliktir. Tablo 20'de katılım kararının ardından % 14 olan olumlu etki gruba katıldıktan sonra % 21,5'e yükselmiştir. Bu durumun yukarıda görüldüğü üzere bazı katılımcıların dinin emri olduğunu düşündükleri için akraba, aile ve çevre ile kurmuş oldukları iyi ilişkilerden kaynaklandığı söylenebilir. Nitekim yukarıdaki örneklerde görüleceği gibi bireyler dini anlatmak için ya da dinin emri olduğunu düşündükleri için çevreleri ile iyi ilişkiler kurma yoluna gitmişlerdir. Elde edilen bulgulara göre çevre ile ilişkilerde olumlu etkinin artmasının yanı sıra olumsuz etkinin arttığı da görülmektedir. Tablo 20'de belirtildiği gibi katılımcıların katılma kararının ilişkilere olumsuz yansıdığını belirten bireylerin oranı % 40,5 iken gruba katıldıktan sonra bu oran % 50 olmuştur. Bu durumun bireylerin katılmış oldukları yeni grubun onların psikolojik ihtiyaçlarını karşılamasından dolayı eski çevreleri ile olan bağlarının zayıflamasından kaynaklandığı söylenebilir.

3.5. Katılımcıların Gruba Katıldıktan Sonra Manevi Anlamda Yaşadıkları Değişime Yönelik Bulgu ve Yorumlar

Tablo 26. Katılımcıların Gruba Katıldıktan Sonra Manevi Anlamda Yaşadıkları Değişime Göre Dağılımı

	N	%
Mutluluk	13	31
Huzur	7	16,5
Rahatlama	10	24
Dini Duygu Gelişimi	34	81

Elde edilen verilere göre gruba katılımdan sonra manevi değişim olup olmadığı sorusuna verilen cevaplar neticesinde mutluluk, huzur, rahatlama ve dini duygu gelişimi adı altında dört tema ortaya çıkmıştır. Hayatlarında manevi olarak değişim olup olmadığı sorusuna katılımcıların % 31'i (n=13) mutluluk, % 16,5'i (n=7) huzur, % 24'ü (n=10) rahatlama hissettikleri cevabını vermiştir. Görüşme yapılan bireylerin % 81'i (n=34) ibadetten lezzet alma ve mutmainlik gibi dini duygularının geliştiğini belirtmiştir.

Mutluluk

Katılımcıların %31'inin (n=13) cevabı olan mutluluğun görüşme yapılan bireylere göre çeşitli sebepleri vardır. Bazı bireyler dinin öğrendiği için mutlu olduğunu belirtirken bazıları İslam'ı anlattıkları için mutlu olduklarını belirtmişlerdir. Bazı bireyler ise herhangi bir sebep göstermeksizin mutlu hissettiklerini ifade etmişlerdir. Bu hususta aşağıdaki ifadeler örnek olarak verilebilir.

"Hayatım manevi anlamda olumlu olarak değişti. Mutluluk duyuyordum. Önceden çok sinirleniyordum. Gruba girdikten sonra huzur buldum. Hayatım çok değişti" (41, İlkokul)

"Olumlu yönde değişiklikler oldu. Daha mutlu hissediyordum dini yaşadığım için, ibadet ettiğim için ve ilim öğrenmenin mutluluğu vardı ayrıca. Arayışımın sonunda içimdeki boşluğun dolduğunu hissettim" (35, Lise)

Katılımcılardan birisinin mutluluğunu bulutların üzerinde uçmaya benzetmesi, başka bir katılımcının mutluluğunu anlatırken kendisini iki meleğin kanatlandırıyormuş gibi hissettiğini söylemesi dikkat çekmektedir.

"Olumlu değişiklikler oldu. Allah'a daha yakın olduğumu hissettim. Bulutların üzerinde uçuyordum. İnsanlara İslam'ı anlatmaya çalışırdım. Öğrendiklerimi anlatmaya çalışırdım. Mesela yanımda namaz kılan biri hata yapsa onu uyarırdım. İnsanlara kelime-i tevhid'i anlatırdım" (32, Lise)

"Olumlu müthiş değişiklikler oldu. Bunun sebebi davetçilikti. Yürürken sanki uçuyor gibiydim. Sanki iki melek beni kanatlandırıyordu. Kahvehanelere gidip İslam'ı anlatıyordum. Çok insana vesile oldum" (35, Üniversite)

Huzur

Manevi olarak huzur bulduğunu ifade eden katılımcıların bir kısmı herhangi bir sebep belirtmeksizin huzurlu olduklarını dile getirmişlerdir. Bazıları gruptaki ortamın, İslam'ı anlatmanın veya ilim öğrenmenin manevi hazzının kendisine huzur verdiğini ifade etmiştir.

"Olumlu yönde değişiklikler oldu. Huzur hissi oluştu. Görevini, sorumluluğunu yerine getirme hissi oluştu. İslam'ı anlattıkça daha çok sevmeye başladım" (28, Ortaokul)

"Olumlu değişiklikler oldu. Derslerden sonra öğrendiklerimizi arkadaşlarla kendi aramızda tartışırdık. Huşu ve huzur yaşardım manevi anlamda bu şekilde" (36, Ortaokul)

Katılımcılardan birinin evde ve grupta Kur'an-ı Kerim okurken, dini sohbetlere katılırken duyduğu huzur ve mutluluğu kendisine lüks araba verilmiş gibi hissederek dile getirmesi dikkat çekicidir.

"Değişiklik oldu. Huzuru buldum, resmen içim ferahladı. Evde Kur'an çalışırdım, grupta Kur'an okurken çok huzurluydum. Dini sohbetlerde çok huzurluydum. Sanki bana BMW, Audi vermişler gibiydi. Öyle bir mutluluk ve sevinç vardı." (36, İlkokul)

Rahatlama

Bazı katılımcılar gruba katıldıktan sonra manevi anlamda rahatladıklarını dile getirmişlerdir. Bir katılımcının, artık varoluşunun sebebini bildiğini söylemesi, ibadetlerin ve dinin anlatmanın kendisine lezzet verdiğini belirtmesi bu duruma örnektir. Katılımcı hislerini şu şekilde dile getirmiştir: *"Değişiklik oldu. Artık mutluydum. Artık varoluşumun sebebini biliyordum. İbadetlerim, kitap okumalarım, dinimi anlatmam bana lezzet veriyordu"* (27, Üniversite). Başka bir katılımcı sohbetlere katılmanın kulluk görevini yerine getirme duygusunu tatmin ettiğini ve bunun da kendisinde manevi rahatlama meydana getirdiğini ifade etmiştir. *"Olumlu anlamda değişiklikler oldu. Sohbetlere katılmam kulluk görevini yerine getirme duygusunu tatmin ediyordu. Bu da manevi rahatlama sağlıyordu"* (35, İlkokul)

Dini Duygu Gelişimi

Katılımcıların çoğunluğu (% 81/n=34) manevi açıdan dini duygu gelişimi yaşadığını ifade eden cevaplar vermiştir. Bu konuda bazı katılımcılar bilinçlendiğini, manevi doygunluk yaşadığını, mutmain olduğunu, ibadetlerde hassasiyet gösterdiğini, hayattan lezzet aldığını, Allah'a yakın hissettiğini belirten cevaplar vermişledir. Dini duygu gelişimi konusunda katılımcıların verdiği cevaplardan bazıları örnek olarak aşağıda verilmiştir.

"Olumlu değişiklikler oldu. Allah'a yakınlaştığımı hissediyordum. Helal-haram sınırına çok dikkat ediyordum" (40, Ortaokul)

"Allah'ı tanıdığım için helal-haram noktasında hassaslaştım. İbadetlerime karşı hassas oldum" (28, Lise)

"Oldu evet. İbadetlerden haz almaya başladım. Namazlarıma daha fazla dikkat etmeye başladım. Namaz kılınca mutlu oluyordum" (49, Lise)

"Evet oldu. Daha merhametli oldum. Sahabe hayatlarından etkilendim. Benim için önemli olan tek şey Allah rızası olmuştu. Genel olarak çok olumlu değişiklikler oldu" (33, Lise)

Elde edilen bulgulara göre katılımcıların gruba katıldıktan sonra manevi açıdan değişimler yaşadığı görülmektedir. Katılımcılardan bazılarının (%47,5) hiçbir sebep yokken mutlu ve huzurlu olduğu belirtmesi, gruba katılma olayının birincil ilişkilerdeki zayıflamanın grup ilişkileri yoluyla telafi edildiğini göstermektedir. Gruba katıldıktan sonra varoluş sebebinin artık bilinmesinin ifade edilmesi ise arayışın sonlandığı ve durumun salt dini değil aynı zamanda psikolojik arka plana sahip olduğu şeklinde yorumlanabilir. Yukarıdaki verilere bakıldığında kişilerin dile getirmiş oldukları; görevini yerine getirme hissi, hayattan lezzet alma, Allah'a yakın hissetme, daha merhametli olmakla sonuçlanan duygu değişikliği, öğrendiklerini başkalarıyla paylaşma isteği, nedensiz oluşan manevi mutluluk ve huzur radikal dini gruplara katılımın sadece dini nitelikli olmadığını aynı zamanda önemli ölçüde psikolojik temelli olduğunu ortaya koymaktadır.

3.6. Katılımcıların Gruba Katıldıktan Sonra Dine Bakışının Değişip Değişmediğine Yönelik Bulgu ve Yorumlar

Tablo 27. Katılımcıların Gruba Katıldıktan Sonra Dine Bakışının Değişip Değişmediğine Göre Dağılımı

		N	**%**
Değişmedi		13	31
Değişti	**Olumlu**	9	21,5
	Dinin Kapsamlılığı	13	31
	Bilinçlenme	7	16,5

Gruba katılımdan sonra dine bakışın değişip değişmediği konusunda elde edilen bulgulara göre göre katılımcıların % 31'i (n=13) dine bakışının değişmediğini söylemiştir. Dine bakışının değişmediğini söyleyen bireyler gruba katılmadan önce de dine olumlu baktıklarını belirtmişlerdir. Katılımcıların geriye kalanları (%69/n=29) dine bakışlarının değiştiğini belirtmiştir. Dine bakışı değişen bireylerden % 21,5'i (n=9) olumlu yönde değiştiğini, % 31'i (n=13) dinin sandıklarından daha kapsamlı olduğunu, % 16,5'i (n=7) ise dini konularda bilinçlendiklerini dile getirmişlerdir. Dine bakışının olumsuz olduğunu ifade eden katılımcı olmamıştır.

Olumlu Değişim

Bakışlarının olumlu yönde değiştiğini belirten bireyler, daha önce İslam'ı tanımadıklarını belirten cümleler kurmuştur. Bir katılımcı dine bakışının olumlu yönde değiştiğini şu cümlelerle dile getirmiştir: *"İslam'ı tanıdıktan sonra insanın hakikatini kavrama sorumluluğu kazandım. Dine bakışım olumlu olarak aşırı derecede değişti"* (58, Üniversite). Bir başka katılımcı ise bakışının olumlu yönde değiştiğini şöyle anlatmıştır: *"Öncesinde sadece Müslüman iken katıldıktan sonra dinimi sevmeye başladım"* (37, İlkokul). Dinin kısıtlayıcı olduğunu düşünen bir katılımcı gruba katıldıktan sonra fikirlerinin değiştiğini şöyle ifade etmiştir: *"Öncesinde din her şeyi yasaklayıcı, kısıtlayıcı bir anlama sahipken gruba katıldıktan sonra İslam'ı aslında toplumda yansıtıldığı kadar baskıcı ve yasaklayıcı olmadığını anladım"* (40, Ortaokul)

Dinin Kapsamlılığı

Dinin kapsamlı olması noktasında dine bakışının değiştiğini ifade eden katılımcılar genel olarak dinin kendilerine anlatılandan daha geniş olduğunu belirtmişlerdir. Bu hususla alakalı olarak dinin eskiden düşündükleri gibi ibadetlerden ibaret olmadığını dile getirmeleri birçok katılımcının ortak noktasıdır. Katılımcılar, İslam'ın gruba katılmadan önce kendilerine anlatıldığı gibi yalnızca ibadetlerden müteşekkil olmadığını, aksine günlük işlerden bireysel ilişkilere kadar çok geniş bir alanı kapsadığını ifade etmişlerdir. Bu konuyla ilgili örnekler aşağıda verilmiştir;

"Dine bakışım yüzde yüz değişti. Dinin hayatımda yeri yoktu. Sonra dinimin her şeyi kapsadığını gördüm. Dine geç kaldığımı fark ettim" (34, Ortaokul)

"Daha pozitif bakmaya başladım. Dinin ibadetlerden ibaret olmadığını gördüm. Davetin esas olduğunu gördüm. Dinin bireysel değil toplumsal olduğunu gördüm" (35, Üniversite)

"Değişti. İslam'ın sadece kurban, oruç olmadığını anladım. Dinin bir felsefe, ideoloji ve hareket olduğunu anladım. Dinin bu kadar genişmiş, sadece ibadetler değilmiş bunu anladım" (36, İlkokul)

"Dine bakışım her zaman olumluydu. Ama dinin daha geniş çaplı olduğunu anladım" (35, Üniversite)

Bilinçlenme

Dine bakış açısındaki değişim hususunda bilinçlendiğini gruba katıldıktan sonra bilinçlendiğini ifade eden bireylerin cevaplarında genel olarak ibadet konusunda bilinç oluştuğunu belirttikleri görülmektedir. Bu konuda şu örnekler verilebilir;

"Dine sadece ibadet olarak bakarken bunun Kur'an ve sünnet ışığında olması gerektiğini kavradım. Tebliği öğrendim. Gruba girmeden önce ben merkezliyken, girdikten sonra biz merkezli oldum. İnsanları kazanmalıyız diye düşünüyordum" (40, Lise)

"Grup, dinimi tamamladı. İbadet bilinci kazandım. Örfteki dinin eksik olduğunu gördüm" (46, İlkokul)

Elde edilen bulgulara göre görüşme yapılan bireylerin % 69'u (n=29) dine bakışının değiştiğini belirtmiştir. Bu değişim yapılan içerik analizi sonucu olumlu (%21,5), dinin kapsamlı olması (%31) ve bilinçlenme (%16,5) olarak üç tema olarak belirlenmiştir. Bu noktada katılımcılar gruba katılmadan önce dini; yasaklayıcı, kısıtlayıcı, sadece ibadetlerden oluşan veya salt şekilsel ritüellerin yapıldığı bir sistem olarak görürken bu durum dinin aslında kısıtlayıcı olmadığı, dinin bireysel ilişkilerden günlük işlere kadar hayatın her alanını kapsadığı ve ibadetlerin sadece şekilsel olmadığı şeklinde değişmiştir. Katılımcıların dine yönelik fikirlerinde meydana gelen değişimin, dahil oldukları grup ortamından ve grubun fikirlerinden etkilenmekten kaynaklandığını söylemek mümkündür.

3.7. Katılımcıların Dini Gruba Katıldıktan Sonra Dini Uygulamalarındaki Değişiklik Durumuna Yönelik Bulgu ve Yorumlar

Tablo 28. Katılımcıların Dini Gruba Katıldıktan Sonra Dini Uygulamalarındaki Değişiklik Durumuna Göre Dağılımı

	N	%
Değişiklik Olmadı	6	14,5
İbadetlerde Artış / Süreklilik	31	74
Nafile Artışı	20	47,5
Okumalar/İlme yönelme	8	19

Araştırmamız kapsamında katılımcılara gruba katılmadan önceki ibadetleri yerine getirme düzeyleri sorulmuştur. Bununla birlikte gruba katıldıktan sonra dini uygulamalar konusunda değişiklik olup olmadığı da sorulmuştur. Bu noktada katılımcıların % 14,5'i (n=6) zaten ibadetlerini yaptıklarını, dolayısıyla ibadet konusunda bir değişiklik yaşamadıklarını, %74'ü (n=31) ibadetlerde artış/süreklilik meydana geldiğini, % 47,5'i (n=20) nafile ibadetler konusunda artış olduğunu, % 19'u (n=8) ise okumalar yaptığını ve ilme yöneldiğini belirtmiştir.

Değişiklik Olmadı

Katılımcıların % 14'ü (n=6) gruba katılmadan önce de ibadetlerini yaptıklarını bundan dolayı gruba katıldıktan sonra ibadet konusunda herhangi bir değişiklik olmadığını belirtmiştir. Bu hususta bazı örnekler şöyledir;

"İbadetlerde fark olmadı. İbadetlerime aynı şekilde devam ettim" (29, Üniversite)

"İbadetlerimde oldukça dikkatli ve hassastım" (Gruba katılmadan önce ibadetleri yerine düzeyine yönelik soruya verilen cevap) *"Değişiklik olmadı, aynı"* (35,

İlkokul) (Gruba katıldıktan sonra dini uygulamalarda değişiklik olup olmadığı sorusuna verilen cevap)

İbadetlerde Artış/Süreklilik

İbadetlerde artış/süreklilik meydana geldiğini belirten katılımcıların bazılarının cevapları aşağıdaki gibidir;

"Evet değişiklik oldu. Dikkatli olmaya başladım ibadet konusunda. Fazları aksatmamaya başladım" (37 İlkokul)

"Oldu. İbadetler arttı. İbadetler kesintisiz oldu. Hiçbir farzı kaçırmazdım" (36, İlkokul)

"İbadetlerde artış oldu. En azından beş vakit namaza başladım" (28, Ortaokul)

Nafile Artışı

Katılımcıların ibadetlerdeki değişiklik ile alakalı nafile namazlar, Kur'an-ı Kerim okuma gibi nafile artışı olduğunu belirten cevaplarından bazılarının örnekleri aşağıda verilmiştir;

"Değişiklik oldu. Farzlar zaten vardı ama kesintisiz oldu. Nafile ibadetler yapıyordum. Artış oldu" (35, Lise)

"Oldu. İbadetlerime dikkat etmeye başladım. Beş vakit namaz, nafile oruçlar, gece namazları oluyordu. Ruh halim çok iyiydi. Kitap okuma falan mutluluk veriyordu" (35, İlkokul)

"İbadetlerim arttı. Neredeyse her gün Kur'an okumaya başladım" (31, Lise)

Okumalar/İlme Yönelme

Bazı katılımcılar İbadetlerde değişiklik olup olmadığı sorusuna okumalar yaptığını ve ilme yöneldiğini söyleyerek cevap vermiştir. Bu hususta verilen cevaplardan bazıları örnek olarak aşağıda verilmiştir;

"İbadetlerde artış oldu. Özellikle Kur'an üzerine yoğunlaştım. Ayrıca Arapça, hadis gibi ilimler öğreniyordum" (52, İlkokul)

"Artma oldu. Nafile oruçlar, nafile namazlar oluyordu. Kur'an okuma, fikir kitapları okuma oluyordu" (46, İlkokul)

Gruba katıldıktan sonra dini uygulamalarda değişiklik olup olmadığı sorusuna uygulanan içerik analizi sonuçlarına göre hiçbir katılımcının ibadetlerinde azalma görülmemiştir. Bir kısmının (%14/n=6) ibadetleri yerine getirme düzeyinde değişiklik olmamış, kalan kısımda ise (%86/n=36) ibadetlerde artma ve süreklilik, nafile ibadetlerde artma ve ilme yönelme ile okumalarda artış görülmüştür. Bu durumu yukarıdaki bölümlerde açıklanan manevi rahatlama ile açıklamanın yanı sıra dahil olunan grup ve dolayısıyla değişen sosyal çevre ile açıklamak mümkündür. Nitekim sosyal psikolojide yer alan sosyal etki kuramına göre dahil olunan grup, kendi mensuplarını çeşitli şekillerde etkilemektedir. Gruptaki bireylerin hareketleri, tavırları ve davranışları grubun diğer üyelerinin hareket, tavır ve davranışlarını etkilemektedir.[334]

Katılımcıların gruba katıldıktan hemen sonraki süreçte mutluluk, huzur, rahatlama, aidiyet ve heyecan hissettikleri görülmektedir. Elde edilen bulgulara göre kişilerin yaşadığı bu duyguların çeşitli sebepleri bulunmaktadır. Yukarıda örneklerde belirtildiği üzere işe yaramışlık, aradığını bulma, sıcak ve samimi ortam, güvende olma, görevini yapmış olma, heyecan ve hayatına anlam bulma hisleri katılımcıların dile getirmiş oldukları hususlardır. Duruma bakılarak kişilerde psikolojik açıdan rahatlama ve ihtiyaçlarını karşılama duygusu oluştuğunu söylemek mümkündür. Bunun sebebinin ise önceki bölümlerde belirtildiği gibi düşük olan hayat memnuniyetinin dini yaşama ve öğrenme yeri olarak görülen (bkz. Tablo 18) dini gruba katılım yoluyla telafi etmek olduğu düşünülebilir.

Gruba katılımın ardından ilk olarak dini eğitim alma ve grup faaliyetlerine katılma bireylerin gruba katılma sebepleri (bkz. Tablo 18) arasında yer almaktadır. Günlük hayatın yoğunlaşması, ilme yönelme ve okumalar yapma ile dini konularda hassasiyet artışı içinde bulunulan grubun etkisi sonucu meydana gelen durumlardır. Grup

[334] Salih Güney, a.g.e., s.159.

içerisindeyken çevre ile ilişkilerde katılım kararına göre hem olumlu hem de olumsuz etkide artış olduğu görülmektedir. Çevre ile ilişkilerde olumlu değişimin nedeni yukarıda belirtildiği gibi dini anlatma ihtiyacı sonucu kurulan bağlar ve insanlarla ilişkiyi arttırmanın dinin emri olarak görülmesidir. Elde edilen bulgular doğrultusunda bireylerin çevre ile ilişkilerinde olumsuz değişimin nedeni olarak ise grup kaynaklı yoğunluktan dolayı ilişkilerin azalması ve zayıflaması ile grupla artan bağın sonucu oluşan gruba bağlılığın güçlenmesini göstermek mümkündür.

Mutluluk, huzur, rahatlama, mutmainlik, hayattan lezzet alma, Allah'a yakınlık hissi gibi dini duygu gelişimi gruba katıldıktan sonra katılımcıların yaşadıkları manevi değişikliklerdir. Tüm bu göstergeler radikal dini gruba katılma sebebinin sadece dini arka plana değil aynı zamanda psikolojik arka plana sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Katılımcıların dine bakışlarında meydana gelen olumlu değişim, dinin kapsamlı olduğunu fark etme ve dini konularda bilinçlenme, dahil olunan gruplarda bulunan ortamdan ve grubun etkisinden kaynaklamaktadır. Dini uygulamalarda artışın, nafile ibadet artışının ve ilme yönelmenin ise yukarıda belirtildiği gibi grup içerisindeki sosyal etkiden kaynaklandığı düşünülmektedir.

4. GRUPTAN AYRILMA

Araştırmamızın bu bölümünde katılımcıların gruptan ayrılmaları ve sonrasındaki süreçlerle ilgili sorular sorulmuştur. Toplamda 7 soru sorulmuş olup cevaplar doğrultusunda yapılan analiz sonucu temalar oluşturulmuştur.

Bu bölümde dikkat çeken hususlardan biri katılımcıların ilk üç soruya genel olarak kısa cevaplar vermeleridir. Araştırmacının soruyu birkaç defa tekrarlamasına karşın katılımcılar cevaplarına ekleme yapmayıp diğer soruya geçmek istemişlerdir. Bunun sebebinin mülakat yaptıkları duyulduğu takdirde ayrıldıkları gruptaki bireylerin tepkilerinden çekinmeleri olduğu düşünülmektedir.

4.1. Katılımcıların Gruptan Ayrılma Sebeplerine Yönelik Bulgu ve Yorumlar

Tablo 29. Katılımcıların Dini Gruptan Ayrılma Sebeplerine Göre Dağılımı

		N	%
Kişilerle İlgili Olanlar	Yöneticilerle İlgili Sorunlar	10	24
	Fikri Ayrılıklar	9	21,5
Grupla İlgili Olanlar	Grup Uygulamalarına Yönelik Eleştiri	18	43
	Grup içi gruplaşma	9	21,5
	Samimiyetsizlik	3	7
	Grubun Değişmesi	10	24

Gruptan ayrıldıktan sonraki süreçlerle alakalı olarak katılımcılara ilk olarak ayrılmaya kendilerinin mi karar verdiği ve bu kararda kim ya da neyin etkili olduğu sorulmuştur. Katılımcıların tamamı kendi kararları ile gruptan ayrıldıklarını ifade etmişlerdir. Ayrılma kararına neyin sebep olduğu sorusuna farklı cevaplar gelmiştir. Görüşülen bireylerin cevapları doğrultusunda ayrılma sebebi olarak "kişilerle ilgili olanlar" ve "grupla ilgili olanlar" ana temaları ortaya çıkmıştır. Belirtilen ana temaları meydana getiren alt temalar bulunmaktadır. Gruptan ayrılma sebebi olarak "kişilerle ilgili olanlar" teması altında yöneticilerle ilgili sorunlar ve fikri ayrılıklar temaları ortaya çıkmıştır. Katılımcıların % 24'ü (n=10) ayrılma sebepleri arasında gruptaki yöneticilerle ilgili sorunları gerekçe göstermektedir. Görüşme yapılan bireylerin % 21,5'i (n=9) ise gruptan ayrılma sebepleri arasında yaşamış olduğu fikri ayrılıkları gerekçe göstermektedir. Bu noktada samimiyetsizlik, gruplaşma, grubun değişmesi vb. diğer temalar katılımcıların iddiaları olup tarafımızdan böyle bir iddia ortaya atılmamaktadır.

Yöneticilerle İlgili Sorunlar

Yöneticilerle alakalı sorunlar arasında yöneticilerin üslubu, yöneticilerin üstün tutulması ve yönetici olan kişilerin yetersizliği sıkça tekrarlanan cevaplardandır. Konu ile ilgili cevaplardan bazıları örnek olarak aşağıda verilmiştir;

"Gruptan ayrılmaya kendim karar verdim. Grubun yapısı ve sorumlu kişilerin üstün tutulması beni çok rahatsız etti" (32, Lise)

"Kendi kararımdı. Grup sorumlularının olumsuz davranışları ve fikirleri ayrılmamda etkili oldu" (35, Üniversite)

"Kendim karar verdim. Başımızdaki sorumlunun etkisi ile ayrıldım. Yeterli görmezdim" (31, Lise)

"Kendi kararımdı. Sorumluların üslubu kötüydü" (29, Üniversite)

Fikri Ayrılıklar

Gruptan ayrılma gerekçesiyle alakalı fikri ayrılıklar teması altında kişisel anlaşmazlıklar, grup içi görüşler ve sebep belirtmeksizin fikri ayrılık cevapları öne çıkan cevaplardır. Bu hususla ilgili bazı örnekler aşağıdaki gibidir;

"Kendi kararımdı. Fikri ayrılıklar oldu. Dünya görüşünden dolayı" (52, İlkokul)

"Kendim karar verdim. Grup içindeki görüşler ve uygulamalar rahatsız etti" (35, İlkokul)

"Evet, kendim karar verdim. Grup içindeki bazı kimseler ve yaşadığım kişisel olaylar bu kararı almama sebep oldu" (36, Lise)

Gruptan ayrılma sebebi olarak "grupla ilgili olanlar" ana teması altında liyakatsizlik, istişare eksikliği ve ilmi yetersizlik gibi "grup uygulamaları", "gruplaşma", "samimiyetsizlik" ve çizgiden sapma, dünyevileşme, tevhidin terki vb. "grubun değişmesi" temaları ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda gruptan ayrılma sebebi olarak

katılımcıların % 43'ü (n=18) grup uygulamalarını, % 21,5'i (n=9) gruplaşmayı, % 7'si (n=3) samimiyetsizliği, % 24'ü (n=10) ise grubun değişmesini gerekçe göstermiştir.

Grup Uygulamalarına Yönelik Eleştiri

Ayrılma sebepleri arasında gösterilen grup uygulamaları teması altında gruptaki liyakatsizlik, istişare eksikliği ve ilmi yetersizlik katılımcıların sıkça tekrarladığı gerekçelerdendir. Grup uygulamaları ile alakalı katılımcıların cevaplarından bazıları örnek olarak aşağıda verilmiştir;

"Kendim karar verdim. Yıllar geçtikçe emanet ve ehliyet kavramından uzaklaşılıp grubun başındakilerinin hedefleri ve çıkarları doğrultusunda davrananların ehliyet sahibi olmadığı halde insanları ıslah görevini onlara vermelerinden dolayı ayrıldım. İnsanları emir eri olarak görmeleri ve şahsi çıkarları için kullanmaları beni çok rahatsız etti" (49, Lise)

"Kendi kararım. Grup yönetiminin ortak alınan kararlara uygun hareket etmemesi ayrılmama sebep oldu" (32, Üniversite)

"Kendi kararımla ayrıldım. Grup içindeki yanlışlara tepki olarak yanlış diyememek üstlere yalakalık. Makam elde etmek için kardeşlerini merdiven olarak kullanmak. Bunlar etkili oldu" (46, İlkokul)

"Kendi kararımdı. İlim noktasında zayıf olması ayrılmamda etkili oldu" (41, İlkokul)

Grup İçi Gruplaşma ve Samimiyetsizlik

Gruptan ayrılma sebepleri arasında gösterilen gruplaşmalar ve samimiyetsizlik sıkça tekrarlanan cevaplardandır. Konu ile ilgili örneklerden bazıları aşağıdaki gibidir;

"Kendi kararımdı. Ayrımcılık, grupçuluk vardı. Benim bulunduğum arkadaş grubu dışlanıyordu. Sebepsiz yere ayrım yapıyorlardı" (37, Ortaokul)

"Kendi kararımdı. Grup içi tartışmalar etkili oldu. Üsttekilerin kendi aralarındaki sorunlar bize yansıyordu. Rahatsız ediciydi." (28, Ortaokul)

"Kendi kararımdı. Fıtratım artık söylenenleri kabul etmiyordu. Çok yapmacıktı" (46, İlkokul)

Grubun Değişmesi

Grubun değişmesi teması altında grubun çizgiden çıkması, dünyevileşmesi, tevhidin terk edilmesi görüşleri katılımcıların sıkça tekrar ettiği cevaplar arasında yer almaktadır. Aşağıda verilen örnek cevaplar ayrılmada grubun değiştiğini ileri süren katılımcılardan bazılarının cevaplarıdır;

"Kendi kararımdı. Grubun yolundan sapması etkili oldu. Tevhidi yoldan ayrıldılar. Bize öğrettiklerini artık uygulamıyorlardı" (50, Ortaokul)

"Kendim karar verdim ayrıldım. O grupta artık ticari ve dünyevi şeylerin arttığını gördüm. Eskisi gibi değillerdi" (38, İlkokul)

"Kendim karar verdim. Sorumluların rıza-i ilahiden uzaklaşmaları, peygamberi metodun dışına çıkmaları etkili oldu" (49, Lise)

"Kendim karar verdim. Grup zaman içinde değişti" (37, İlkokul)

"Kendim karar verdim. Grubun çizgiden kayması, insanlara kaldıramayacağı yükler yüklemesi etkili oldu" (38, Üniversite)

Katılımcıların gruptan ayrılmalarına neden olan çeşitli sebepler bulunmaktadır. Yöneticilerin üstün tutulması, grup içerisindeki gruplaşmalar, liyakatsizlik, ehliyetsizlik, samimiyetsizlik, fikri ayrılıklar ve grubun değişmesi katılımcıların ayrılmalarına sebep olarak gösterdikleri durumlardır. Verilere uygulanan içerik analizi sonucu belirlenen temalar göstermektedir ki katılımcıların gruptan ayrılmaları genellikle bireysel ve psikolojik arka plana sahiptir. Yapmacıklık, samimiyetsizlik, fikri ayrılık, grubun eskisi gibi olmadığı iddiası bu duruma örnektir. Burada dikkat çeken husus katılımcıların dile getirmiş oldukları liyakatsizlik, ehliyetsizlik, yöneticilerle alakalı problemler ve samimiyetsizlik grubun büyümesi sonucu katılmış oldukları ilk zamanlardaki samimiyetin katılımcılar için ortadan kalkmış olduğudur. Nitekim bireylerin %38'inin

gruba katılma sebebi olan grup içi samimiyetin (bkz. Tablo 18) kaybolmuş olması ayrılık kararının psikolojik arka plana sahip olduğunu göstermektedir.

4.2. Katılımcıları Grup İçerisinde Rahatsız Eden Uygulamalara Yönelik Bulgu ve Yorumlar

Tablo 30. Katılımcıları Grup İçerisindeyken Rahatsız Eden Uygulamaların Dağılımı

		N	%
Kişilerle İlgili Olanlar	Sorumlularla İlgili Sorunlar	9	21,5
	Taassup/Eleştirilmezlik	13	31
Grupla İlgili Olanlar	Grup Uygulamalarına Yönelik Eleştiri	21	50
	Grup İçi Gruplaşma	7	16,5
	Samimiyetsizlik/İhlassızlık	14	33,5
	Grubun Değişmesi	14	33,5

Araştırmamızın bu bölümünde katılımcılara sorulan grup uygulamalarında kendilerini rahatsız eden bir şey olup olmadığı sorusuna verilen cevaplar neticesinde elde edilen bulguların yorumlarına yer verilmiştir. Katılımcılar, kendilerine bir önceki soru olan gruptan ayrılmalarına neden olan kişi veya durum sorusundan farklı olarak ayrılmalarına yol açan uygulama olup olmadığı sorulmasına karşın bazı katılımcılar önceki sorunun cevaplarına benzer cevaplar vermişlerdir. Fakat araştırmanın etiği açısından verilmiş olan tüm cevaplar analize dahil edilip tabloda yer verilmiştir.

Grup uygulamalarında kendilerini rahatsız eden bir şey olup olmadığı sorusuna verilen cevapların analizi sonucunda bir önceki soruda olduğu gibi “kişilerle ilgili

olanlar" ve "grupla ilgili olanlar" temaları ortaya çıkmıştır. "Kişilerle ilgili olanlar" temasında elde edilen bulgular sonucunda "sorumlularla ilgili sorunlar" ve "taassup/eleştirilmezlik" temaları ortaya çıkmıştır. "Grupla ilgili olanlar" teması altında ise "grup uygulamaları", "gruplaşma", "samimiyetsizlik/ihlassızlık" ve "grubun değişmesi" temaları ortaya çıkmıştır.

Kişilerle ilgili olanlar ana teması altında katılımcıların % 21,5'i (n=9) sorumlularla ilgili sorunların, % 31'i (n=13) taassup/eleştirilmezliğin grup içerisindeyken kendilerini rahatsız ettiğini ifade etmişlerdir.

Sorumlularla İlgili Sorunlar

Sorumlularla ilgili sorunlar arasında sorumluların üstün tutulması, sorumluların fikirlerinin dinin önüne geçirilmesi, sorumluların fikri olarak ayrılmaları, sorumlu kişilerin yanlış davranışları katılımcılar tarafından çokça tekrarlanan cevaplardır. Konu ile ilgili örnekler şu şekildedir;

"Sorumlu kişilerin yanlış davranışları, şahsi davranışları beni rahatsız etti" (41, İlkokul)

"Gruplaşmalar çok rahatsız etti. Gruptaki en üst düzey sorumlular fikri ayrılık yaşadı. Bu beni çok rahatsız etti" (33, İlkokul)

"Kardeşliği değil de sadece kendi grubunu öne çıkarmaları. Sorumluların bu tavrı beni çok rahatsız etti. Sorumluların fikirleri dinin önüne geçti" (49, Lise)

"Hiç kimsenin düşünme hakkı dahi yoktu. Herkese sadece itaat etmesi gerektiği öğretiliyordu. Gerekçe olarak da sorumlu kişilerin herkesten daha iyi bildiği iddiası gösteriliyordu" (35, Lise)

Taassup/Eleştirilmezlik

Elde edilen bulgulara göre taassup/eleştirilmezlik katılımcıların grup içerisindeyken rahatsız olduğu uygulamalardandır. Katılımcıların sıklıkla mutlak itaat istenmesinden, gruptaki üst düzey kişilerin sadece kendilerini doğru görmelerinden

duydukları rahatsızlık en fazla dile getirilen uygulamalardandır. Bu hususla alakalı örnekler şu şekildedir;

"Dini sapmalar oldu. Taassupçuluk, sorumlu kişilerin sorgulanamaması beni rahatsız etti" (32, Ortaokul)

"Sorgusuz, koşulsuz itaat isteniyordu" (40, Lise)

"İnsana değer vermediklerini gördüm. Onların verdiği rolü iyi oynarsan, görevini iyi yaparsan iyiydin yoksa değildin. Sadece kendilerini doğru görürlerdi. Kesin olarak itaat bekliyorlardı. Bu beni çok rahatsız etti" (35, Üniversite)

"Oldu. Gruptaki sorumluların çelişkili konuşmaları ve kendilerini sorgulanamaz olarak görmeleri beni çok rahatsız etti" (36, Lise)

"Bizden kesin olarak itaat istenmesi, kendilerini sorgulanamaz olarak görmeleri beni çok rahatsız etti" (40, Ortaokul)

Grup Uygulamalarına Yönelik Eleştiri

Katılımcıların yarısının (%50/n=21) grup içerisindeyken rahatsız olduğunu belirttiği grup uygulamalarından sıklıkla dile getirilenler şunlardır: Liyakatsizlik, istişare eksikliği, aşırı yoğunluk. Katılımcıların bu soru ile ilgili verdikleri cevaplardan bazıları şu şekildedir;

"Grupta ehil olmayanlar görevlendiriliyordu" (27, Üniversite)

"Oldu. İnsanlar üzerinde fazla baskı kurmaları. Katı kurallar koymaları. Aşırı yoğunluk olması. Çok yoğunduk. Bıkacak derecede yoğunduk" (35, İlkokul)

"İşi ehline vermemeleri beni çok rahatsız etti" (46, İlkokul)

"Danışılmadan kararlar verilmesi beni rahatsız etti" (32, Üniversite)

Grup İçi Gruplaşma

Katılımcıların grup içerisindeyken rahatsız olduklarını dile getirdikleri bir başka husus ise grup içindeki grupçuluktur. Katılımcılardan bazıları bulundukları grubun içerisinde grupçuluk yapıldığını, gruplaşmalar olduğunu ve kendini fikrini savunmayanların dışlandığını dile getirmişlerdir.

"Grupçuluk vardı. Bu kardeşliğe aykırıydı" (32, Lise)

"Gruplaşmalar beni rahatsız ediyordu" (31, İlkokul)

"Gruplaşmalar. Kendi fikirlerini savunmayanlar dışlanıyordu" (35, Lise)

Samimiyetsizlik/İhlassızlık

Katılımcıların % 33,5'inin (n=14) grup içerisindeyken rahatsız olduklarını dile getirdikleri husus olan samimiyetsizlik/ihlassızlık katılımcıların sıklıkla dile getirdiği durumlardandır. Bu noktada katılımcıların doğrudan ya da dolaylı olarak grubun sonradan ihlassızlaşmaya başladığını belirtmesi dikkat çekici bir durumdur.

"Eleştirdiklerine benzemeye başladılar. Allah rızası ortadan kalktı. İhlas olmaması beni çok rahatsız etti" (37, İlkokul)

"Çok aşırı zorlama oluyordu ısrar manasında. Bu da işin ihlasını kaçırıyordu. Yani etkinlikleri falan ihlassız bir şekilde yapıyorduk. Allah rızası için değil de yapmış olmak için yapıyorduk" (29, Üniversite)

"Sorumlu kişileri samimi görmüyordum. İhlas azalmıştı, özellikle sonradan sorumluluk verilenler. Onlarda bir koltuk sevdası var gibiydi. Yapılanlar Allah için yapılmıyor gibi gelmeye başladı son zamanlarda" (32, Üniversite)

Grubun Değişmesi

Görüşme yapılan bireylerin grup içerisindeyken rahatsız olduklarını dile getirdikleri bir diğer durum grubun değiştiğini iddia etmeleridir. Bu konuda katılımcıların en çok değindikleri husus grubun eskisi gibi olmadığı ve çizgisinden çıkmış olmasıdır.

Görüşme yapılan bireylerin grubun çizgisinden çıktığı ile alakalı cevaplarından birkaç örnek şu şekildedir;

"Kendi öğrettikleri yoldan ayrılmaları beni rahatsız etti. Halbuki Kur'an'a ve sünnete göre hareket etmelilerdi" (50, Ortaokul)

"Çizginin bozulması, eskiden olmayan şeylerin gruba sokulması beni etkiledi" (46, İlkokul)

"Evet oldu. İş biraz ticarete döküldü. Takvim gibi şeyler satılıyordu. Almamız için baskı oluyordu. Bu beni rahatsız etti. Gücü yeten var yetmeyen var. Ayrımcılık yapılıyordu. Durumu iyi olanlara öncelik veriliyordu. Bu beni rahatsız etti" (38, İlkokul)

Katılımcılara grup içerisindeyken kendilerini rahatsız eden şeylerin neler olduğu sorusuna cevapları bir önceki soru olan gruptan ayrılmalarına sebep olan şey sorusuna verilen cevaplara benzemektedir. Fakat bu sorunun cevaplarına uygulanan içerik analizi sonucu samimiyetsizlik/ihlassızlık ve grubun değişmesi cevaplarının arttığı görülmektedir. Bu durumun iki sebebi olduğu düşünülebilir. Bunların ilki, bireyin arayış sonucu heyecanla girdiği grubu tanıdıkça hatalarını görmesi; ikincisi ise grubun aslında başından beri aynı olduğu fakat bireylerin grup içerisinde aktif rol aldıkça rahatsız oldukları durumu fark etmesidir. Verilen cevaplar doğrultusunda önceki soruda olduğu gibi genellikle grubun büyümesi sonucu ortadan kalkan samimiyetin ayrılığa önemli ölçüde etki ettiği söylenebilir.

4.3. Grupların Dini İlkelerle Çatıştığını Düşünme İle İlgili Görüşlerine Yönelik Bulgu ve Yorumlar

Tablo 31. Katılımcıların Grubun Dini İlkelerle Çatıştığını Düşünme İle İlgili Görüşlerine Göre Dağılımı

		N	%
Dini İlkelere Aykırılık Olduğunu Düşünenler	Kardeşliğe Aykırı Davranışlar	7	16,5
	İhlassızlık	5	12
	Koşulsuz İtaat/Sorgulanamamazlık	5	12
	Gıybet/Su-i Zan	3	7
Dini İlkelere Aykırılık Olduğunu Düşünmeyenler		25	59,5

Araştırmamızın bu bölümünde katılımcılara sorulan üçüncü soru, ayrılmış oldukları grupta dini ilkelerle çatışan uygulamalar olup olmadığıdır. Katılımcıların % 59,5'i (n=25) ayrıldıkları grubun dini ilkelerle çatışan bir uygulaması olmadığını belirtmişlerdir. Ayrıldıkları grupta dini ilkelere aykırı uygulamalar olup olmadığı sorusuna katılımcıların % 16,5 (n=7) kardeşliğe aykırı davranışlar, % 12'si (n=5) ihlassızlık, % 12'si (n=5) Koşulsuz itaat/sorgulanamamazlık ve % 7'si (n=3) ise gıybet/su-i zan şeklinde cevap vermişlerdir.

Kardeşliğe Aykırı Davranışlar

Kardeşliğe aykırı davranışlar hususunda katılımcıların cevaplarından bazıları şöyledir;

"Kardeşliğe aykırı olarak gruplaşma, hizipleşme vardı" (28, Ortaokul)

"Gruplaşmalar beni rahatsız etti" (41, İlkokul)

İhlassızlık

İhlassızlık temasında katılımcılardan bazılarının grup içinde maddiyata değer verilmesinin ve nefsi hareket etmenin dini ilkelerle çatıştığını belirtmesi sıkça verilen cevaplardandır. Bu konuyla alakalı örneklerden bazıları şunlardır;

"İşlerin ihlasla yapılmadığını düşünüyordum. Maddiyata önem verilmeye başlandı. Bunlar beni rahatsız etti" (46, İlkokul)

"Kişisel meselelerde nefsi hareket edip Allah'ın dinini referans almamaları dine uymuyordu" (50, Ortaokul)

Koşulsuz İtaat/Sorgulanamamazlık

Koşulsuz itaat temasında katılımcıların taassupçuluğu, mutlak ve koşulsuz itaati dini ilkelere aykırı olarak görmesi katılımcılardan bazılarının ısrarla üzerinde durduğu noktalardandır. Konuyla alakalı örneklerden bazıları aşağıdaki gibidir;

"Taassupçuluk. Grubun İslam merkezli olmasından çok insan merkezli olması. İnsanları İslam'ın istediği gibi değil, grubun istediği gibi eğitmek" (35, Lise)

"Mutlak itaat empoze ediliyordu. Sorgulamadan itaat isteniyordu" (35, Lise)

"Koşulsuz itaatin olması" (35, İlkokul)

Gıybet/Su-i Zan

Grup uygulamalarının dini ilkelerle çatıştığını düşünen bireylerden gıybet/su-i zan ile alakalı cevapları şu şekildedir;

"Su-i zan yapılması" (35, Üniversite)

"Müslüman ahlakına sığmayan şeyler gördüm son zamanlarda, gıybet gibi" (40, Lise)

Katılımcılar grup içerisindeyken dini ilkelerle çatışan durumlar olarak; kardeşliğe aykırı davranışlar, koşulsuz itaat, taassup, gıybet, su-i zan gibi cevaplar vermişlerdir. Katılımcıların çoğunluğu ise (%59,5) grup içinde dini ilkelere aykırı bir durum görmediklerini belirtmişlerdir. Dine aykırı bir durum görmemelerinin bazı sebepleri olması muhtemeldir. Bu sebeplerin ilki gerçekten grup içinde dine aykırı bir vaziyet ya da uygulama görmemeleri; ikincisi ise dine aykırı olduğunu düşündükleri uygulama varsa bile görüşme yaptıkları duyulduğu takdirde gruptaki bireylerden gelebilecek olumsuz tepki ihtimalidir.

4.4. Katılımcıların Gruptan Ayrıldıktan Sonra Çevre İle İlişkilerine Yönelik Bulgu ve Yorumlar

Tablo 32. Katılımcıların Gruptan Ayrıldıktan Sonra Çevre ile İlişkilerine Göre Dağılımı

	N	**%**
Olumlu Etki	24	57
Olumsuz Etki	-	-
Değişiklik Yok	18	43

Çalışmamızda elde edilen bulgulara göre gruptan ayrıldıktan sonra çevre ile ilişkilerin değişip değişmediği sorusuna katılımcıların % 57'si (n=24) olumlu şekilde değiştiğini, % 43'ü (n=18) ilişkilerinde herhangi bir değişiklik olmadığını belirtmiştir. Katılımcılardan gruptan ayrıldıktan sonra çevre ile ilişkilerinin olumsuz yönde değiştiğini ifade eden olmamıştır.

Olumlu Etki

Elde edilen bulgulara göre çevre ile ilişkilerin olumlu yönde değişmesinde insanlara vakit ayırmanın etkisi olduğu birçok katılımcı tarafından dile getirilmiştir. Bu hususta bazı örnekler şöyledir;

"Aileme ve arkadaşlarıma daha fazla vakit ayırdım. Gruptaki arkadaşlarımla bağım yok denecek kadar azaldı. Aile ve arkadaşlarla ilişkilerim olumlu yönde değişti diyebilirim" (27, Üniversite)

"Akrabalarla olan ilişkilerim arttı. Ayrıldıktan sonra aileme vakit ayırabiliyordum" (40, Ortaokul)

"Öncelikle çekirdek ailem ile ilişkilerim, ardından diğer çevre ile ilişkilerim düzeldi. Olumlu anlamda değişiklikler oldu yani" (37, İlkokul)

Bir katılımcının ayrılmanın kendisi için ne derece zor olduğunu anlatmak için eşini boşamak gibiydi tabirini kullanması oldukça dikkat çekicidir;

"Akrabalarım bayram etti diyebilirim. Hepsi memnun oldular. Yapman gereken buydu dediler. Ama ayrılık kolay olmadı. Uzun süre beraber olduğun insanlardan kopmak zordu. Eşini boşamak gibiydi. Diğer ilişkilerim aynı şekilde devam ediyor bir değişme yok ama aileme, çocuklarıma ayırdığım zaman arttı" (40, Lise)

Katılımcılardan birinin gruptan ayrıldıktan sonra komşularını tanımaya başladığını ifade etmesi dikkat çeken başka bir cevaptır;

"Komşularımı tanımaya başladım. Yoğun olduğum için tanımıyordum, görüşemiyordum" (32, Ortaokul)

Çevre ile ilişkilerin olumlu yönde değişmesi noktasında dikkat çeken başka bir örnekte ise katılımcı gruptan ayrıldıktan sonra özgürlüğüne kavuştuğunu ifade etmiştir;

"Kaybettiğim insanları yeniden kazandım. Akrabalık bağlarım kopmuştu, anne-baba hakkını unutturmuşlardı. Onu düzelttim. Genel manada iyi oldu. Özgürlüğüme kavuştum" (36, Lise)

Bazı katılımcılar ise gruptan ayrıldıktan sonra sosyalleştiklerini, yeni çevre edindiklerini ve dış çevreye karşı önyargılarının kırıldığını dile getirmişlerdir;

"Çok değişti. Akraba ve ailemle bağ arttı. Daha fazla insanla tanıştım. Sosyalliğim arttı. Olumlu yönde değişim oldu" (35, Üniversite)

"Grup içindeyken çoğunlukla gruptakilerle ilişki olduğu için çevrem yok oldu denebilir. Çünkü gruptayken dış çevre ile ilişki kurmadım. Yani yok denecek kadar azdı. Gruptan olmayanlara karşı önyargım kırıldı. Grup içindeyken dışarıdakileri dini açıdan eksik görme vardı. Ayrıldıktan sonra onlarla ilişki kurma gereksinimi duydum" (32, Üniversite)

Değişiklik Yok

"Genel olarak değişmedi ama gruptaki arkadaşlarla fazla bağım kalmadı. Aileye ayırdığım zaman biraz artsa bile genel olarak aynıydı" (46, İlkokul)

"Çevremle ilişkilerim aynen devam etti" (34, Ortaokul)

"Ayrıldıktan sonra çevremle ilişkilerde değişiklik olmadı. Aynı şekilde devam etti" (31, Lise)

Gruptan ayrıldıktan sonra çevre ile ilişkilerinde değişiklik olup olmadığı sorusuna hiçbir katılımcının olumsuz etki oldu cevabı vermemesi dikkat çeken bir husustur. Bazı katılımcılar ise ayrılık kararının çok zor olduğunu belirtmesine karşın ilişkilerinin olumsuz olarak etkilenmediğini belirtmesi bu noktada önemlidir. Katılımcılar gruptan ayrıldıktan sonra artan boş vakitlerini ailelerine ve çevrelerindeki insanlara ayırdığı için ilişkilerinin olumlu yönde değiştiğini belirtmişlerdir. Yukarıdaki veriler açıkça ortaya koymaktadır ki bireyler radikal dini gruptan koptuktan sonra tekrar aile, arkadaş, akraba gibi eski gruplara yönelmiş ve bu durum onlarla iyi ilişkiler kurmakla sonuçlanmıştır.

4.5. Katılımcıların Gruptan Ayrıldıktan Sonra Manevi Değişime Yönelik Bulgu ve Yorumlar

Tablo 33. Katılımcıların Gruptan Ayrıldıktan Sonra Yaşadıkları Manevi Değişime Göre Dağılımı

		N	%
Olumsuz	Boşluk hissi/Manevi zayıflama	10	24
	İbadetleri erteleme/Huşu kaybı	6	14,5
Olumlu	İhlas	6	14,5
	İbadet lezzeti/huşu	10	24
	Manevi mutluluk	8	19
Değişim Yok		9	21,5

Çalışmamızın bu kısmında katılımcılara sorulmuş olan, gruptan ayrıldıktan sonra hayatlarında manevi anlamda olumlu/olumsuz yönde değişiklik olup olmadığı sorusuna verilen cevapların analizi yer almaktadır.

Elde edilen bulgular doğrultusunda yapılan analiz sonucu ortaya çıkan temalar olumlu ve olumsuz olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Olumsuz değişim başlığı altında "boşluk hissi/manevi zayıflama" ve "ibadetleri erteleme/huşu kaybı" temalarına yer verilmiştir. Bu bağlamda gruptan ayrıldıktan sonra manevi yönden olumsuz değişim olduğunu dile getiren katılımcıların % 24'ü (n=10) boşluk hissi/manevi zayıflama yaşadığını, % 14,5'i (n=6) ibadetleri erteleme/huşu kaybı yaşadığını ifade etmiştir.

Manevi anlamda olumlu değişim yaşadığını belirten katılımcıların % 14,5'i (n=6) yaptığı şeyleri ihlasla yaptığını, % 24'ü (n=10) ibadet lezzeti/huşu yaşadığını, % 19'u (n=8) ise manevi açıdan mutluluk yaşadığını dile getirmiştir.

Boşluk Hissi/Manevi Zayıflama

Boşluk hissi/manevi zayıflama yaşadığını belirten katılımcılardan bazıları toplu yapılan İslami etkinliklerden uzak kaldığı için huzursuzluk yaşadığını, manevi erozyona uğradığını ve hedefsizlik duygusu içinde olduğunu,

"Manevi anlamda eksiklik hissediyorum açıkçası. Fert olarak değil de toplu yapılan İslami etkinliklerden ayrı kaldığım için huzursuzluk hissediyorum çünkü bu fıtri ihtiyaçtır" (35, Üniversite)

"Grubun son dönemlerinde manevi erozyona uğradım. Son süreçte ihlasın kaybolduğunu hissettim. Ayrıldıktan sonra bir boşluğa düştüm. Boşluk süreci yaşadım. Manevi olumsuzluklar yaşadım. Gruptan sonra bir hedefsizlik duygusu oluştu ve hala devam ediyor" (38, Üniversite)

"Bir boşluk oldu. Kendimi boşlukta hissediyordum" (37, Ortaokul)

İbadetleri Erteleme/Huşu Kaybı

Elde edilen bulgulara ortaya çıkan bir diğer tema ise ibadetleri erteleme/huşu kaybıdır. Elde edilen bulgular doğrultusunda ibadetleri erteleme/huşu kaybı temasında dikkat çeken nokta katılımcıların topluluktan kopunca, tek olarak dini sorumluluklarını yerine getirmede zorlanmalarıdır. Bu konuda katılımcıların verdiği cevaplardan bazı örnekler aşağıdaki gibidir;

"Olumsuz değişiklik oldu. Eğitimim zayıfladı. İbadetlerimde huşu azaldı. Topluluktan kopunca dini motivasyonum azaldı" (35, Lise)

"İbadetlerde ve dini bilgi edinmede gerileme oldu. Huşu olarak değişme olmadı ama miktar olarak azaldı" (35, Üniversite)

İhlas

Gruptan ayrıldıktan sonra hayatlarında manevi anlamda olumlu değişiklik olduğunu belirten katılımcılardan elde edilen bulgular doğrultusunda ortaya çıkan temaların ilki olan yapılan şeylerin ihlasla yapılması temasında sıkça tekrarlanan husus

Allah'a yakınlaşma hissidir. Bir diğer tekrarlanan husus ise yapılan şeylerin ihlasla yapıldığıdır. Bu konuda bazı örnekler şu şekildedir;

"Olumlu yönde değişti. Grup içindeyken peygamberi yanlış tanıdığımı gördüm. Batıni anlamda kendimi Allah'a daha yakın hissettim. Arada perde olmadığını hissettim. Allah'la ve peygamberle olan ilişkimi gruptan ayrıldıktan sonra kendim keşfettiğim için manevi olarak daha olumlu sonuçlar aldım" (34, Üniversite)

"Olumlu değişiklikler oldu. Ayrıldıktan sonra Allah'a yakınlaştığımı hissediyordum. Helal haram sınırına çok dikkat ediyordum" (40, Ortaokul)

"Olumlu yönde değişiklik oldu. Daha önce birtakım gereklilikler için iyilik yapıyorken artık ihlasla iyilik yapıyorum" (49, Lise)

İbadet Lezzeti/Huşu

Elde edilen bulgulara göre gruptan ayrıldıktan sonra ortaya çıkan bir başka tema ibadet lezzeti/huşudur. Bu noktada katılımcıların verdiği yanıtlardan bazı örnekler aşağıda verilmiştir;

"Olumlu yönde değişiklik oldu. Daha huzurlu olduğumu fark ettim. İbadetlerimi daha huşulu yapmaya başladım" (43, Lise)

"İlk zamanlar olumsuz olduğunu sanıyordum ama yanılmışım. Yaptığım ibadetlerden şu an daha mutmainim" (40, Ortaokul)

"Manevi anlamda olumlu yönde değişti. İbadetlerimi huşu içinde lezzet alarak yerine getirmeye başladım. Grup içinde dinin zorlaştırıldığını fark ettim" (28, Lise)

Manevi Mutluluk

Çalışmamızda katılımcılara gruptan ayrıldıktan sonra hayatlarında manevi anlamda olumlu/olumsuz yönde değişiklik olup olmadığı sorusuna verilen cevaplara yapılan içerik analizi sonucu ortaya çıkan son tema manevi mutluluk temasıdır. Katılımcıların bir kısmı belli bir sebep olmadan manevi açıdan mutlu olduklarını belirtirken diğer bir kısmı çeşitli sebeplerden dolayı manevi olarak mutlu olduklarını

belirtmişlerdir. Bu sebeplerden öne çıkanların şunlar olduğu tespit edilmiştir; İlme yönelme, araştırmalar, fikri özgürlük, yoğunluğun azalmasından dolayı aile ilişkilerin artması. Bu hususta verilen cevaplardan bazı örnekler şu şekildedir;

"Biraz daha gerçekleri araştırmaya başladım. Tevhid'le ilgili şeyleri araştırmaya başladım. İlme yöneldim. Ama olumlu değişiklik diyebilirim ben yaşadıklarıma. Çünkü doygunluk hissi vardı" (46, İlkokul)

"Eskisinden iyiyim. Ben yolumdan sapmadığım için huzurluyum. Manevi anlamda daha mutluyum" (50, Ortaokul)

"Grupta ayrıldığım için mutluyum. Dinimi yaşamaktan mutluyum. Bununla beraber grubun fikir dayatmasından, aşılamasından kurtulmamdan dolayı mutluyum" (35, Lise)

"Ailemle ve ruhaniyetimle ilişkim arttı. Kendime daha fazla vakit ayırdım. Bilmediğim şeyler öğrendiğim için duygusal olarak pozitif hissettim. Araştırmaya yönelik ailemle çalışmalar yaptım" (58, Üniversite)

Araştırmamızda elde edilen bulgulara göre gruptan ayrıldıktan sonra manevi açıdan olumlu etkilenenler (%57) ile olumsuz etkilenenlerin (%38) oranının yakın olması dikkat çekicidir. Gruptan ayrılmanın manevi açıdan olumlu etki yaptığını ifade eden katılımcıların yanıtlarına bakıldığında genellikle fikri açıdan rahatlama ve dini uygulamalar noktasında baskıdan kurtulma ana fikri dikkat çekmektedir. Manevi olarak olumsuz etkilendiğini belirten katılımcıların cevaplarına bakıldığında ise topluluktan kopma ve toplu ibadetlerden ayrı kalmaktan duyulan rahatsızlık göze çarpmaktadır. Bu durum sosyal psikolojide sosyal etki adı altında yer almaktadır. Kağıtçıbaşı ve Cemalcılar bu durumu, insanın sosyal bir varlık olduğu ve çevresindeki fertlerin davranışlarından etkilenmesi olarak ifade etmiştir.[335] Karaca ise sosyal ortamın çoğu durumda en önemli dini motivasyonlardan biri olduğunu belirtmektedir.[336]

[335] Çiğdem Kağıtçıbaşı ve Zeynep Cemalcılar, a.g.e., s.67.
[336] Faruk Karaca, **Din Psikolojisi**, s.140.

4.6. Katılımcıların Gruptan Ayrıldıktan Sonra Dine Bakışlarına Yönelik Bulgu ve Yorumlar

Tablo 34. Katılımcıların Gruptan Ayrıldıktan Sonra Dine Bakışlarına Göre Dağılımı

		N	%
Değişmedi		33	78,5
Değişti	İslam'ın aslında kolay olması	3	7
	Dine geniş perspektiften bakma	6	14,5

Araştırma kapsamında bir önceki bölümde katılımcılara dini gruba katıldıktan sonra dine bakışlarının değişip değişmediği sorulmuştu. Bu bölümde ise katılımcılara gruptan ayrıldıktan sonra dine bakışlarında değişiklik olup olmadığı sorulmuştur. Elde edilen bulgulara göre katılımcıların %78,5'i (n=33) dine bakışlarının olumlu olduğunu ve ayrıldıktan sonra herhangi bir değişiklik olmadığını belirtmiştir. Dine bakışında değişiklik olduğunu belirten katılımcıların cevapları doğrultusunda "İslam'ın aslında kolay olduğu" ve "dine geniş perspektiften bakma" temaları ortaya çıkmıştır. Katılımcıların % 7'si (n=3) İslam'ın aslında kolay olduğunu, % 14,5'i (n=6) ise gruptan ayrıldıktan sonra dine geniş perspektiften bakmaya başladıklarını dile getirmişlerdir. Katılımcılardan dine bakışında olumsuz yönde bir değişme olduğunu belirten olmamıştır.

İslam'ın Aslında Kolay Olması

Gruptan ayrıldıktan sonra İslam'ın aslında kolay olduğunu anladığını belirten katılımcılardan bazılarının ifadeleri örnek olarak verilmiştir;

"Dinin kolay olduğunu gördüm. Din benim için çok kolaylaştı" (32, Lise)

"İslam'ın güzelliğini fark ettim. İnsan fıtratına göre olduğunu, kolay olduğunu fark ettim" (28, Lise)

Dine Geniş Perspektiften Bakma

Grupta ayrılıktan sonra dine geniş perspektiften bakmaya başladığını söyleyen katılımcılardan bazılarının ifadeleri şu şekildedir;

"Daha önce grubun görüşü doğrultusunda bir İslam anlayışına sahipken artık İslam'ı daha evrensel olarak görüyorum" (49, Lise)

"Orda dar pencereden bakıyordum. Artık geniş pencereden bakıyorum. Orda sadece grubun bize öğrettikleri doğrultusunda bakıyorduk. Şimdi fikirleri sorguluyorum. Daha geniş açıdan bakıyorum" (49, Lise)

Elde edilen bulgulara göre gruptan ayrıldıktan sonra katılımcıların dine bakışlarında olumsuz bir değişme olmamıştır. Değişim olanlarda ise dine geniş perspektiften bakma ve İslam'ın aslında kolay olması görüşleri öne çıkmaktadır. Bu durumun bir önceki sorunun bulgularıyla bağlantılı olarak gruptan ayrıldıktan sonra fikri özgürlüğe kavuşmaktan veya grubun baskısından kurtulmaktan kaynaklandığını söylemek mümkündür.

4.7. Katılımcıların Gruptan Ayrıldıktan Sonra Dini Uygulamalarındaki Değişimine Yönelik Bulgu ve Yorumlar

Tablo 215. Katılımcıların Gruptan Ayrıldıktan Sonra Dini Uygulamalarındaki Değişimine Göre Dağılımı

		N	**%**
Artma	Nafile Artışı	13	31
	İlme Yönelme	2	5
Değişiklik Olmadı		15	35,5
Azalma	Nafile Azalması	11	26
	Okuma Azalması	3	7

Araştırma kapsamında elde edilen bulgulara göre katılımcıların % 35,5'i (n=15) gruptan ayrıldıktan sonra ibadetlerinde herhangi bir değişiklik olmadığını belirtmişlerdir. İbadetlerinde değişiklik olduğunu belirten olduğunu ifade eden bireylerin % 31'i (n=13) nafile ibadetlerde artış olduğunu, % 5'i (n=2) ilme yöneldiklerini dile getirmişlerdir. İbadetlerde azalma olduğunu belirten bireylerden %26'sı (n=11) nafile ibadetlerde azalma olduğunu, % 7'si (n=3) ise yaptığı okumalarda azalma olduğunu ifade etmişlerdir.

Nafile Artışı – İlme Yönelme

Grupta ayrıldıktan sonra nafile namazlarda, nafile oruçlarda vb. artış olduğunu ve ilme yöneldiğini dile getiren bireylerin ifadelerinden örnekler şu şekildedir;

"Evet, nafilelere dikkat etmeye başladım. Tesbihatlarım arttı" (37, İlkokul)

"İbadetlerim arttı, nafilelerim arttı" (40, Ortaokul)

"Artma oldu. Nafilelerde artma oldu. Daha da yoğunlaştı ibadetlerim" (30, Lise)

"İbadetlerim aynı kaldı. İlmi açıdan gelişme oldu" (32, Lise)

Nafile Azalması – Okuma Azalması

Gruptan ayrıldıktan sonra nafile ibadetlerde ve ilmi okumalarda azalma olduğunu dile getiren bireylerin cevaplarından örnekler şu şekildedir;

"Bütün olarak düşünecek olursam azalma oldu. Nafilelerde azalma oldu. Manevi gelişim zayıfladı. Kur'an'la irtibat zayıflandı. Grup itici güçtü. İtici güç olmayınca böyle sıkıntılar oldu" (38, Üniversite)

"Azalma olmadı farzlarda aynı şekilde devam etti. Ama nafilelerde azalma oldu" (33, Lise)

"Farzlar aynı. Nafilelerde azalma oldu" (46, İlkokul)

"Çok değişen bir şey olmadı. Gruptaki ibadet koruyorum ama ilmi noktada azalma oldu. Okumalar azaldı" (40, Lise)

Değişiklik Olmadı

Gruptan ayrıldıktan sonra hayatında dini uygulamalar noktasında herhangi bir değişiklik olmadığını ifade eden katılımcıların cevaplarından bazıları şöyledir;

"Değişiklik olmadı. Dini uygulamalarım aynı şekilde devam etti" (35, Lise)

"Eskisi gibi çok şükür. Değişme olmadı. Allah kabul ederse her ibadetimi yapıyorum" (50, Ortaokul)

"İbadetlerime aynen devam ettim. Artma azalma olmadı" (31, Lise)

Katılımcıların gruptan ayrıldıktan sonra dini uygulamalarda değişiklik olup olmadığı sorusuna verilen cevaplara uygulanan içerik analizi sonucunda nafile artışı yaşayanlarla (%31) nafile ibadetlerde azalma yaşayanların (%26) oranlarının birbirine

yakın olması dikkat çeken bir noktadır. Bu durum tıpkı gruptan ayrıldıktan sonra yaşanan manevi değişim sorusundaki gibi sosyal etki ve grup ortamından etkilenme şeklinde açıklanabilir. Yukarıdaki bölümlerde de belirtildiği gibi insan sosyal bir varlıktır ve çevresindeki insanlardan etkilenmektedir. Araştırmamızda elde edilen bulgu da bu bilgiyi desteklemektedir. Sonuç olarak gruptan ayrıldıktan sonra nafile ibadetlerde azalma yaşanmasının sebebi olarak toplu ibadet etmekten uzaklaşmak gösterilebilir. Nafile ibadetlerde artma olmasının gruptan ayrıldıktan sonra artan boş zamanın nafile ibadetlerle değerlendirilmesinden kaynaklandığını söylemek mümkündür.

Bu bölümde katılımcıların gruptan ayrıldıktan sonra yaşamış olduğu süreçlerle alakalı sorulan soruların içerik analizi neticesinde elde edilen sonuçları değerlendirilmiştir. Katılımcıların grup içerisinde rahatsız olup ayrılma sebebi olarak gösterdiği durumlardan dikkat çekenleri ehliyetsizlik, liyakatsizlik gibi grup uygulamaları, samimiyetsizlik/ihlassızlık ve grubun çizgisinden çıktığı iddiasıdır. Burada en çok tekrarlanan hususların genel olarak birçok açıdan grubun değişmesi olması, ayrılık kararının psikolojik temelli olabileceğini söylemeyi mümkün kılmaktadır. Nitekim hayat memnuniyetinin düşük olması ve birincil ilişkilerin azalması gibi psikolojik kökenli sorunları telafi etmek adına radikal dini gruplara katılan bireylerin gruptaki samimiyetin azalması sonucu ayrılmaları tesadüf değildir. Başka bir açıdan bakılacak olursa, geçmiş bölümlerde ifade edildiği gibi katılımcıların arayışları sonucu heyecanla gruba katılıp, gruptaki samimiyetsizliği başlarda görmemesi ve grubu tanıdıkça aslında grubun samimi olmadığını fark etmesi durumu da muhtemeldir.

Gruptan ayrıldıktan sonra katılımcıların boş zamanlarının artması onların başta aile ve arkadaş olmak üzere çevrelerine vakit ayırmaları ilişkilerinin olumlu yönde ilerlemesini sağlamıştır. Dini uygulamalarda azalma ve manevi noktada zayıflama olması grup ortamı ve sosyal etki ile açıklanabilir. Bu durumun tam aksine, dini uygulamalardaki artış ve manevi açıdan mutluluğun ise gruptan ayrıldıktan sonra bireylerin üzerindeki grupsal baskıyı atmasından ve fikri noktada özgürleşmesinden kaynaklandığı söylenebilir.

5. KATILIMCILARIN KELİME GRUBUNDAKİ KAVRAMLARA VERDİĞİ CEVAPLAR

Bu bölümde katılımcılara radikallik üzerine yapılan çalışmalarda öne çıkan kavramlardan bazıları sorulmuştur. Katılımcılardan sorulacak olan kavramın kendileri için ne anlama geldiğini söylemeleri istenmiştir. Verilen cevaplar doğrudan katılımcıların dile getirdiği şekilde kayıt altına alınmış ve içerik analizi uygulanmıştır. Bu noktada değinilmesi gereken hususlardan biri katılımcıların şeriat, cihat, halifelik gibi kavramları duyunca genellikle kısa cevap vermeleridir. Bu durumun sebebi olarak katılımcıların yukarıda belirtilen kavramları medyada sürekli kötü olarak görmeleri ve bundan dolayı yanıtlamaktan çekinmeleri gösterilebilir.

5.1. Katılımcıların İslam'ın Esası Kavramına Verdiği Cevaplara Yönelik Bulgu ve Yorumlar

Tablo 36. Katılımcıların İslam'ın Esası Kavramına Verdiği Cevaplara Göre Dağılımı

		N	%
Kişisel Boyut	İman	11	26
	İbadet	5	12
	Güzel Ahlak	4	9,5
	Dini Yaşantı	11	26
	Tevhit	6	14,5
Sosyal Boyut	Dinin Hakimiyeti	9	21,5
	Düzen Sağlamak	6	14,5

Katılımcılara sorulmuş olan İslam'ın esası sorusuna verilen cevaplara uygulanan içerik analizi sonucunda kişisel ve sosyal boyut ana temaları belirlenmiştir. Kişisel boyut ana teması altında oluşan temalar ve yüzdelikleri şu şekildedir: İman %26 (n=11), ibadet %12 (n=5), güzel ahlak %9,5 (n=4), dini yaşantı %26 (n=11), tevhit %14,5 (n=6). Sosyal boyut ana teması altında belirlenen temalar ise dinin hakimiyeti %21,5 (n=9) ve düzen sağlamak %14,5 (n=6)'tır.

İman

Kendilerine göre karşılığı sorulan kelimelerden İslam'ın esasının ne olduğu sorusuna İman cevabını veren katılımcılardan bazılarının cevapları şu şekildedir;

"Allah'a tam bir iman ve ona hakkıyla kulluk etmek" (32, Üniversite)

"İnanılması gerekenlere inançtır. İmanın şartları gibi" (35, Lise)

"Allah'ın birliğine ve gönderdiğine iman etmek" (34, Ortaokul)

İbadet

İslam'ın esasının ne olduğu sorusuna ibadet şeklinde cevap veren bireylerin yanıtlarından bazıları şöyledir;

"İbadet, iyilik, topluma faydalı olmak" (46, İlkokul)

"Namazdır. Peygamberimiz namaz benim göz bebeğimdir demiş. En önemli şeydir" (36, İlkokul)

"İslam'ın beş şartıdır. Bunlar dinin temelleridir" (36, Ortaokul)

Güzel Ahlak

İslam'ın esasının güzel ahlak olduğunu dile getiren katılımcılardan bazılarının yanıtları aşağıdaki gibidir;

"İnsanın ahlak ve davranışlarını düzeltmek" (31, Lise)

"Güzel ahlaktır" (29, Üniversite)

Dini Yaşantı

Katılımcıların %26'sı (n=11) İslam'ın esası sorusuna dini yaşamayı ifade eden cevaplar vermişlerdir. Dini yaşantı teması altında öne çıkan başlık kulluktur. Bu konuda verilen cevaplardan bazıları aşağıda verilmiştir;

"Dini yaşayabilmek" (35, İlkokul)

"Bilgilenmek, doğru yolu bulmaktır. Allah katında gerçek bir kul olmaktır" (38, İlkokul)

"Allah'a kulluktur. Ona kul olmaktır" (33, Lise)

Tevhit

Görüşme yapılan bireylerin %14,5'i (n=6) İslam'ın esasının tevhit olduğunu ifade etmişlerdir. Bu hususta bazı örnekler şu şekildedir;

"Kelime-i tevhittir. Asıl, esas budur. Peygamberlerin çıkış noktasıdır" (32, Üniversite)

"Kelime-i tevhittir" (35, Üniversite)

"Tevhittir" (38, Üniversite)

Dinin Hakimiyeti

İslam'ın esası sorusuna verilen cevaplara uygulanan içerik analizi sonucu ulaşılan sosyal boyut teması altında öne çıkan ilk tema dinin hakimiyetidir. Katılımcıların %21,5'i (n=9) dinin hakimiyetini İslam'ın esası olarak görmektedir. Bu konuda verilmiş olan bazı yanıtlar şöyledir;

"Dünyaya hakim olmak. Emr-i bi'l ma'ruf" (32, Lise)

"Allah'ın hakimiyeti" (28, Lise)

"İnsanların dine uyması. Kur'an'ın hakim olması" (50, Ortaokul)

"Allah'ın birliğini yeryüzüne hakim kılmak. Herkese anlatmak" (33, İlkokul)

Toplumsal Düzen

İslam'ın esasının toplumsal düzeni sağlamak olduğunu dile getiren katılımcıların bazılarının cevapları aşağıdaki gibidir;

"Toplumun ve insanların bozulmasını önlemek" (31, İlkokul)

"İnsanları düzeltip ahseni takvim seviyesine çıkarmak" (27, Üniversite)

"İnsanların sorunlarını çözmek. Başta Allah olmak üzere tüm varlıklarla insanın ilişkilerini düzeltmek" (35, Lise)

Katılımcıların İslam'ın esasının ne olduğu sorusuna verilen yanıtlara bakıldığında İman, ibadet, güzel ahlak gibi kişisel boyuttaki cevapların yanı sıra %36 (n=15) oranında toplumsal düzen ve dinin hakimiyeti cevabı çıkmış olması dikkat çekmektedir. Toplumumuzda İslam'ın esası olarak İslam'ın ve imanın şartlarının öğretilmesine karşın katılımcıların %36'sının doğrudan dinin hakimiyeti ve toplumsal düzeni sağlamak şeklinde cevap vermiş olmalarının katıldıkları grubun etkisinden kaynaklandığını söylemek mümkündür. Bu noktada dikkat çeken bir diğer husus ise katılımcıların İslam'ın esası sorusuna tevhit cevabını vermeleridir. Nitekim Büyükkara'ya göre günümüzde radikal ifadesini kullanmayan bazı radikal yazarlar bunun yerine "tevhidi hareket" kavramını kullanmaktadırlar.[337] Katılımcıların İslam'ın esası olarak tevhit kavramını öne çıkarmaları Büyükkara'nın görüşlerini destekler mahiyettedir.

[337] Mehmet Ali Büyükkara, a.g.e., s.254.

5.2. Katılımcıların Cihat Kavramına Verdiği Cevaplara Yönelik Bulgu ve Yorumlar

Tablo 37. Katılımcıların Cihat Kavramına Verdiği Cevaplara Göre Dağılımı

		N	%
Mücadele	Nefisle Mücadele	10	24
	Dış Dünya ile Mücadele	19	45
	Allah için Yapılan Her Şey	20	47,5

Katılımcıların cihat kavramına vermiş oldukları yanıtlar neticesinde mücadele teması altında "nefisle mücadele", "dış dünya ile mücadele" ve "Allah için yapılan her şey" alt temaları belirlenmiştir. Katılımcıların %24'ü (n=10) cihadın nefisle mücadele olduğunu, %45'i (n=19) kişinin kendi haricindeki dış dünya ile mücadele olduğunu, %47,5'i (n=20) ise Allah için yapılan her şeyin cihat olduğunu ifade etmişlerdir.

Nefisle Mücadele

Katılımcıların cihadın kendilerince ne olduğu sorusuna verdiği yanıtlar sonucu ortaya çıkan temalardan biri olan nefisle mücadele ile alakalı katılımcıların vermiş oldukları yanıtlardan bazıları şöyledir;

"Öncelikle nefisle yapılan mücadeledir. Daha sonra çevreyle" (36, Lise)

"İnsanın kendisiyle mücadelesidir" (37, İlkokul)

"Mücadele. Öncelikle nefisle mücadele" (28, Lise)

"Önce nefisle, sonra Kur'an'a aykırı olan her şeyle Kur'an'a uygun mücadele etmek" (49, Lise)

Dış Dünya ile Mücadele

Katılımcıların cihat sizce nedir sorusuna verdiği cevaplar sonucu oluşan bu temanın nefisle mücadeleden farkı, kişilerin kendi şahsı ve nefsi dışındaki dünyaya karşı mücadeleyi vurgulamasıdır. Bu hususdaki bazı cevaplar şöyledir;

"Kula kulluktan kurtarma ve zalimlere karşı gelmek" (32, Ortaokul)

"Allah'ın dininin hakimiyeti için yapılan her türlü mücadele" (29, Üniversite)

"Dinin yaşanmasına engel olan her şeyi ortadan kaldırmaktır. Başta cehalet olmak üzere. Cehalet de vahiyle kalkar silahla değil" (35, Lise)

"Allah yolunda mücadeledir. Sadece silahlı mücadele değildir. Birine İslam'ı anlatmak da cihattır" (50, Ortaokul)

"İyiliği emretmek, kötülükten sakındırmaktır. En önemli gördüğüm şey cihadın sadece silahla olmayacağıdır. Hatta en son şey olarak görüyorum" (38, Üniversite)

"Allah yolunda mücadele. Sadece savaşmak değil. Anlatmak ve öğrenmek de cihattır" (37, Ortaokul)

Allah için Yapılan Her Şey

Cihat kavramının karşılığına yönelik sorulan soruya verilen cevaplar doğrultusunda belirlenen son tema Allah için yapılan her şeydir. Bu konuda katılımcıların cevaplarından bazıları aşağıdaki gibidir;

"Her şeydir. Allah yolunda ilim öğrenmek, öğretmek ve yaşamaktır" (34, Ortaokul)

"Allah için yapılan ve Kur'an ile sünnete aykırı olmayan her türlü mücadele" (35, Üniversite)

"Allah yolundaki tüm mücadeleler. Medyada olduğu gibi sadece silahlı mücadele değil. Okuma, öğrenme hepsi cihat" (27, Üniversite)

"Allah yolunda canla, malla, ilimle her şeyle çabalamaktır" (33, İlkokul)

Günümüzde İslam adına hareket ettiğini iddia eden birçok grubun en fazla kullandığı kavramlardan biri olan cihat kavramını, katılımcıların tamamı mücadele olarak nitelemişlerdir. Bu mücadelenin %24'ü (n=10) kişinin kendi nefsi ile mücadelesi ön plana çıkarıldığı için nefisle mücadele teması altında ele alınmıştır. Bu noktada değinilmesi gereken husus yukarıdaki örneklerin çoğunda görüldüğü gibi cihadın sadece nefisle mücadele değil öncelikle nefisle sonra çevre ile mücadele olarak vurgulanmasıdır. Katılımcıların %45'i (n=19) cihadı kendi dışındaki mücadele olarak, %47,5'i ise Allah için yapılan her şey olarak dile getirmiştir. Görüldüğü üzere günümüzde radikalliğin temel ölçütlerinden sayılan ve İslam'ın ilk dönemlerini yansıtan cihat kavramı hakkında hiçbir katılımcı olumsuz bir ifade kullanmamıştır. Bu durumun bireylerin radikal olup olmadığını anlama hususunda bilgi verebileceği söylenebilir. Cihat teması altında değinilmesi gereken son husus araştırmanın örneklemi kısmında da belirttiğimiz gibi katılımcıların tamamen legal ve şiddete karşı olan radikal fikirli gruplara katılıp ayrılmış olmalarıdır. Nitekim verilen cevaplarda da görüleceği gibi hiçbir katılımcı şiddete yönelik olumlu bir ifade kullanmamış, aksine şiddeti dışlayan cevaplar vermişlerdir.

5.3. Katılımcıların Halifelik Kavramına Verdiği Cevaplara Yönelik Bulgu ve Yorumlar

Tablo 38. Katılımcıların Halifelik Kavramına Verdiği Cevaplara Göre Dağılımı

		N	%
Peygamber Vekilliği		4	9,5
Liderlik		8	19
Allah'ın Temsilciliği		5	12
Yüce Makam		3	7
Yönetim	**Düzen Sağlamak**	6	14,5
	Allah'ın Kanunlarını Uygulamak	16	38

Halifelik kavramının kendileri için ne anlama geldiği sorusuna verilen cevaplara göre katılımcıların %9,5'i (n=4) peygamber vekilliği, %19'u (n=8) liderlik, %12'si (n=5) Allah'ın temsilciliği, %7'si (n=3) ise yüce makam cevabını vermişlerdir. Katılımcılardan elde edilen bulgular doğrultusunda belirlenen yönetim teması altında düzen sağlamak ve Allah'ın kanunlarını uygulamak temaları ortaya çıkmıştır. Buna göre katılımcıların %14,5'i (n=6) halifeliği düzen sağlayan yönetim, %38'i (n=16) ise Allah'ın kanunlarını uygulayan yönetim şeklinde tanımlamışlardır.

Peygamber vekilliği

Halifeliğin kendilerine göre ne olduğu sorusuna peygamber vekilliği teması altında verilen yanıtlardan bazıları şu şekildedir;

"Resulullah'ın tuttuğu ışığın devamı" (34, Üniversite)

"İslam'ın temsil makamıdır. Peygamber vekilidir" (49, Lise)

"İslam'ın uygulanmasında kolaylık sağlayan, peygamber efendimizden sonra Müslümanların başı olan kurum" (35, Üniversite)

Liderlik

Kendilerine göre halifeliğin liderlik olduğunu dile getiren katılımcılardan bazılarının yanıtları aşağıda verilmiştir;

"Liderlik makamı" (35, İlkokul)

"Gerekli olan bir kurum. Müslümanların liderinin makamı" (38, Üniversite)

"Ümmetin başındaki yöneticinin makamıdır" (36, Ortaokul)

"Gerçek liderliktir. Olması gerekiyor" (37, İlkokul)

Allah'ın Temsilciliği

Halifeliğin ne olduğu sorusuna Allah'ın temsilciliği teması altında verilen cevaplardan bazıları şöyledir;

"Allah'ın dininin yeryüzündeki temsilciliği" (28, Lise)

"Yeryüzünün meliki. Allah'ın yeryüzündeki gölgesi" (30, Lise)

Bir katılımcının peygamberlerin günahsız olması anlamına gelen[338] ismet sıfatını halife için kullanması oldukça dikkat çekicidir;

"İsmet sıfatına sahip, Allah'ın yeryüzündeki temsilciliği makamıdır" (58, Üniversite)

[338] Mehmet Bulut, "İsmet", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/ismet--kelam (2 Kasım 2018)

Yüce Makam

Halifeliğin yüce bir makam olduğunu ifade eden katılımcılardan bazılarının yanıtları aşadığa verilmiştir;

"Yüce makam, yönetici" (49, Lise)

"Allah'ın insana verdiği ama herkesin layık olmadığı yüce makam" (36, Lise)

Düzen Sağlamak

Halifeliğin kendilerine göre ne olduğu sorusuna verilen yanıtların sonucuna göre belirlenmiş olan yönetim ana temasının alt temalarının ilki düzen sağlamaktır. Bu konuda verilen yanıtlardan bazıları şu şekildedir;

"Haramlar, zina, faiz olmayan sistemin adı. Düzen sağlayıcı makam" (41, İlkokul)

"Baştır bana göre. Bir düzendir, nizamdır, huzurdur" (32, Lise)

"Dinin daha güzel yaşanması ve toplumsal refaha ulaşmak için Allah'ın emirlerini dikkate alarak başa getirilen liderin makamıdır" (32, Üniversite)

Allah'ın Kanunlarını Uygulamak

Araştırmamız kapsamında katılımcılara sorulmuş olan "sizce halifelik nedir?" sorusuna en fazla verilen yanıt (%38/n=16) Allah'ın kanunlarını uygulama makamıdır. Bu tema ile alakalı cevaplar aşağıdaki gibidir;

"İnsanları İslami olarak yönetme makamıdır" (31, İlkokul)

"Olmazsa olmazlardan. Müminlerin emirinin makamı. Allah'ın kanunlarını uygulayacak makam" (34, Ortaokul)

"Allah'ın hükümlerini yeryüzünde uygulama makamı" (33, İlkokul)

"Allah'ın hükümlerini uygulayan sistem" (29, Üniversite)

"Peygamberden sonra dini yönetimin icra makamı" (35, Üniversite)

Halifeliğe olumlu bakış ve halifeliği isteme radikal bireylerin en belirgin özelliği olarak nitelenmektedir.[340] Elde edilen bulgulara bakıldığında araştırmamız kapsamında halifeliğe yönelik hiçbir olumsuz cevap verilmemiştir. Öyle ki bazı katılımcılar (%9,5) halifeliği peygamber vekilliği, bazıları (%12) Allah'ın yeryüzünde temsil edilmesi, bazıları (%7) ise yüce bir makam olarak görmektedir. Katılımcıların %52,5'i halifeliği düzen sağlayan ve Allah'ın kanunlarını uygulayan yönetim olarak görmektedir. Hz. Muhammed'in vefatından sonra oluşturulan halifelik makamı İslam'ın ilk dönemlerini yansıttığı için kelime grubumuza seçilmiştir. Verilen cevaplara bakıldığında halifelik hakkında hiçbir olumsuz yorum olmaması, aksine halifeliği övücü sözler söylenmesi çalışmamızın geçmiş bölümlerinde değinilen radikal bireylerin özellikleri arasındadır.

5.4. Katılımcıların Şeriat Kavramına Verdiği Cevaplara Yönelik Bulgu ve Yorumlar

Tablo 39. Katılımcıların Şeriat Kavramına Verdiği Cevaplara Göre Dağılımı

	N	**%**
Allah'ın Hükümleri	28	66
Toplumsal Düzen	5	12
Adalet	2	5
Kur'an-ı Kerim	5	12
Hayat/Hayat Tarzı	2	5

[340] Mehmet Ali Büyükkara, a.g.e., s.257.

Kelime grubundaki bir başka ifade olan şeriat kavramı için katılımcıların %66'sı (n=28) Allah'ın kanunları, %12'si (n=5) toplumsal düzen, %5'i (n=2) adalet, %12'si (n=5) Kur'an-ı Kerim, %5'i (n=2) ise hayat/hayat tarzı şeklinde cevabını vermiştir.

Allah'ın Hükümleri

Katılımcıların şeriatın kendilerine göre karşılığının ne olduğu sorusuna verdikleri cevaplara göre en fazla tekrarlanan cevap (%66/n=28) Allah'ın hükümleridir. Katılımcıların bu hususta verdiği yanıtlardan bazıları örnek olarak aşağıda verilmiştir.

"Allah'ın koymuş olduğu hükümler ve kurallardır" (33, Lise)

"Güzellik ve Allah'ın kanunları" (40, Ortaokul)

"Hak ile batılı ayıran, herkese hakkını veren kanunlardır" (46, İlkokul)

"Allah'ın koymuş olduğu kanun ve hükümlerin hepsi" (33, İlkokul)

"Allah'ın kanunları, hudutları" (34, Ortaokul)

Toplumsal Düzen

Şeriat kavramının kendilerine göre toplumsal düzen anlamına geldiğini belirten katılımcıların cevaplarından örnekler aşağıdaki gibidir;

"Allah'ın hükümleridir. Amaç sosyal hayatı düzenlemektir" (27, Üniversite)

"Huzurlu ve sağlıklı bir toplum için olması gerekenler" (49, Lise)

"Düzeni sağlayacak olan kanunlar" (41, İlkokul)

Adalet

Katılımcılardan şeriatın kendilerine göre adalet olduğunu belirtenlerin cevapları şu şekildedir;

"Adalet" (34, Lise)

"Eşitliktir bence. Aynı zamanda adalettir. Fakirle zengin arasındaki ayrım ancak şeriat ile kalkar. Şeriat adaleti sağlar" (36, İlkokul)

Kur'an-ı Kerim

Şeriat kavramının kendileri için Kur'an-ı Kerim anlamında geldiğini belirten katılımcıların cevaplarından bazıları şöyledir;

"Kur'an-ı Kerim'dir. Onun kanunlarıdır" (43, Lise)

"Kur'an-ı Kerim'dir" (35, İlkokul)

"Allah'ın kitabıdır. Allah'ın dini" (50, Ortaokul)

Hayat/Hayat Tarzı

Şeriatın kendileri için hayat ve hayat tarzı olduğunu ifade eden katılımcıların yanıtları şu şekildedir;

"Yaşam, hayatın kendisi" (34, Üniversite)

"Yaşam tarzıdır" (28, Ortaokul)

Katılımcıların radikal olup olmadığını anlamaya yönelik olarak oluşturulan kelime grubundaki kavramlardan olan şeriat, günümüzde radikal grup ve şahıslarla en fazla anılan kelimelerden birisidir. Bu açıdan elde edilen verilere göre katılımcıların hiçbiri şeriat kavramı için olumsuz bir ifade kullanmamıştır. Aksine şeriatın Allah'ın hükümleri olduğunu, toplumsal düzeni sağladığını, adaleti temin ettiğini belirtmişlerdir.

5.5. Katılımcıların Sünnetin Bağlayıcılığı İfadesine Verdiği Cevaplara Yönelik Bulgu ve Yorumlar

Katılımcılara sünnetin bağlayıcı olup olmadığı sorulduğunda tamamı sünnetin kendileri için bağlayıcı olduğunu dile getirmiştir. Bu konuda verilmiş olan cevaplardan bazıları aşağıda verilmiştir;

"Bağlayıcıdır, sünnet sınırları çizer" (29, Üniversite)

"Tabi ki. Şüphesiz bağlayıcıdır" (36, Ortaokul)

"Tabi ki bağlayıcıdır. Çünkü peygamber kendi heva ve hevesinden konuşmaz. Dolayısıyla Kur'an'ın tamamlayıcısıdır. Mutlak gereklidir" (35, Üniversite)

"Sünnet mutlaka olmalıdır. Bir elmanın iki yarısından biridir. Biri Kur'an biri sünnet" (40, Lise)

"Tabi. Sünnet bağlayıcı olmaz mı? Sünnet Kur'an'ın açıklamasıdır" (37, Ortaokul)

"Kesinlikle bağlayıcıdır. Sünnetsiz din olmaz" (35, Lise)

"Bağlayıcıdır. Peygamber şaridir. Kural koyucudur" (35, Lise)

"Bağlayıcıdır, Olmazsa olmazdır" (33, İlkokul)

"Farz veya vacip değil ama o kadar etkilidir" (34, Üniversite)

Dini fundamentalizm ölçeği (religious fundamentalism scale)'ne göre köktendinci bireylerin belirgin özelliklerinden olan değişmez ve sürekli geçerli dini öğretilerin olması[341] ve Armstrong'a göre radikallerin en belirgin niteliklerinden olan dini metinleri literal yani lafzi değerlendirmeye önem vermeleri[342] doğrultusunda katılımcılara yöneltilen sünnetin bağlayıcı olup olmaması sorusuna katılımcıların tamamı bağlayıcıdır şeklinde cevap vermiştir. Sünnetin Kur'an-ı Kerim'in tamamlayıcısı olması, dinin olmazsa olmazı gibi sıkça tekrarlanan cevaplar DFÖ'ni ve geçmiş bölümlerde radikal bireylerle alakalı bilgileri desteklemektedir.

[341] Bob Altemeyer and Bruce Hunsberger, a.g.m., s.52.
[342] Karen Armstrong, a.g.e, s.286.

5.6. Katılımcıların İslam'ın Yorumu Kavramına Verdiği Cevaplara Yönelik Bulgu ve Yorumlar

Tablo 40. Katılımcıların İslam'ın Yorumu Kavramına Verdiği Cevaplara Göre Dağılımı

		N	%
Kişisel Boyut	Dini Yaşantı	13	31
	Huzur ve Mutluluk	7	16,5
	Güzel Ahlak	6	14,5
Sosyal Boyut	Toplumsal Düzen	16	38

Bu bölümde katılımcılara sorulan son soru kendileri için İslam'ın yorumunun ne olduğudur. Elde edilen bulgulara göre "kişisel boyut" ve "sosyal boyut" ana temaları ortaya çıkmıştır. Verilen cevaplar doğrultusunda kişisel boyut teması altında üç tema oluşmuştur. Buna göre İslam'ın yorumunun kendileri için ne anlama geldiği sorusuna katılımcıların %31'i (n=13) dini yaşantı, %16,5'i (n=7) huzur ve mutluluk, %14,5'i (n=6) ise güzel ahlak yanıtlarını vermişlerdir. Sosyal boyut teması altında belirlenen toplumsal düzen temasına yönelik cevap veren katılımcıların oranı %38 (n=16)'dir.

Dini Yaşantı

Katılımcılar kendilerine göre İslam'ın yorumunun ne olduğu sorusuna %31 (n=13) oranında dini yaşamak doğrultusunda cevaplar vermişlerdir. Bu tema altında verilmiş olan cevaplardan bazıları şöyledir;

"Allah'a teslim olmak ve selamet bulmaktır" (35, Lise)

"Yaşamda doğruluğu sağlamaktır. Peygamberin yaşadığı gibi bir hayat yaşamayı sağlayabilmektir" (50, Ortaokul)

"Hayatın kendisidir. Hayatta İslam'ı yaşamaktır" (35, İlkokul)

"Allah'ın emir ve yasaklarını kabul edip hayatında yaşamaktır" (46, İlkokul)

Huzur ve Mutluluk

İslam'ın yorumunun kendilerine göre huzur ve mutluluk olduğunu belirten katılımcıların cevaplarından bazıları aşağıdaki gibidir;

"Dünya ve ahirete kesin mutluluğa ulaşmanın tek yolu" (40, Ortaokul)

"Hem dünyada hem ahirette insanları mutluluğa ulaştırmaktır" (32, Lise)

"Huzur ve özgürlük" (37, İlkokul)

"Tüm insanlar için huzurlu bir dünya sağlamaktır" (43, Lise)

Güzel Ahlak

İslam'ın yorumunun kendilerine göre güzel ahlak olduğunu dile getiren katılımcıların cevaplarından bazıları şu şekildedir;

"Güzel ahlaka sahip olmanın en kolay yöntemi" (34, Üniversite)

"İnsanların ahlakını ve davranışlarını güzelleştirmek" (31, Lise)

"İyi ahlaklı, güzel ahlaklı olmaktır. Bu yolda çalışmaktır" (38, İlkokul)

Toplumsal Düzen

Katılımcıların İslam'ın yorumunun kendilerine göre ne olduğu hakkında vermiş oldukları cevaplara uygulanan içerik analizi sonucunda ortaya çıkan iki ana temadan biri olan sosyal boyut teması altında belirlenen toplumsal düzen teması ile alakalı yanıtlardan örnekler aşağıdaki gibidir;

"Toplumsal dayanışma, refah, huzuru sağlamak. Can, mal ve neslin korunmasıdır" (32, Üniversite)

"Her şeyin yaratıcısının, rabbinin Allah olduğunu bilerek eşitliğin sağlanmasıdır" (36, İlkokul)

"Toplumu ayakta tutmak, refah seviyesini yükseltmek, ibadetleri eksiksiz yapmak, asıl hak sahibi olan Allah'ın insan hayatında var olduğunu kabul ve idrak etmektir" (46, İlkokul)

"Allah'ın insanları dünyada güzel bir şekilde idare etmek için gönderdiği sistem" (32, Üniversite)

"Toplumda güven ortamı oluşturmak. İnsanlığın varoluşu için gerekli düzen" (34, Lise)

Katılımcılara sorulmuş olan son kavram İslam'ın yorumudur. Katılımcıların İslam'ın yorumu sorusuna dini yaşantı, huzur ve mutluluk, güzel ahlak gibi cevaplar vermelerinin yanında %38 (n=16) oranında toplumsal düzeni sağlamak şeklinde vermişlerdir. İslam'ın yorumu hakkında akıllarına ilk gelen cevabın toplumsal düzeni sağlamak olması yukarıda içerikleri verilen bulgularla birbirini desteklemektedir.

Elde edilen bulgulara göre katılımcıların kelime grubundaki kavramlar ile alakalı sorulara vermiş oldukları yanıtlara bakıldığında kavramsal ve kuramsal çerçeve bölümünde ele alınan radikallik ve köktendincilik tutumları ile uyumlu olduğunu görmek mümkündür. Nitekim radikal bireylerin belirgin niteliklerinden olan değişmez öğretilerle ilgili sünnetin bağlayıcılığı sorusuna tüm katılımcıların bağlayıcıdır şeklinde cevap vermesi çalışmamızın ilgili bölümlerinde verilen bilgileri desteklemektedir.

İslam'ın ilk dönemlerini yansıtan halifelik, şeriat, cihat gibi kavramlara yönelik verilen cevaplardan hiçbirinin olumsuz olmaması katılımcıların radikal olduğunun göstergesidir. Elde edilen bulgular doğrultusunda katılımcıların, günümüzde toplumsal düzenden memnun olmadığı ve bu durumun ancak dini köklere inilerek düzeltilebileceği fikrine sahip oldukları, kelime grubundaki kavramlara vermiş oldukları cevaplardan (bkz. Tablo 36, 38, 39, 40) anlaşılabilmektedir.

Araştırmamız ile alakalı değinilmesi gereken hususlardan biri, daha önce ifade ettiğimiz gibi katılımcıların şiddete kesin olarak karşı çıkan, sadece fikri olarak radikal

olan, tamamen legal bir şekilde dernek ve vakıf çatısı altında faaliyet yürüten radikal dini gruplardan seçilmiş olduğudur. Bu hususta yukarıda örnekleri verilmiş olan cevaplardan hareketle, araştırmamızda illegal görüşleri olan ve şiddet temayüllü birey bulunmadığını söylemek mümkündür.

SONUÇ

Evrendeki canlılara bakıldığında insanın aklı, duyguları ve davranışları ile diğer varlıklardan farklı olduğu görülmektedir. İnsanın sahip olduğu aklın ve duyguların onun sosyalleşme ihtiyacının kaynakları olduğu düşünülebilir. Sosyal bir varlık olan insan, tarihsel sürece bakıldığında ekseriyetle topluluk halinde yaşamış ve çevresi ile etkileşim halinde olmuştur. Zamanla artan nüfus ve değişen ihtiyaçlar, endüstrileşmeye sebep olmuştur. Gelişen teknoloji ve artan sanayileşme neticesinde hızlı bir şehirleşme süreci yaşayan insanlık, yeni yaşam alanı olan kentlerde eski samimi ve sıcak ilişkileri tesis edememiştir.

Her ne kadar teknolojik ve endüstriyel sahada gelişse de birincil ve samimi ilişkilerin eksikliği günden güne hissedilmeye başlanmıştır. İnsanlardaki samimi ilişki eksikliği onların hayat memnuniyetini düşürmüş ve bir takım arayışlara yönlendirmiştir. Arayış halindeki insanların bir kısmı, kendileri gibi din bağı ile bağlı oldukları bireylerle bir araya gelip kaybetmiş oldukları birincil ilişkileri bir araya geldikleri gruplar vasıtasıyla telafi etme yoluna gitmişlerdir.

Oluşturulan sosyal gruplardan bazıları, kendilerine göre düzensizlik ve eksiklik olan bu değişimi düzeltme gayreti içerisine girmişlerdir. Düzelmenin ise ancak dinin ilk haline dönülerek sağlanabileceğini iddia eden gruplar köktendinci ve radikal olarak isimlendirilmişlerdir. Sözü edilen radikal grupların bir kısmı iddialarını savunurken şiddete başvurma yolunu seçmiş, bir kısmı ise şiddeti yöntem olarak benimsemeyerek iddialarını sürdürmeye devam etmişlerdir.

Çalışmamız için bu konunun seçilmesinin amacı uzun yıllardır insanların gündeminde olan radikal gruplara katılımın psikolojik ve sosyal analizini yapmaktır. Araştırma için seçilen gruplar şiddete asla yönelmeyen sadece fikri olarak radikal/köktenci olanlardır. Bu amaçla radikal dini gruplara katılıp ayrılmış olan 42 bireyin yaşamış oldukları psikolojik ve sosyal süreçleri anlamak ve analiz edebilmek için belli soruları içeren görüşme formu hazırlanmıştır.

Görüşme formu hazırlanırken belirlenen soruların bireylerin demografik bilgilerinin ve yetişmiş oldukları sosyo-kültürel çevrenin nasıl olduğunun yanı sıra gruba

katılmadan önceki, katıldıktan sonraki ve ayrıldıktan sonraki süreçlerin psikolojik arka planını anlamaya yönelik sorular olmasına özen gösterilmiştir.

Yapılan görüşmeler yarı yapılandırılmış mülakat tekniği ile gerçekleştirilmiştir. Elde edilen bulgulara uygulanan içerik analizi neticesinde bir takım sonuçlara ulaşılmıştır. Katılımcıların çocukluklarının genellikle mutlu geçmemesi literatürde yer alan çalışmalarda da görüleceği üzere onları sıcak ilişkiler bulabileceklerini düşündükleri dini gruplara yönlendirmiştir. Ebeveynlerinin ve yetişmiş oldukları sosyo-kültürel çevrenin genel itibariyle dine uzak olmaması, katılımcıların radikal dini gruplara katılımının sebepleri arasında gösterilebilir.

Elde edilen verilere göre katılımcıların kardeş sayısının genellikle fazla olması ve ekonomik zorluklar nedeniyle çalışmak durumunda kalmaları onların kendilerini birey olarak görmelerini güçleştirmiştir şeklinde bir çıkarımda bulunulabilir. Bunun sonucunda ortaya çıkan kimlik ve statü kazanma ihtiyacı, katılımcıların radikal dini gruplara katılma nedenleri arasında gösterilebilir.

İlgili bölümlerde gösterildiği üzere radikal dini gruplara katılan bireylerin gruba katılmadan önce dini bilgi seviyesi iyi olanların ve düzenli ibadet yapanların oranının düşük olması dikkat çeken hususlardan biridir. Elde edilen bulgulara göre dini bilgi seviyesi iyi olan ve ibadetlerini düzenli bir şekilde yapan bireylerin radikal dini gruplara katılımının diğer bireylere göre daha düşük olduğunu söylemek mümkündür. Radikal dini gruplara katılım noktasında görüşme yapılan bireylerin gruba katılmadan önce de dini gruplara olumsuz bakmamasının onların gruba katılımlarını kolaylaştırdığı söylenebilir.

Gruba katılım sebeplerine bakıldığında durumun dini temelli olmasının yanı sıra psikolojik temelli olduğu görülmektedir. Nitekim katılımcıların yarıya yakını arayış/kendini düzeltme (%45) ve grup içi samimiyetten (%38) dolayı dini gruba katıldığını ifade etmektedir. Elde edilen bulgulara bakıldığında anlamsal boşluğun ve birincil ilişki eksikliğini tamamlama isteğinin bireyleri radikal dini gruplara katılmaya yönlendirdiği görülmektedir. Dini yaşama arzusu (%47,5) ve dini öğrenme arzusunun (%38) gruba katılıma etkisinin oranı katılımcıların dini grupları dini öğrenme ve yaşama yeri olarak gördüklerini ortaya koymaktadır.

Bireylerin radikal dini gruplara katılma gerekçelerini şu şekilde maddeler halinde sıralamak mümkündür:

- Arayış hali/kendini düzeltme isteği
- Grup içindeki samimiyetten etkilenme
- Dini yaşama arzusu
- Dini öğrenme arzusu

Gruba katılımda yaşanan olumlu/olumsuz spesifik durumlar katılımcıların ani bir kararla radikal dini gruplara katılmalarını ciddi şekilde etkilemiştir. Bu ise ilgili bölümde belirtildiği üzere din değiştirme süreçleri ile büyük benzerlik göstermektedir. Radikal dini gruplara katılımdan sonra grup içi faaliyetler sebebiyle yoğunluğu artan bazı katılımcıların (%40,5) çevrelerine zaman ayıramamalarından dolayı ilişkileri olumsuz yönde etkilenmiştir. Katılımcıların bir kısmı ise (%14,5) gruba katıldıktan sonra kurduğu güzel bağlardan dolayı ilişkilerinin olumlu olarak etkilendiğini belirtmişlerdir.

Katılımcıların radikal dini gruplara katılım yaşlarına bakıldığında (bkz. Şekil 2) %55'inin (n=23) ergenlik döneminin sonlarına tekabül eden 18 ile 24 yaşlar arasında gruba katıldığı görülmektedir. Yukarıda belirtildiği gibi ergenlik döneminde duygu karmaşası, aşırılık ve güvenlik ihtiyacı katılımcıların belirtilen yaşlarda yoğun olarak radikal dini gruplara katılımına sebep olarak gösterilebilir. Radikal dini gruplardan ayrılma yaşlarına bakıldığında 25 ile 35 yaşlar arasında büyük oranda (%67) ayrılma olduğu dikkati çekmektedir. Bu durumun belirtilen yaşların genç yetişkinlik dönemine tekabül etmesi ve grup içi uygulamaların mezkur dönemin en belirgin belirtileri olan bağımsızlık ve özgünlük özelliklerine ters düşmesinden kaynaklandığı söylenebilir.

Gruplara katılımın ardından katılımcıların büyük çoğunluğu (%88) mutluluk duyduğunu dile getirmiştir. Bu mutluluğun sebepleri arasında ilim öğrenme, işe yaramışlık gibi duygular bulunmaktadır. Katılımcıların gruba ilk katıldıkları süreçte hissetmiş oldukları rahatlama, aidiyet ve heyecan radikal dini gruplara katılımın psikolojik arkaplana sahip olduğunun göstergelerindendir. Nitekim bazı katılımcılar gruba katıldıktan sonra kendini güvende hissettiğini ve grupta aile sıcaklığı bulduğunu dile getirmiştir.

Dini gruba katılımın ardından yoğunluk, ilim öğrenme ve dini hassasiyet artışı dile getirilen durumlardır. Gruba katıldıktan sonra katılımcıların yarısı (%50) yaşadıkları yoğunluk ve çevrelerindeki insanların radikal dini gruba gitmesini istememesi nedeniyle ilişkilerinin olumsuz etkilendiğini, bir kısmı ise (%21,5) radikal dini gruplara girdikten sonra İslam'ın emri olarak gördükleri dini anlatma görevini yerine getirme ve akrabalarla, arkadaşlarla vb. çevreyle iyi geçinmekte düşüncesinden dolayı insanlarla olan bağını arttırmış ve bu durumun ilişkilerini olumlu yönde etkilediğini ifade etmişlerdir.

Katılımcılar dini gruba katıldıktan sonra manevi açıdan mutluluk, huzur, rahatlama ve hayattan ve ibadetlerden lezzet alma vb. doygunluk yaşadıklarını belirtmişlerdir. Dine bakış noktasında gruba katıldıktan sonra olumsuz olarak değişim yaşayan katılımcı bulunmamaktadır. Dinin kapsamlılığı ve bilinçlenme olumlu olarak değişim yaşadığını belirten bireylerin cevaplarından sık sık tekrarlananlardır. İbadet hususunda ise gruba katıldıktan sonra gerileme yaşadığını ifade eden katılımcı bulunmamaktadır. Katılımcılar dini uygulamalar konusunda nafile ibadet artışı ve ilme yönelme sıkça tekrarlanan noktalardır.

Katılımcıların grup içinde rahatsızlık duydukları ve ayrılık sebepleri arasında gösterdikleri sorumlularla ilgili sorunlar, samimiyetsizlik, ihlassızlık, taassup, grup içi gruplaşma ve grubun değişmesi bireylerin katılım nedenleri arasında olan samimiyetin kaybı dolayısıyla meydana gelen durumlardır. Arayış sonucu gruba katılan bireyler, grup içi birincil ilişkiler zayıflayınca veya ortadan kalkınca gruptan ayrılma kararı almışlardır. Elde edilen bulgulara bakıldığında katılım kararının olduğu kadar ayrılık kararının da psikolojik temelli olduğu görülmektedir.

Bireylerin radikal dini gruplardan ayrılma gerekçelerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Sorumlularla ilgili sorunlar
- Yaşanan fikri ayrılıklar
- Liyakatsizlik, istişare eksikliği vb. grup uygulamaları
- Grup içi gruplaşma
- Samimiyetsizlik

- Grubun Değişmesi

Katılımcıların çoğunluğu (%57) gruptan ayrılmanın çevre ile ilişkilerine olumlu yansıdığını dile getirmiştir. Elde edilen bulgulara bakıldığında bunun en önemli sebebinin gruptan ayrılma sonucu artan boş vaktin çevreye ayrılmasıdır. Gruptan ayrıldıktan sonra azalan yoğunluğun ve grup içi baskının ilişkilere olumlu olarak yansıdığı söylenebilir. Dine bakış noktasında gruptan ayrıldıktan sonra hiçbir katılımcıda olumsuz değişim olmamıştır. Dinin aslında kolay olduğu fikri ve dine geniş perspektiften bakma katılımcıların ayrıldıktan sonra yaşadıklarını belirttikleri durumlardır.

Dini uygulamalar konusunda gruptan ayrıldıktan sonra bazı katılımcılarda (%36) nafilelerde artış ve ilme yönelme söz konusu iken bazılarında (%33) nafile ve okuma azalması söz konusudur. Bu durum ilgili bölümde belirtildiği gibi dini uygulamalar noktasında grubun etkisi ve uyma davranışı ile açıklanabilir.

Araştırma kapsamında oluşturulan kelime grubunda sorulan kavramların cevaplarına bakıldığında kavramsal ve kuramsal çerçeve ve araştırmanın çalışma grubu bölümünde özellikleri belirtilen radikallik ile uyumlu olduğu görülmektedir. Nitekim katılımcılar radikal bireylerin en belirgin özellikleri olan değişmez öğretilerin varlığı, halifelik ve mevcut durumun ancak dinin köklerine dönmekle sağlanacağını ifade eden kavramlara olumlu yanıtlar vermişlerdir. Tüm bu bilgilere ve bulgulara bakılarak katılımcıların radikal olduklarını söylemek mümkündür.

ÖNERİLER

Yapılan literatür taraması ve saha araştırmasında elde edilen bulgular neticesinde konu ile ilgilenen ve bu konuda çalışma yapmak isteyen tüm bireylerin faydalanması amacıyla bazı öneriler sıralamak mümkündür. Bu öneriler şunladır;

- Çalışmamızda kartopu/zincir örneklem yöntemi ile ulaşılmış olan bayan bireyler olsa da bu bireyler araştırmacı erkek olduğu için görüşmeyi kabul etmemişlerdir. Bu noktada radikal dini gruplara katılım konusunda bayanları kapsayan bir çalışma yapılabilir.
- Çalışmamızda radikal dini gruplara katılıp ayrılan bireylerle görüşmeler yapılmıştır. Henüz gruptan ayrılmamış olan bireylerle görüşme yapılmak suretiyle benzer çalışmalar yapılabilir.
- Radikal dini gruplar karşılaştırılarak, gruplar arası katılım sebeplerinin farklı olup olmadığı konusu araştırılabilecek konular arasındadır.
- Farklı bölgelerdeki radikal dini gruplar üzerine çalışmalar gerçekleştirilerek bu konuda bölgesel farklılıklar olup olmadığı ortaya koyulabilir.
- Radikal dini gruplara katılan bireylerin aileleri üzerinde psiso-sosyal araştırmalar yapılabilir.

EKLER

EK-1

KATILIMCILARA SORULAN SORULAR

A) DEMOGRAFİK BİLGİLER

1. Yaş

2. Cinsiyet

3. Medeni durum: **a)** Evli **b)** Bekar **c)** Boşanmış

4. Eğitim Düzeyi**: a)** İlkokul **b)** Ortaokul **c)** Lise **d)** Üniversite **e)** Lisansüstü

5. Kendinizi ekonomik olarak hangi seviyede görüyorsunuz?

a) Düşük **b)** Ortanın altı **c)** Orta **d)** Ortanın üstü **e)** Çok iyi

6. Hayatınızın çoğunluğunun geçtiği yer?

a) Köy **b)** Kasaba **c)** Şehir **d)** Büyükşehir **e)** Yurtdışı

7. Nasıl bir sosyo-kültürel ortamda yetiştiniz?

8. Nasıl bir çocukluk geçirdiniz?

9. Anne ve babanızın ayrı ayrı eğitim durumu?

Anne: Baba:

10. Anne ve babanızın dine bakışı ve ne kadar dindar olduğu? (1'den 5'e numaralandırılabilir)

11. Kaç kardeşsiniz?

12. Kendinizi nasıl tanımlarsınız? "Ben……. biriyim" diye başlayan 3 cümle kurunuz.

B) GRUBA KATILMA ÖNCESİ:

1. Gruba dahil olmadan önceki yaşamınızdan kısaca bahseder misiniz? Bilhassa gündelik hayatınızdan.

2. Gruba dahil olmadan önce dini bilgi seviyeniz ne kadardı? Dine bakışınız nasıldı? İbadetleri yerine getirme dereceniz neydi?

3. Dini gruplara bakışınız ne idi?

4. Neden bu gruba yöneldiniz? Sizi bu gruba katılmaya iten ne oldu? Kendi kararınız mıydı, yönlendiren kimseler oldu mu?

5. Duygusal olarak etkilenerek gruba katılmaya karar vermenize sebep olan asli neden neydi? Duygusal açıdan bir dönüm noktası yaşadınız mı?

6. Katılma kararınız çevrenizle ilişkileri nasıl etkiledi?

7. Ne zaman katıldınız? Ne kadar kaldınız? Ayrılalı ne kadar süre oldu?

C) GRUBA KATILDIKTAN SONRASI

1. Katıldıktan hemen sonraki süreçte neler hissettiniz?

2. Gruba katıldıktan sonra ilk olarak neler yaptınız?

3. Gruba katıldıktan sonra günlük hayatınız nasıl oldu?

4. Gruba katıldıktan sonra çevrenizle (aile, arkadaşlar vb.) ilişkileriniz ne yönde ilerledi?

5. Gruba katıldıktan sonra hayatınızda manevi anlamda olumlu/olumsuz yönde değişikler oldu mu? Olduysa neler? Mümkünse somut örnekler veriniz.

6. Gruba katıldıktan sonra dine bakış açınız değişti mi? Değiştiyse ne yönde değişti?

7. Gruba katıldıktan sonra dini uygulamalarınızda herhangi bir değişiklik oldu mu?

D) GRUPTAN AYRILDIKTAN SONRA

1. Gruptan ayrılmaya kendiniz mi karar verdiniz? Bu kararda kim veya ne etkili oldu?

2. Grup uygulamalarında sizi rahatsız eden bir şey oldu mu? Olduysa nedir?

3. Grup uygulamalarının dini ilkelerle çatıştığını düşündüğünüz oldu mu?

4. Gruptan ayrıldıktan sonra çevrenizle (aile, arkadaşlar vb.) ilişkileriniz değişti mi? Değiştiyse ne yönde değişti?

5. Gruptan ayrıldıktan sonra hayatınızda manevi anlamda olumlu/olumsuz yönde değişikler oldu mu? Olduysa neler? Mümkünse somut örnekler veriniz.

6. Dine bakış açınız değişti mi? Değiştiyse ne yönde değişti?

7. Gruptan ayrıldıktan sonra dini uygulamalarda herhangi bir değişiklik oldu mu?

E) KELİME GRUBU

Şu ifadelerin karşılığı sizce nedir?

1. İslam'ın esası

2. Cihat

3. Halifelik

4. Şeriat

5. Sünnetin bağlayıcılığı

6. İslam'ın yorumu

KAYNAKÇA

Akbulut Albayrak, Şule. **Hıristiyan Fundamentalizmi**. 1. Basım. İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2007.

Akkaş, İbrahim. "Çok Yüzlü İlişkiler Ağında Kimlikler ve Sanal Cemaatler", **Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı.2, 2013, ss. 37-53.

Akkaş, İbrahim. **Sanal Cemaatler**. 1. Basım. İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları, 2015

Akyüz, Niyazi ve İhsan Çapcıoğlu (Ed.). **Din Sosyolojisi**. Ankara: Grafiker Yayınları, 2013.

Albayrak, H. Şule. "Tarihi ve Sosyal Bir Realite Olarak Amerika Birleşik Devletleri'nde Gelişen Protestan Fundamentalizmi". **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**. Sayı.42, 2012, ss. 121-140.

Alkan, Necati. **Gençlik ve Radikalizm**. 1. Basım. İstanbul: Karakutu Yayınları, 2013.

Altemeyer, Bob and Bruce Hunsberger. "A Revised Religious Fundamentalism Scale: The Short and Sweet Of It", **The İnternational Journal For The Psychology of Religion**. Cilt.14, Sayı.1, 2004, ss. 47-54.

Arkonaç, Sibel A. **Ana Akım ve Eleştirel Sosyal Psikoloji İnsan İnsan İçinde**. 1. Basım. İstanbul: Hiperlink Yayınları, 2016.

Armstrong, Karen. **Tanrı Adına Savaş**. Murat Erdem (çev.). İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım, 2016.

Aronson, Elliot, Timotky D. Wilson ve Robin M. Akert. **Sosyal Psikoloji**. Okhan Gündüz (çev.). İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2010.

Ataöv, Türkkaya. **Amerika'da Hıristiyan Köktendinciliği**. 1. Basım. İstanbul: İleri Yayınları, 2010.

Ateş, Davut. "İslam Köktenciliği". **Akademik Orta Doğu Dergisi**. Cilt.3, Sayı.2, 2009, ss. 63-96.

Atik, Aslıhan. "Dini Gelişim Kuramlarına Din Eğitimi Bağlamında Genel Bir Bakış". **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**. Cilt.4, Sayı.3, 2015, ss. 728-743.

Aydınalp, Halil. **Terör ve Köktencilik Ekseninde Canlı Bomba Sosyolojisi**. 2. Basım. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2016.

Aydınalp, Halil. **Yüksek Din Öğretimi ve Dini Köktencilik**. 1. Basım. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2011.

Ayten, Ali ve Refik Yıldız, "Dindarlık, Hayat Memnuniyeti İlişkisinde Dini Başa Çıkmanın Rolü Nedir? Emekliler Üzerine Bir Araştırma". **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**. Cilt.16, Sayı.1, 2016, ss. 281-308.

Ayten, Ali. "Din ve Sağlık: Bireysel Dindarlık, Sağlık Davranışları ve Hayat Memnuniyeti İlişkisi Üzerine Bir Araştırma". **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**. Cilt.13, Sayı.3, 2013, ss. 7-31.

Ayten, Ali. **Psikoloji ve Din**. 4. Basım. İstanbul: İz Yayıncılık, 2015.

Bauman, Zygmunt. **Cemaatler**. Nurdan Soysal (çev.). İstanbul: Say Yayınları, 2016.

Baynal, Fatma. **Cemaat ve Tarikat Ekseninde Kadın**. 1. Basım. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2017.

Baynal, Fatma ve Erkan Yaman. "Kadınların Dinî Gruplara Yönelme, Katılma ve Bağlanma Nedenleri" **Değerler Eğitimi Dergisi** Cilt.12, Sayı.30, Aralık 2015, ss. 141-179.

Berg, Bruce L. ve Howard Lune. **Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri**, Hasan Aydın (çev.). Konya: Eğitim Yayınevi, 2015.

Berkkan, Kürşad. **Gizli Örgütler ve Tarikatlar**. 3. Basım. İstanbul: Eftelya Kitap, 2016.

Berman, Eli. **Radical, Religious and Violent**. London: The MIT Press, 2009.

Bhui, Kamaldeep, Sokratis Dinos ve Edgar Jones, "Psychological Process and Pathways to Radicalization", **Journal of Bioterrorism & Biodefense**. Sayı.5, 2012, ss. 1-5.

Bodur, H. Ezber. "Dini Motifli Terör Fenomeni Ve İslam'ın Siyasal İstismarı". **KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi**. Sayı.5, 2005, ss. 65-88.

Bruniessen, Martin Van. "Muslim Fundamentalism: Something to be Understood or to be Explained Away?". **Islam and Muslim-Christian Relations**. Cilt.6, Sayı.2, 1995, ss. 157-171.

Bulaç, Ali. **İslam ve Fundamentalizm**. 1. Basım. İstanbul: İz yayıncılık, 1997.

Bulut, Mehmet. "İsmet", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/ismet--kelam (2 Kasım 2018).

Büyükkara, Mehmet Ali. **Çağdaş İslami Akımlar**. 6. Basım. İstanbul: Klasik Yayınları, 2017.

Cezayirli, Gülay. "Dini Grup ve Toplumsal Grup". **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**. Cilt.37, Sayı.0, 1997, ss. 365-375.

Chang, Byung-Ock. “Islamic Fundamentalism, Jihad and Terrorism”. **Journal of International Development and Cooperation**, Cilt.11, Sayı.1, 2005, ss. 57-67.

Creswell, John W. **Nitel Araştırma Yöntemleri**, Mesut Bütün ve Selçuk Beşir Demir (çev.). Ankara: Siyasal Yayıncılık, 2013.

Çelik, Celaleddin. “Kentsel Dindarlık”, Ed. Ünver Günay ve Celaleddin Çelik (Ed.). **Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi** içinde. Adana: Karahan Kitabevi, 2006, ss. 81-112.

Danjibo, N. D. “İslami Fundamentalizm ve Mezhep Şiddeti: Kuzey Nijerya’daki “Maitatsine” ve “Boko Haram” Krizleri”. Zeynep Alimoğlu Sürmeli (çev.). **Mezhep Araştırmaları Dergisi**, Cilt.10, Sayı.1, 2017, ss. 207-235.

Diyanet İşleri Başkanlığı. Türkiye’de Dini Hayat Araştırması. 2014. http://www2.diyanet.gov.tr/StratejiGelistirme/Afisalanlari/dinihayat.pdf (03.07.2018).

Dogmatik Dindarlık ve Din Referanslı Fanatizm. (t.y.) https://www.academia.edu/32875457/DOGMAT%C4%B0K_D%C4%B0NDARLIK_VE_D%C4%B0N_REFERANSLI_FANAT%C4%B0ZM (31 Ekim 2018).

Doğan, D. Mehmet. Büyük Türkçe Sözlük. 21. Basım. İstanbul: Pınar yayınları, 2008.

Doğan, Şahin. “Dini Tutumların Oluşmasına Etki Eden Sosyo-Kültürel Faktörler”. **Toplum Bilimleri Dergisi**. Cilt.4 Sayı.8, Aralık 2010, ss. 107-126.

Dönmezer, Sulhi. **Sosyoloji**. 8.Basım. Ankara: Savaş Yayınevi, 1982.

Düzgüner, Sevde. “Dini Gruplara Yönelmenin Psiko-Sosyal Analizi”, Yusuf Şevki Yavuz (Ed.), **Beklenen Kurtarıcı İnancı**, İstanbul: KURAMER Yayınevi. (Şubat 2017), ss. 281-291.

Ebu Rumman, Mohammad. “Is It Al Qaeda Spring?”, **The Rise of Religious Radicalism in the Arab World: Significance, İmplications and Counter-Strategies**, Amman: Dar Al Jeel Al Arabi Publishers. 2015.

Efe, Adem. **Dini Gruplar Sosyolojisi**. 1.Basım. İstanbul: Dönem Yayıncılık, 2013.

Erkal, Mustafa E., Burhan Baloğlu ve Filiz Baloğlu, **Ansiklopedik Sosyoloji Sözlüğü**. 1. Basım. İstanbul: Der Yayınları, 1997.

Erkal, Mustafa. **Sosyoloji**. 9. Basım. İstanbul: Der Yayınları, 1997.

Erkeğin Ortalama İlk Evlenme Yaşı. (t.y.) https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=112&locale=tr (28 Ekim 2018)

Fichter, Joseph. **Sosyoloji Nedir**. Nilgün Çelebi (çev.). 3. Basım. Ankara: Anı Yayıncılık, 2012.

Frankl, Viktor E. **Duyulmayan Anlam Çığlığı**, Selçuk Budak (çev.). Ankara: Öteki Yayınevi, 1994.

Frankl, Viktor E. **İnsanın Anlam Arayışı**, Selçuk Budak (çev.). İstanbul: Okuyan Us Yayınları, 2009.

Günay, Ünver. **Din Sosyolojisi Dersleri**. 1. Basım. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1996.

Günay, Ünver. **Din Sosyolojisi**. 12. Basım. İstanbul: İnsan Yayınları, 2017.

Güney, Salih. **Sosyal Psikoloji**. 4. Basım. İstanbul: Nobel Yayıncılık, 2017.

Hardt, Michael ve Antonio Negri, **İmparatorluk**. Abdullah Yılmaz (çev.). 5. Basım. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2003.

Hasanaov, Bahram. "Dini Fundameztalizmi Ayakta Tutan Temel Faktörler". **AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**. Sayı.3, 2016, ss. 241-258.

İl ve Bölgelere Göre Eğitim Düzeyi Göstergeleri. (t.y.) http://tucaum.ankara.edu.tr/wp-content/uploads/sites/280/2015/08/semp7_34.pdf (13 Aralık 2018)

Kağıtçıbaşı, Çiğdem ve Zeynep Cemalcılar. **Dünden Bugüne İnsan ve İnsanlar Sosyal Psikolojiye Giriş**. 16. Basım. İstanbul: Evrim Yayınları, 2014.

Kahraman, Ahmet. **Mukayeseli Dinler Tarihi**. 12. Basım. İstanbul: M.Ü İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017.

Karaca, Faruk. **Din Psikolojisi**. 1. Basım. Trabzon: Eser Ofset, 2011.

Karaca, Faruk. **Dini Gelişim Psikolojisi**. 1. Basım. Trabzon: Eser Ofset Matbaacılık, 2016.

Kayıklık, Hasan. **Din Psikolojisi**. 1. Basım. Adana: Karahan Kitabevi, 2011.

Kirman, Mehmet Ali. **Din Sosyolojisi Terimler Sözlüğü**. 1. Basım. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2004.

Köse, Ali ve Ali Ayten. **Din Psikolojisi**. 1. Basım. İstanbul: Timaş Yayınları, 2012.

Köse, Ali. **Freud ve Din**, 4. Basım. İstanbul: İz Yayıncılık, 2012.

Köse, Ali. **Neden İslam'ı Seçiyorlar**. 2. Basım. İstanbul: İz yayıncılık, 2012.

Kurt, Abdurrahman. "Dindarlığı Etkileyen Faktörler". **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**. Cilt.18, Sayı.2, 2009, ss. 1-26.

Küçük, Abdurrahman, Günay Tümer ve Mehmet Alparslan Küçük. **Dinler Tarihi**. 4. Basım. Ankara: Berikan Yayınevi, 2014.

Le bon, Gustave. **Kitleler Psikolojisi**. Hasan Can (çev.). Ankara: Tutku Yayınevi, 2014.

Losurdo, Domenico. **Köktendincilik Nedir?.** Selin Dingiloğlu (çev.). İstanbul: İstanbul Yordam Kitap, 2012.

Maalouf, Amin. **Çivisi Çıkmış Dünya**. Orçun Türkay (çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2009.

Meriç, Övünç ve Nesrin Yarar. "İmparatorluğu Sorunsallaştırmak: Charliehebdo Saldırısı ve İslami Radikalizm", **Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**., Sayı.2 (1), Bahar 2015, ss. 11-43.

Merriam, Sharan B. **Nitel Araştırma**. Selahattin Turan (çev.). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2013.

Öngören, Reşat. "Tarikat", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/tarikat (2 Kasım 2018).

Öz, Satılmış. "Sosyolojik Bir Olgu Olarak Dini İhya Hareketlerinin Temelleri". **Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**. Sayı.14, 2014, ss. 187-213.

Özalp, Ahmet. **Bireylerden Gruplara İnanç Sosyal Psikoloji**. 1. Basım. Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları, 2017.

Özcan, Mustafa. **Fundamentalizm**. 1. Basım İstanbul: İklim Yayınları, 1995.

Özkan, Ali Rafet. "Amerikan Fundamentalizminin Dünü Bugünü", **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı.18, 2002, ss. 33-47.

Özkan, Ali Rafet. **Fundamentalist Hristiyanlık**. 1. Basım. Ankara: Alperen Yayınları, 2002.

Pratt, Douglas. "Terrorism and Religious Fundamentalism: Prospects for a Predictive Paradigm", **Marburg Journal of Religion**, Cilt.11, Sayı.1, 2006, ss. 1-15.

Richards, Alan. **Socio-Economic Roots of Radicalism? Towards Explaining the Appeal of İslamic Radicals**. 1.Basım. Strategic Studies Institute, 2003.

Rubin, Barry. **Radikal İslam**. Rengin Gün (çev.). Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, 2002.

Sayman, Zeki. **Din Sekülerleşme Cemaatler**. 1. Basım. Konya: Nüve Kültür Merkezi Yayınları, 2005.

Seggie, Fatma Nevra ve Yasemin Bayyurt (Ed.). **Nitel Araştırma Yöntem, Teknik, Analiz ve Yaklaşımları**. Ankara: Anı Yayıncılık, 2017.

Sezen, Abdülvahid. “Dinsel Fundamentalizm Ölçeğinin Türkçe Çevirisinin Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması”. **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**. Sayı: 30, 2010, ss. 135-148.

Shahak, Israel ve Nortin Mevzinsky. **İsrailde Yahudi Fundamantalizmi**. 1. Basım. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2015.

Snow, David A. ve Remy Cross. “Radicalism within the Context of Social Movements: Processes and Types”, **Journal of Strategic Securty**. Cilt.4, Sayı.4, 2011, ss. 115-130.

Stricenec, Michal. “Dindarlık ve Bilişsel Süreçler”. Abdulvahid Sezen (çev.). **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, Cilt.10, Sayı.3, 2010, ss. 273-286.

Subaşı, Necdet. “Fundamentalizm İslam ve Hayat”. **İslami Araştırmalar Dergisi**. Cilt.8, Sayı:3-4, 1995, ss. 250-262.

Turan, Yahya. “Yalnızlıkla Başa Çıkma: Yalnızlık, Dini Başa Çıkma, Dindarlık, Hayat Memnuniyeti ve Sosyal Medya Kullanımı”. **Cumhuriyet İlahiyat Dergisi**. Cilt.22, Sayı.1, Haziran 2017, ss. 395-434.

Türnüklü, Abbas. “Eğitim bilim Araştırmalarında Etkin Olarak Kullanılabilecek Bir Nitel Yöntem: Görüşme”. **Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi**. Sayı.24, Güz Dönemi, 2000, ss. 543-559.

Uysal, Veysel, Ayşe Kaya Göktepe, Sema Karagöz ve Melike İlerisoy. “Dini Başa Çıkma ile Umut, Hayat Memnuniyeti ve Psikolojik Sağlamlık Arasındaki Etkileşim Üzerine Bir Araştırma” **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı.52, Haziran 2017, ss. 139-160.

Üzüm, İlyas. "Mezhep", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/mezhep#1 (2 Kasım 2018).

Volkan, Vamık D. **Körü Körüne İnanç**. Özgür Karaçam (çev.). İstanbul: Okuyan Us Yayıncılık, 2005.

Watt, W. Montgomery. **İslami Hareketler ve Modernlik**, Turan Koç (çev.). İstanbul: İz Yayıncılık, 2016.

Wehler-Schoeck, Anja. “Foreword”, **The Rise of Religious Radicalism in the Arab World: Significance, İmplications and Counter-Strategies**, Amman: Dar Al Jeel Al Arabi Publishers. 2015.

Yanmış, Mehmet, “Fundamentalizm Korkusunun Müslüman Toplumlara Etkileri”, **Günümüz İslam Toplumları ve Problemleri**. İstanbul: Akademi Titiz Yayınları. 5-6 Eylül 2015, ss. 262-286.

Yaparel, Recep. “Dinsel Fundamentalizm: Modernitenin İstenmeyen Çocuğu”, **Din-Kültür ve Çağdaşlık**. Ankara: Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık, Mayıs 2007, ss. 139-143.

Yapıcı, Asım. **Din Kimlik ve Önyargı**, 1. Basım. Adana: Karahan Kitabevi, 2004.

Yıldırım, Ali ve Hasan Şimşek. **Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri**. 10. Basım. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2016.